

Psykologiske Undersøgelser.

Af

Harald Hoffding.

Vidensk. Selsk. Skr., 6. Række, historisk og filosofisk Afd. III. 1.

Kjøbenhavn.

Bianco Lunos Kgl. Hof-Bogtrykkeri (F. Dreyer).

1889.

Indhold.

	Side
Indledning	5.
I. Umiddelbar Genkendelse	8.
II. Berøringsassociationens Forudsætninger	36.
III. Den frie Lighedsassociation	41.
IV. Forestillingsassociation og Sammenligning	59.
V. Om Begrebet sjælelig Aktivitet	67.
VI. Sjælelig og fysisk Aktivitet	81.
VII. Den sjælelige Aktivitets Lovmæssighed	92.

Indledning.

1. Læren om Forestillingernes Association indtager i den nyere Psykologi en fremragende Plads. Under Bestræbelsen for at opdage bestemte Love for de sjælelige Fænomeners Opstaaen og indbyrdes Forhold rettede Opmærksomheden sig naturligt mod Forestillingerne, hvis Opstaaen og Forbindelser ere lettest at paavise. Fornemmelsernes Betingelser og Forhold kunne ikke saa let findes ad Selviagttagelsens Vej, men opdages ofte kun ved Hjælp af de fysiske Forhold, til hvilke Fornemmelserne ere knyttede. Men Forestillingernes Optræden og Forbindelse bero væsentligt paa Betingelser, som ere givne i selve Bevidstheden. Hvad Følelse og Villie angaar, ere de ikke saa lette at analysere; skønt enkelte Hovedfænomener fremtræde med slaaende Tydelighed, er det dog forbundet med store Vanskeligheder for den uøvede Iagttagelse og Reflexion at finde de enkelte Elementer og deres Forhold. Heraf er for en stor Del den Ensidighed at forklare, med hvilken flere Retninger inden for Psykologien have fremhævet Erkendelsen paa Bekostning af de andre Sider ved det sjælelige Liv. En stor praktisk Betydning havde desuden Spørgsmaalet om Lovene for Forestillingernes Forbindelse paa Grund af den uimodsigelige Indflydelse, Forestillingerne have paa Følelse og Villie: ved Love for Forestillingernes Forbindelse eller Association vilde man altsaa tillige vinde Indsigt i, hvorledes Følelsens og Villiens Karakter kunde ændres. Baade den Grad og den Retning, i hvilken det sjælelige Liv udvikler sig, bestemmes for en stor Del ved Forestillingerne og deres indbyrdes Forbindelse. Man har gjort denne Indflydelse større end den i Virkeligheden er; man har overset den stadige og betydningsfulde Tilbagevirken, som fra Følelsens og Villiens Side øves paa Forestillingernes Udvikling og Forbindelse; man har ikke været tilstrækkeligt opmærksom paa de ejendommelige Forhold, som gælde for Følelsens og Villiens Vedkommende.

Naar jeg i denne Afhandling, der skal drøfte forskellige i den nyeste Tid omtvistede psykologiske Spørgsmaal, begynder med en Undersøgelse af nogle Hovedpunkter i Associationslæren, er det ikke de nys nævnte Ensidigheder i ældre Behandlinger af denne Lære, jeg vil vende mig imod. Denne Side af Sagen haaber jeg at have belyst i min «Psykologi i Omrids paa Grundlag af Erfaring». Derimod vil jeg søge at bestemme

hvad jeg vil kalde den nedre og den øvre Grænse for Begrebet om Forestillingernes Association. — Spørgsmaalet om dette Begrebs nedre Grænse opstaar ved, at man ved Udtrykket Forestillingsassociation fra først af forstod et saadant Forhold mellem Forestillinger, der hver for sig traadte frem som frie og selvstændige Elementer i Bevidstheden, at naar den ene var given, optraadte ogsaa den anden. Spørgsmaalet er, om Associationsbegrebet ikke ogsaa med Rette finder Anvendelse i saadanne Tilfælde, hvor vi ikke umiddelbart kunne skelne flere Elementer, men dog have Anledning til — i hvert Tilfælde teoretisk eller hypotetisk — at opfatte Sagen saaledes, at flere Elementer ere sammensmeltede, Elementer, som under andre Forhold vilde gøre sig gældende frit, hvert for sig. Det er Genkendelsen, eller rettere en vis Art af Genkendelse, som her bliver nærmere at undersøge. — Spørgsmaalet om den øvre Grænse opstaar, naar vi drøfte Forholdet mellem Forestillingsassociationen og den sjælelige Aktivitet. Man har — især i den ældre engelske Skole og i den Herbartske Skole — opfattet Associationen saaledes, at den udelukkede en egentlig sjælelig Aktivitet, og naar man saa tillige gjorde Associationen til Grundfænomenet i Psykologien, er det klart, at Sjælelivet blev opfattet paa en højst ensidig Maade. Man gik ud fra, at Associationen fandt Sted mellem selvstændige Elementer, lige som i den fysiske Verden Tiltrækningen forbinder de selvstændige Elementer; denne Analogi fik en uberettiget og overvældende Indflydelse paa den psykologiske Tankegang. Naar andre psykologiske Retninger i Modsætning hertil — uden at negte Associationens faktiske Tilværelse — hævdede det sjælelige Livs Enhed og Aktivitet, saa bliver Spørgsmaalet: gives der to Arter af sjælelige Fænomener, en, i hvilken den blotte Association raader, og en anden, i hvilken den sjælelige Enhed og Aktivitet fremtræder, — eller er maaske selve Associationen kun en Form for den sjælelige Aktivitet, saa at Forskellen mellem hvad vi kalde sjælelig Passivitet og Aktivitet kun er en Gradsforskel eller beror paa Abstraktion?

Men Spørgsmaalet om Grænserne for Associationsbegrebets Anvendelse hænger igen mere eller mindre tydeligt sammen med det Spørgsmaal, hvor mange Love for Forestillingernes Association der maa opstilles. — De ældste Forskere, Platon og Aristoteles, som omtale Forestillingsassociationen, nævne allerede flere Arter, af hvilke de vigtigste ere Association formedelst Ligheden af Forestillingernes Indhold (Lighedsassociation) og Association formedelst Sammentræf i Tid eller Rum af Forestillingernes Indhold (Berøringsassociation). Den tredje Lov, Aristoteles nævner, Association formedelst Kontrast, er man nu enig om ikke at betragte som en særegen Lov; de Fænomener, den skulde passe paa, finde deres Forklaring ved de to andre Love¹⁾. Der har nu i den nyere Psykologi gjort sig Forsøg gældende paa at reducere Lighedsassociationen til Berørings-

¹⁾ Smlgn. min Psykologi. 2. Udg. p. 185 f.

association, saaledes at denne sidste blev den eneste Lov for Forestillingsassociationen. Denne Teori fremtræder, hvad vel maa mærkes, i forskellig Sammenhæng hos forskellige psykologiske Forskere. I den ældre engelske Skole fremtræder den i Forbindelse med Forsøget paa at gøre Forestillingsassociationen til hele Bevidsthedslivets Grundlov. Man reducerer først alle Bevidsthedsprocesser til Associationer, og derved til Vexelforhold mellem forskellige Elementer, i hvilke man tænker sig Bevidstheden opløst; dernæst reducerer man al Association til at være en Forbindelse formedelst udvortes Sammenhæng. Et saadant Standpunkt repræsenteres paa typisk Maade af James Mill i hans «Analysis of the human mind» (1829). Men denne sidste Reduktion er ogsaa forsøgt af Forskere, som gøre en meget skarp Forskel mellem lavere, mekaniske og højere, ideelle Sjæleprocesser, og som ved Siden af Fornemmelse og Forestillingsassociation hævde en særegen Evne til Sammenlignen eller Vurderen af Bevidsthedselementerne. Man ser her maaske endog en Fare i Anerkendelsen af Lighedsassociationens Selvstændighed, da derved Fænomener, som menes at vidne om udpræget sjælelig Aktivitet, synes at blive forklarede paa rent mekanisk Maade. I hvert Tilfælde hævder man med Eftertryk Forskellen mellem Associationen som en lavere og den sammenlignende og «forholdsættende» Tænken som en højere Art af sjælelig Proces. Et saadant Standpunkt repræsenteres af Hermann Lotze.

Det er da af Interesse at undersøge Forholdet ogsaa fra denne Side. Men det fører igen videre. Begrebet Aktivitet bruges i Psykologien alt for ofte paa en noget dunkel Maade. Der skal da forsøges at give det en større Bestemthed end det hidtil har havt. Et Forsøg i denne Retning vilde ligge saa meget des nærmere, hvis det skulde vise sig, at Forestillingsassociationen helt igennem er en Form for sjælelig Aktivitet; ti saa meget des større Trang vil der være til at faa dette sidste Begreb undersøgt. Og derfra føres vi igen naturligt til et andet stort Problem: hvilket er Forholdet mellem sjælelig Aktivitet og fysisk Aktivitet? Endeligt vil det ogsaa tjene til fuld Belysning af den sjælelige Aktivitets Natur at drøfte, hvor vidt den paa alle Punkter er bestemte Love underlagt, eller om det skulde være berettiget at antage, at den i større eller mindre Omfang er undtagen Aarsagslovens Herredømme.

2. Skønt denne Afhandling drøfter en hel Række forskellige Problemer, viser dog den foregaaende Udvikling, at der er en vis Forbindelse mellem dem. Gangen i Fremstillingen er ogsaa given ved det foregaaende. Jeg vil 1) først undersøge den umiddelbare Genkendelse og dens Forhold til Forestillingsassociationen. Dernæst vil jeg 2) gaa over til at undersøge Berøringsassociationens Forudsætninger og forsøge at vise, at til disse Forudsætninger hører ogsaa umiddelbar Genkendelse, der i hvert Tilfælde er en med Lighedsassociation beslægtet Proces. Det bliver da 3) at afgøre, om Lighedsassociationen med Rette opstilles som en selvstændig Form for Association

ved Siden af Berøringsassociationen. Efter at disse Hovedpunkter af Associationslæren ere belyste, spørger jeg 4) om Forholdet mellem Forestillingsassociation (særligt Genkendelse og Lighedsassociation) og sammenlignende Tankevirksomhed, og kommer derved til at betragte 5) den sjælelige Aktivitet i det Hele og 6) dens Forhold til den fysiske Aktivitet, med hvilken den erfaringsmæssigt er forbunden. Medens dette Spørgsmaal fører os ud over det rent psykologiske Omraade til Erkendelsesteorien og Metafysiken, vil det sidste Spørgsmaal, som skal opkastes, 7) om sjælelig Aktivitets Lovbundethed, føre os fra Psykologien over i Etiken.

I. Umiddelbar Genkendelse.

3. Lad os begynde med ganske simple og utvivlsomme lagttagelser. Noget, jeg ser, forekommer mig bekendt. Lad det være et Ansigt, eller for at tage noget endnu simplet, et enkelt Ansigtstræk, et Blink med Øjet. Eller jeg ser paa Aftenhimlen en Farvenuance, som vel er usædvanlig, men dog synes mig bekendt. Eller der nævnes et fremmed Ord, jeg ikke kan oversætte, men hvis Lyd dog har en bekendt Klang for mig. En spørger mig: «Har De nogenside været i Les Plans?» Navnet Les Plans er mig bekendt, og dog kan jeg ingen som helst Forestilling forbinde med det. Eller lad os tage Exempler fra den indre Erfaring. En vis organisk Fornemmelse, en vis Stemning indenfor Livsfølelsen, som dukker frem hos mig, staar med et vist Fortrolighedens og Hjemlighedens Præg for mig. Jeg har en aldeles umiddelbar Bevidsthed om, at jeg har haft dem før, skønt jeg ikke kan knytte en eneste nærmere Bestemmelse til dem.

Nært beslægtede Tilfælde ere saadanne, i hvilke vi søge at fremkalde noget i vor Erindring, uden at det lykkes os, medens vi strax, naar det ad anden Vej fremtræder for os, genkende det, eller saadanne, i hvilke vi ikke ere sikre paa, om vi have opfattet et enkelt Fænomen eller ikke, men blive sikre i vor Sag ved at gennemgaa hele den Række af Fænomener, til hvilken det hører. Ogsaa her faa vi et aldeles umiddelbart Indtryk af noget Bekendt. Paa en lærerig Maade fremtræder dette ved Cattell's Forsøg over, hvor mange Linier, Tal eller Bogstaver der samtidigt kunne opfattes. «Naar», siger han¹⁾, «et vist Antal blev overskredet, vare de opfattede Spor for svage og af for kort Varighed til, at jeg deraf kunde gætte mig til de Objekter, der tjente som Indtryk. Uagtet det nu var mig umuligt uden videre at angive disse Objekter, kunde jeg dog svare rigtigt, naar jeg blev spurgt, om et vist Skriftegn var der eller ikke. Det er især Tilfældet ved lange

¹⁾ Ueber die Trägheit der Netzhaut und des Sehcentrums. (Wundt's Philosophische Studien. III. Leipzig 1886) p. 127.

Sætninger; jeg har der den ejendommelige Følelse, som om jeg havde kendt Sætningerne og igjen glemt dem». Hermed kan et pudsigt Exempel fra de senere Aars talrige Experimenter med hypnotiserede Personer sammenstilles. Charles Richet hypnotiserede en af sine Venner og paanødte ham trods nogen Mødstræben den Forestilling, at han hed Durand, saa at han svarede med dette Navn, naar man spurgte ham, hvad han hed. Naar Richet nu spurgte ham, hvad han hed i vaagen Tilstand, var det ham ikke muligt at finde paa det, skønt han vidste, at han «kendte» det. Men naar det blev nævnet for ham, kendte han det strax og gentog det flere Gange med stort Velbehag¹⁾.

Hvad der er givet i saadanne Bevidsthedstilstande, som de her omtalte, er den umiddelbare Opfattelse af Forskellen mellem noget bekendt og fortroligt og noget nyt og fremmed. Denne Fordel er saa simpel og klar, at den lige saa lidt lader sig nærmere beskrive som f. Ex. Forskellen mellem Lyst og Ulyst eller Forskellen mellem Gult og Blaåt. Det er en umiddelbar Kvalitetsforskel, vi her staa over for. Den ejendommelige Kvalitet, med hvilken det Bekendte træder frem i Bevidstheden i Modsætning til det Nye, vil jeg i det Følgende kalde Bekendtheds-kvaliteten. Spørgsmaalet er, hvorledes denne Kvalitet er at forklare, om den skal antages for at være et simpelt og usammensat psykologisk Element, eller om den kan føres tilbage til mere sammensatte Forhold.

Inden jeg forlader de anførte Tilfælde, som skulle danne Udgangspunkter for Undersøgelsen, vil jeg endnu gøre opmærksom paa nogle Ejendommeligheder ved dem.

De Fænomener, som genkendes, ere her ikke usammensatte, men dog saa simple, at de samtidigt træde frem for Bevidstheden. Et Blink af Øjet, en Nuance paa Aftenskyen, en kort Række skrevne Bogstaver, et kort Ord, det er Fænomener, ved hvilke der ikke kan være Tale om successiv Opfattelse. Forsøg have desuden godtgjort, at vi samtidigt kunne opfatte 4 à 5 uforbundne Synsindtryk (Linier, Tal, Bogstaver), og omtrent tre Gange saa mange, naar Indtrykkene ere Dele af en som Helhed forud bekendt Forestilling. Tillige har det vist sig, at Øvelse i denne Henseende udvider Bevidsthedens Om-

¹⁾ Le somnambulisme provoqué (i Skriftet: L'homme et l'intelligence. Paris 1885). p. 540. — Som Cattell's Forsøg synes at godtgøre, behøver man ikke at have haft en tydelig, end sige med Opmærksomhed forbunden Opfattelse af noget, for at det skal kunne genkendes. Det kan vel undertiden endog være Spørgsmaal underkastet, om den Fornemmelse, der genkendes, første Gang har været over Bevidsthedens Tærskel. Det gaar hermed som med de Fornemmelser, vi slutte, at vi have haft, deraf at vi faa visse Kontrastfornemmelser; en saadan Slutning er ikke aldeles sikker. Smlgn. min «Psykologi», 2. Udg. p. 87 og foruden de der omtalte Fakta Machs smukke Forsøg i hans «Beiträge zur Analyse der Empfindungen». Jena 1886. p. 107. — Allerede Ludvig Vives omtaler Genkendelsen af noget, der ikke blev opmærksomt opfattet. «Qvædam recipit intelligentia illa simplex, qvæ est de iis, qvæ extrinsecus obveniunt per videndi vel audiendi sensus, qvæ non animadversa tradit statim memoria. Attentio verò velut resurgens considerat in memoria et intelligit interdum continuo post». De anima. Brugis 1538. p. 63. Hin «intelligentia simplex» er aabenbart en ren Hypothese.

fang. Ord, ja endog Sætninger, optages i Bevidstheden som Helheder¹). — Det er den ene Ejendommelighed, som vel maa holdes fast, for at den umiddelbare Genkendelse kan skelnes fra andre Arter af Genkendelse. Ved den adskiller den umiddelbare Genkendelse sig paa den ene Side fra saadanne Tilfælde, hvor aldeles usammensatte og i vor sædvanlige Erfaring ikke som isolerede forekommende Fornemmelser skulle genkendes, paa den anden Side fra saadanne Tilfælde, hvor Opfattelsen af Fænomenet, og som Følge deraf ogsaa Genkendelsen maa ske ved en successiv psykologisk Proces.

Den anden Ejendommelighed er den, at Genkendelsen er uforberedt, d. v. s. der gaar ikke kort forud nogen vilkaarligt eller uvilkaarligt fremkaldt Forestilling om det Fænomen, som er Genkendelsens Genstand. — Ved nogle af de anførte Tilfælde var der vel paa en Maade en Forberedelse, idet man havde søgt at faa Forestillingen om Fænomenet frem, men da det ikke lykkedes, er denne Forberedelse højst indirekte, skønt den derfor ingeniende er betydningsløs²). Dette Spørgsmaal om Forberedelse vil i det Hele vise sig at være meget mere indviklet end man i Regelen har antaget. Der er her utallige Grader mellem den fuldstændige Uforberedthed og den fuldstændige Forberedthed. De vigtigste Forskelligheder ville vi i det Følgende faa Lejlighed til at fremdrage.

For det Tredie maa det endnu fremhæves, at Selviagttagelsen i de anførte Tilfælde ikke viser ringeste Spor af andre Forestillinger, som vækkes ved det genkendte Fænomen og kunde antages at spille en Rolle ved selve Genkendelsen. For saa vidt nogen altsaa vilde antage, at al Genkendelse forudsætter saadanne Forestillinger, paahviler Bevisbyrden ham, og kan den umiddelbare Genkendelse, saaledes som den fremtræder i de anførte Tilfælde, forklares uden en saadan Antagelse, vil det være den eneste videnskabelige Forklaring.

4. En Vej til den simpleste Forklaring vil vise sig, naar vi nærmere sammenligne en ny Fornemmelse med en genkendt Fornemmelse. For Kortheds Skyld bruger jeg i det nærmest Følgende Udtrykket Fornemmelse i Stedet for Fornemmelseskomplex eller Fornemmelsesgruppe. Det er jo, som allerede fremhævet, i Regelen ikke enkelte Fornemmelser, det her drejer sig om.

Ved en ny Fornemmelse behøve vi her ikke at forstaa en absolut ny Fornemmelse, d. v. s. en saadan, som vi aldrig nogensinde før have havt. Saadanne absolut

¹) Cattell (i den anførte Afhandling) p. 127. Han siger udtrykkeligt: «Als an mir selbst Versuche angestellt wurden, bemerkte ich, dass die Eindrücke simultan in das Bewusstsein gelangten». — Berger: Ueber den Einfluss der Uebung auf geistige Vorgänge (Wundt's Studien, V. 1888). p. 177.

²) Smlgn. min Psykologi, p. 83 f. — B. Erdmann (Zur Theorie der Apperception. Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie. 1886. p. 343) skelner derfor mellem «ein erregtes und ein unerregtes Unbewusste», af hvilke det første danner Bevidsthedens umiddelbare Grundlag.

nye Fornemmelser kunne vi, naar vi holde os til de simpleste Tilfælde, kun have ved Bevidsthedslivets første Begyndelse eller — hvad Almenfornemmelserne angaar — ved Begyndelsen af nye Livsperioder (Pubertetsaarene f. Ex.) eller ved nye Sygdommes Frembrud. En ny Fornemmelse kunne vi ogsaa da siges at have, naar der er gaaet en vis, ikke for kort Tid, siden vi sidst havde en lignende Fornemmelse. Naar jeg kommer hjem en Aften og efter at have klædt mig af tænker over, hvor vidt jeg nu ogsaa har laaset min Gangdør, vil jeg uden Ulejlighed kun kunne afgøre dette, dersom jeg kan reproducere de Fornemmelser, der ledsage min Aflaasen af Døren, og finde dem friskere og tydeligere end saadanne reproducerede Fornemmelser, der svare til tidligere Aflaasninger. Hvis jeg tror at have lukket Døren, uden i Virkeligheden at have gjort det, er Grunden den, at Reproduktionerne af tidligere levende Fornemmelser af denne Handling have frembragt hos mig Skinnet af, at en Gentagelse af Handlingen fandt Sted i Aften. Der opstaar da en Erin-dringsillusion. — Men under sædvanlige Forhold er en Fornemmelse relativt ny, naar den indtræder efter et vist Mellemrum. Hvor langt dette maa være, for at Fornemmelsen vedblivende skal kunne kaldes ny, vil være forskelligt i de forskellige Tilfælde og for de forskellige Sansemodaliteter. En Tone genkendes med absolut Sikkerhed efter to Sekunders Mellemrum; endnu ved fem Sekunders Mellemrum mærkedes Tidens Indflydelse ikke tydeligt; derimod mærkedes ved 10 og 15 Sekunders Mellemrum en betydelig Tiltagen af urigtige Skøn, og ved 30 Sekunders Mellemrum var Sikkerheden ganske forsvunden¹⁾. Ved mere sammensatte Tilfælde vil Tidens Indflydelse vistnok ikke saa snart gøre sig gældende, da der er flere Holdepunkter for Opmærksomheden, idet nemlig Forholdet mellem Elementerne i Regelen spiller en større Rølle end noget af de enkelte Elementer for sig alene.

Sammenligne vi nu en (relativt) ny Fornemmelse med en gentagen og genkendt, saa er der én Betingelse, de i hvert Tilfælde have fælles, den nemlig, at et Indtryk er kommet til Hjernen (Bevidstheden), og at dette Indtryk staar i et saadant Forhold til Hjernens (Bevidsthedens) Tilstand, at en vis bestemt Fornemmelse (med en vis Kvalitet og Selvstændighed) kan fremtræde. Hvad kan nu det være, som Genkendelsen forudsætter ud herover?

Ved Besvarelsen af dette Spørgsmaal maa vi først og fremmest holde os til den eneste Omstændighed, som er forskellig ved de to Tilfælde: i det ene er Indtrykket (relativt) nyt, i det andet gentaget. Den eneste Virkning, som denne Omstændighed kan have, er, at en Reproduktion bliver mulig. Men denne Reproduktion behøver ikke at føre til, at det, som reproduceres, fremtræder som selvstændigt Led i Bevidstheden, og i de foreliggende Tilfælde sker dette heller ikke. Deres Ejendommelighed bestod bl. a. netop i deres tilsyne-

¹⁾ Wolfe: Untersuchungen über das Tongedächtniss (Wundts Studien III. Leipzig 1886). p. 522. — Smlgn. de i min Psykologi p. 141 anførte Fakta, som vise, at Tidsmellemrummet ogsaa kan bevirke, at Forskellighederne ikke opfattes, hvilket bekræftes ved de af Wolfe ib. p. 541 f. meddelte Resultater.

ladende usammensatte Karakter. Foruden det eller de genkendte Træk findes i Bevidstheden ikke det mindste, som har med Genkendelsen at gøre. Ordet «Les Plans» lyder bekendt, og denne Bekendtheds kvalitet ved Klangens er det hele Fænomen. Uagtet jeg strax bliver opmærksom paa Fænomenets psykologiske Interesse, kan jeg dog ikke opdage det allermindste Spor af medvirkende Fornemmelser eller Forestillinger. Naar det nu alligevel staar fast, at Bekendtheds kvaliteten maa hænge sammen med, at jeg har hørt Ordet før, kan denne Kvalitet kun forklares ved, at den tidligere Tilstand, i hvilken jeg kom, da jeg første Gang hørte Ordet, paa en eller anden Maade kan gøre sig gældende paa ny sammen med selve den gentagne Fornemmelse, uden dog at træde frem som selvstændigt Element i Bevidstheden ved Siden af denne. Dette kunne vi meget vel udtrykke ved Ordet Reproduktion, naar vi antage, at det nu kommende Indtryk i Hjernen (Bevidstheden) vækker en Tilstand, som tillige bestemmes ved Eftervirkningen af det tidligere Indtryk. Og denne Eftervirkning, kunne vi simpelt hen antage, bestaar i den større Letthed, med hvilken Tilstanden ved Gentagelse indtræder. Vi appellere her til den Øvelsens Lov, som gælder for alt organisk Væv, ikke mindst for Nerve- og Muskelvævet. Jo hyppigere en Proces er gaaet for sig i et Organ, des lettere indtræder den paa ny. Selv udenfor det organiske Omraade vil man kunne tale om Øvelse, idet jo som bekendt musikalske Instrumenters Sangbund des lettere sættes i Svingninger, jo mere de bruges. Ethvert nyt Forsøg, ethvert nyt Indtryk nyder godt af de tidligere Indtryk, idet disse ligesom have banet Vejen for det. — Psykologisk kunne vi udtrykke, hvad der sker ved Genkendelsen, ved Formlen $(A + a)$, eller maaske bedre $\left(\frac{a}{A}\right)$, hvor A betyder Fornemmelsen, a dens Reproduktion (Forestillingen), og hvor der ved Parentesen betegnes, at disse to her ikke træde frem som selvstændige Led i Bevidstheden, men tænkes teoretisk som Faktorer i det tilsyneladende usammensatte Fænomen. Berettigelsen til denne Udtryksmaade ligger deri, at den Eftervirkning af A , som gør Genkendelse mulig, under andre Forhold vilde have gjort a 's Fremtræden som fri (selvstændig) Forestilling mulig, f. Ex. hvis B ved Berøringsassociation fremkaldte a . Meningen er altsaa: det samme, som er en Betingelse for, at B under visse Forhold kan genkalde a , er ogsaa en Betingelse for, at A kan genkendes. Navnet «Les Plans» kunde maaske være blevet fremkaldt ved Synet af eller Forestillingen om Stedet; men Navnet kan, naar jeg hører det, forekomme mig bekendt, selv om det ikke kan fremkalde Forestillingen om Stedet. I Bekendtheds kvaliteten virker da i sidste Tilfælde det samme, som i første Tilfælde vilde være traadt frem som en selvstændig Forestilling. — Hvorledes man fysiologisk vil tænke sig det, der ved Øvelsen foregaar i Organismens, her Hjernens Smaadele, bliver en Sag for sig, som vi her ikke behøve at gaa nærmere ind paa. Den naturligste Antagelse vilde vel være den, at der ved det første Indtryk bevirkes en Omlejrning af Molekulerne, som efter Indtrykkets Ophør igen afløses af den tidligere Tilstand, men saaledes, at denne

nu er mere usikker, lettere at bringe ud af Ligevægt. Der kan for saa vidt siges at være tilvejebragt en vis Disposition til samme Omlejring, saa at denne lettere gaar for sig, naar samme Indtryk kommer igen¹⁾. Genkendelsen eller rettere Bekendtheds-kvaliteten danner da det psykologiske Korrelat til den større Lethed, med hvilken en Ændring i vedkommende Hjernemolekulers Lejring frembringes. Der frembyder sig ingen anden Omstændighed, ved hvilken den ejendommelige Forskel mellem Fornemmelse og Genkendelse kan forklares. Nu er Forskellen mellem større og mindre Omlejringmulighed ganske vist kun en Gradsforskjel, medens der psykologisk set er en Kvalitetsforskjel mellem Fornemmelse og Genkendelse. Men dette kan ikke undre os, naar vi betænke, at til de psykologiske Kvaliteter svare der i den fysiske Verden stedse kun Kvantitetsforskelle. Farve-kvaliteterne have deres fysiske Korrelater i kvantitative Forskelle mellem Ætersvingningerne, og sandsynligvis ogsaa deres fysiologiske Korrelater i kvantitative Forskelle mellem Molekulernes Bevægelser i Hjernens Synscentra. Vor Forklaring af Genkendelses-fænomenet i dets simpleste Form er altsaa i god Analogi med hvad der synes at gælde for andre simple psykiske Fænomener.

Jeg bemærker blot endnu, at den her fremstillede Teori er en videre Udvikling af hvad jeg allerede har fremstillet i min Psykologi (2. Udg. p. 140—142). Jeg har her søgt at give nærmere Bestemmelser og Forklaringer, som have vist sig at være nødvendige.

5. Fornemmelse og Genkendelse kunne ofte rykke hinanden saa nær, at der ikke kan gøres nogen afgørende Forskel mellem dem. Det hænger sammen med, at vi neppe have nogen Fornemmelse, uden at en vis Opmærksomhed vendes imod den. Og dette kommer igen af, at der med enhver Fornemmelse følger en Følelse af Lyst eller Ulyst og derfor en Trang til Virksomhed og Bevægelse, som naturligt rettes mod det, der fremkalder Fornemmelsen. Men den saaledes vakte Opmærksomhed virker ikke aldeles kontinuerligt. Den slipper sin Genstand og griber den kort efter igen, naar Indtrykket, og dermed Opmærksomhedens Motiv, vedbliver at virke. Hvori man end vil søge Aarsagen dertil, saa er den Opmærksomhed, vi rette mod et kontinuerligt Indtryk, diskontinuerlig og periodisk. Tydeligst ses dette ved meget svage Sanseindtryk. Naar et Tryk paa Enden af Fingeren kontinuerligt tiltager, mærke vi ikke denne kontinuerlige Tiltagen; Opmærksomheden sammenholder forskellige Stadier af Indtrykkets Stigning og derved blive vi os denne bevidst²⁾. Ved meget smaa Sansefornemmelser, der ligge lige over Bevidsthedens

¹⁾ Denne Antagelse er saa langt fra at være noget moderne, at den allerede med stor Klarhed udtales af Charles Bonnet i hans Essai analytique sur l'âme (Copenhagen 1760), p. 61, hvor det hedder: «La souplesse ou la mobilité des fibres augmente par le retour des mêmes ébranlements. Le sentiment attaché à cette augmentation de souplesse ou de mobilité, constitue la réminiscence.»

²⁾ Stanley Hall, anført hos Ribot: La Psychologie de l'Attention. Paris 1889. p. 16.

Tærskel, viser Erfaring, at de i det ene Øjeblik fremtræde i Bevidstheden, men i næste Øjeblik forsvinde; de ere i en stadig, rytmisk Bevægelse, som, naar Indtrykket virker kontinuerligt, kun kan forklares ved Opmærksomhedens Periodicitet. Naar et og samme Billede kan opfattes forskelligt, vexe de forskellige Opfattelser gerne med hinanden efter visse Mellemrum. Et Omrids af en Trappe (den saakaldte Schröderske Trappefigur) kan man ogsaa «se» som en Mur, af hvilken Stene for nedan ere faldne ud. Betragter man opmærksomt og uafbrudt dette Billede, skifte Trappe og Mur periodisk med hinanden. Det er ikke Billedet, vel heller ikke egentligt Fornemmelsen, men det maa være Opmærksomheden, der skifter¹⁾. Det synes, som om den fulde Kraftsum, Opmærksomhedsakten behøver, ikke i hvert Øjeblik kan være til Stede, hvorfor der med visse Mellemrum maa anvendes nogen Tid paa at erstatte den forbrugte Energi. Men idet saaledes Opmærksomheden griber sin Genstand igen, efter at have sluppet den, kommer stedse Reproduktionen af det foregaaende Tag i Genstanden til at spille en Rolle med. Naar en opmærksom Betragtning gør os en simpel Genstand klarere, kan det kun ske ved, at saadan Reproduktion (opfattet paa den i 4 fremstillede Maade) forstærker Fornemmelsen. Gennem denne Vexelvirkning af Fornemmelse og Reproduktion, altsaa gennem en Række Genkendelsesakter, forløber den tilsyneladende kontinuerlige Betragtning. Tydeligt ses dette, naar vi vilkaarligt søge at fastholde en bestemt Tydning af den omtalte Trappefigur; vi søge alvorligt at sætte os ind i, at det skal være en Trappe, hvilket sker ved vilkaarlig Reproduktion af tidligere sete Trapper²⁾, som dog ikke komme til at træde frem som selvstændige Bevidsthedselementer, men kun tjene til Forstærkelse af Fornemmelsen. Ved uvilkaarlig Opmærksomhed maa det naturligvis være selve Indtrykket, der, saasnart den indre Betingelse, tilstrækkelig Energi, er til Stede, stedse paa ny udløser Opmærksomheden og Reproduktionen. — Paa denne Maade væves der altsaa en større eller mindre Række af Genkendelsesakter ind i vore tilsyneladende ganske simple og usammensatte Erfaringer.

6. En umiddelbar Genkendelse kan lige saa vel finde Sted overfor en Forestilling (eller en Forestillingsgruppe) som overfor en Fornemmelse (eller en Fornemmelsesgruppe). Vi kunne genkende Erindringsbilleder og Fantasibilleder. Naar i en vaagen Drøm et Billede uvilkaarligt skyder sig frem for mig, kan det komme med aldeles lignende Bekendtheds kvalitet som den, et Landskab har, naar jeg ser det paa ny. Erindringsbilledet nyder da godt af de tidligere Indtryk. Det er en ikke sjelden Erfaring, at vi ikke gen-

¹⁾ N. Lange: Beiträge zur Theorie der sinnlichen Aufmerksamkeit und der activen Apperception (Wundt's Studien. IV. Leipzig 1888). p. 395. 406.

²⁾ Smlgn. N. Lange ib. p. 407. Se ogsaa Wundt: Physiologische Psychologie. 3. Aufl. Leipzig 1887. II. p. 238. 253 f.

kende Erindringsbilleder, at de staa for os som fremmede, og at vi først møjsommeligt maa overbevise os om, at de svare til virkelige Oplevelser. I saadanne Tilfælde mangle de hin Kvalitet. Og selv om vi ere sikre paa, at vi have oplevet det forestillede før, kunne vi være usikre om, hvor og naar. Ved Fantasibilleder er det ikke tidligere virkelige Oplevelser, men forestillede Oplevelser, det drejer sig om. Jeg kan f. Ex. have vænnet mig til at forestille mig en digterisk Figur paa en vis bestemt Maade, og jeg kender da denne Skikkelse, naar min Fantasi uvilkaarligt fører den frem for mig. Det er et Fænomen, som særligt vil være hyppigt hos instinktmæssigt og med levende Fantasi producerende Digtere. Smlgn. Goethe's berømte Linier:

Ihr naht euch wieder, schwankende Gestalten!
Die früh sich einst dem trüben Blick gezeigt.

Her virker samme Lov, som ved Genkendelse af noget i Virkeligheden Erfaret, nemlig Øvelsens Lov. Den gælder lige saa vel for de Hjernefunktioner, til hvilke Erindring og Fantasi er knyttet, som for den, til hvilken Sansefølelse er knyttet.

7. Skønt den umiddelbare Genkendelse for Selviagttagelsen fremtræder som et aldeles simpelt Fænomen, kunne vi dog altsaa teoretisk betragte den som sammensat. Der er et Moment af Erindring, af Eftervirkning fra Fortiden, som i den umiddelbart forbinder sig med den i Øjeblikket vakte Fornemmelse. Hvad der fremtræder i Bevidstheden er begge Momenters Produkt; deres Sammensmeltning er foregaaet under Bevidsthedens Tærskel. Jeg har derfor i min Psykologi (V B, 1) betegnet Fænomenet som bunden Erindring, i Modsætning til saadanne Erindringsfænomener, ved hvilke det, som reproduceres, fremtræder som selvstændigt Element i Bevidstheden; der finder her en fri Erindring Sted.

Hvis det er berettiget at kalde den umiddelbare Genkendelse et Erindringsfænomen, maa det ogsaa være rigtigt at kalde den et Associationsfænomen. Det staar naturligvis Enhver frit for, hvorledes han vil bruge Ordene; og hvis man ved Association kun vil forstaa en saadan Forbindelse af Forestillinger, ved hvilken begge de forbundne Led gøre sig gældende paa fri og selvstændig Maade i Bevidstheden, kan den umiddelbare Genkendelse ikke kaldes Association. Saaledes beskriver David Hartley, Associationsteoriens anden Grundlægger, tydeligt baade den umiddelbare Genkendelse og den frie Lighedsassociation, skønt han bruger Ordet Association blot om Berøringsassociationen¹). Og — for at tage et Exempel fra den nyeste Tid — James Ward, der forkaster den frie Lighedsassociation, anerkender dog den beskrevne umiddelbare Samvirken af Fornemmelse

¹) Observations of man. Londonerudgaven af 1791. I. p. 291 ff.

og Reproduktion, men erklærer, at det er Assimilation og ikke Association. Skal det kaldes Association, er det automatisk Association¹⁾. — Den umiddelbare Genkendelse (eller, som jeg ogsaa kalder den: Perceptionen) er et Grænsefænomen, som har den tilsyneladende usammensatte Karakter fælles med Fornemmelsen, og som har fælles med den frie Association, at Reproduktion tydeligt nok spiller en Rolle med. Fra den frie Association adskiller den sig ved den fuldstændige Sammensmeltning af Fornemmelse og Reproduktion. Der er i den umiddelbare Genkendelse forbundet Elementer, som vi ikke blot kunne tænke os særskilte, men som ogsaa under andre Betingelser kunne optræde hver for sig. (Smlgn. 4.) Genkendelsen indtræder ikke altid i første Øjeblik. A kan komme op som blot Fornemmelse og først efter en lille Mellemtid blive til $\left(\frac{a}{A}\right)$; og paa den anden Side kan a fremkaldes i Bevidstheden ved fri Association, altsaa som selvstændigt Element. Den umiddelbare Genkendelse forholder sig til Associationen som Tangenten til Sekanten. Ved Tangenten ere de to Skæringspunkter med Cirklen smeltede sammen til ét; den er en Sekant, hvis Skæringspunkter ligge uendeligt nær ved hinanden. Det maatte nærmest være Lighedsassociationen, med hvilken man efter denne Analogi maatte sammenstille den umiddelbare Genkendelse. — Det Spørgsmaal, om der gives en virkelig Lighedsassociation, ville vi senere gaa nærmere ind paa.

8. Lige som den umiddelbare Genkendelse i det Hele er et Exempel paa Øvelsens psykologiske Indflydelse, saaledes vil den ogsaa ved fortsat Gentagelse undergaa nye Forandringer. Den foregaar ved Gentagelse hurtigere og hurtigere, og kan foregaa saa hurtigt, at den ikke kræver nogen særskilt Bevidsthedsakt, men blot tjener til at udløse følgende Bevidsthedsakter. Den nærmer sig da Bevidsthedens Tærskel, om den ikke overskrider den. Forsøg have vist (hvad iøvrigt almindelig Erfaring allerede godtgør), at med Kendskabet til et Sprog stiger den Hurtighed, med hvilken man paa dette Sprog kan lære Bogstaver, som danne Ord, og Ord, som danne Sætninger. Den bekendte Erfaring, at det synes os, som om Udlændinge tale hurtigere end vi selv, forklares herved. Tager vi derimod Ord, som ikke danne Sætninger, og Bogstaver, som ikke danne Ord, saa fordobles omtrent den Tid, der udfordres til Sætningen²⁾. Naar den fysiologiske Tid, den Tid, der medgaar til Modtagelse af et Indtryk og til Besvarelse af det ved en Bevægelse, forkortes formedelst Gentagelse og Øvelse, kan den hele Proces sandsynligvis nu forløbe gennem underordnede Hjernecentra, uden at de højere Centra, til hvilke de kombinerende Bevidsthedsprocesser ere knyttede, behøve at virke med. Indtrykket udløser da umiddelbart Be-

¹⁾ Art. «Psychology» i 9. Udgave af Encyclopædia Britannica. Vol. XX. p. 60 b.

²⁾ Cattell: Ueber die Zeit der Erkennung und Benennung von Schriftzeichen, Bildern und Farben (Wundt's Studien. II. Leipzig 1885). p. 646 ff.

vægelsen, uden at man er sig bevidst, at man har modtaget Indtrykket. Genkendelsen fortøner sig saaledes over i det Ubevidste i Kraft af de samme Aarsager, ved hvilke den fra først af blev til. Men den har været en nødvendig Betingelse for, at vedkommende Processer nu kunne foregaa med saa stor Sikkerhed og Hurtighed. Den er et første Stadium af Tillempelse og betinger de følgende Tillempelsesstadiers Indtræden. Vi gøre i daglig Tale ikke altid Forskel mellem disse forskellige Stadier. Vi sige f. Ex. om den øvede Musiker, at han kender Noderne, skønt han slet ikke behøver at anvende nogen særskilt Bevidsthedsakt ved Synet af dem, da de umiddelbart kunne udløse Berøringsassociationer eller Bevægelser. Sprogbrugen er i sin Ret; ti denne sekundære Ubevidsthed, der skyldes Øvelse, maa ikke uden videre stilles sammen med den primære Ubevidsthed, som er til Stede, naar ingen Indtryk og Fornemmelser ere opstaaede. Og dertil kommer, at Grænsen mellem bevidst og ubevidst «Kending» kan være vanskelig at drage. Naar en Genkendelsesakt staar som Indleder af en Række betydningsfulde, affektvækkende Forestillinger, overse vi den let, idet hele Interessen er vendt mod det, som følger efter. Hvad der kun har et Minimum af Interesse forsvinder (især for den uøvede Selviagttagelse) i Forhold til det, der sætter Interessen i stærkere Bevægelse, og bevares ikke i Erindringen. Over Explosionen glemme vi Gnisten, der voldte den. Dette hænger sammen med, at det aldeles overvejende er praktiske Hensyn, som bestemme vore Forestillingers og vor Erkendelses Udvikling. Vi have ingen praktisk Interesse af at lægge særligt Mærke til de Bevægelsesfornemmelser, der spille saa stor en Rolle ved Opfattelse af Afstand, hvorimod det har en stor Interesse at være sikker i Bedømmelsen af Afstanden mellem os og Tingene uden om os.

Naar Instinkter udløses ved blotte Indtryk og Fornemmelser, er det sikkert for en stor Del sekundære, automatisk bleyne Genkendelser, vi her have for os. Den unge Slangegrib, som strax slaar ned paa en Slange (saa ivrigt, at man kan faa den til at slaa ned paa en Tarm i Stedet), lægger vel ikke meget Mærke til, hvad der fremkalder dens Anfald. Men Indtrykket af Slangeskikkelsen maa dog ligesom sætte gamle Strenge i Bevægelse, maa kunne forplante sig ind i dens Indre ad forud banede Veje, for at det skal have denne Virkning. Naar en Rotte farer sammen ved et Katteskrig, selv om den har mistet den store Hjerne, saa er det, fordi den har tillempet sig saaledes efter dette Indtryk, at det kan gøre sin Virkning, selv om de højeste Centralorganer mangle. Ud fra disse højeste Organer ere Bevægelsescentrene blevne saaledes indøvede, at de kunne sættes i Funktion ved et Indtryk eller en Fornemmelse, som ellers ikke vilde være tilstrækkelig hertil. Tillempelsen kommer her ikke blot de enkelte Individuer, men ogsaa Efterkommerne til Gode, hvilket f. Ex. kan ses af den Maade, paa hvilken nyfødte Dyr og Børns Næringsinstinkt ytrer sig.

9. Det maa vel-mærkes, at der her kun er talt om umiddelbar Genkendelse, om Genkendelsesfænomenet i dets simpleste Form. Hvis den Forklaring af dette Fænomen, som jeg i det Foregaaende har givet, er rigtig, har det den Interesse, at det frembyder en Overgangsform mellem de blotte Fornemmelser og de egentlige (frie) Forestillinger. Jeg har derfor i min Psykologi (V B, 1) fremstillet det efter Afslutningen af Læren om Forestillingerne. — Men denne Interesse vilde være grundet paa Illusion, dersom de Indvendinger vare berettigede, der i den nyeste Tid ere rettede mod den fremstillede Opfattelse.

Genkendelse, har man ment, er aldrig noget aldeles simpelt Fænomen, men maa stedse forklares efter den sædvanlige (frie) Forestillingsassociation. Og idet man saa tillige har negtet, at der gives egentlig Lighedsassociation, maa det være Berøringsassociationens Lov, der lægges til Grund. Den Proces, der skal finde Sted ved al Genkendelse, maa da være følgende. Jeg nærmer mig til et Hus, som jeg har set før, og fæster mit Blik paa en enkelt Del af det, f. Ex. et Vindu. Dette Vindu vækker nu (ved Berøringsassociation) Forestillingen hos mig om en tilgrænsende Del af Huset, f. Ex. et Ornament. Kaldet jeg Synet af Vinduet A , Forestillingen om Ornamentet b (idet store Bogstaver stadig bruges til at betegne Fornemmelser eller Fornemmelsesgrupper, og smaa Bogstaver til at betegne Forestillinger eller Forestillingsgrupper), saa har jeg altsaa nu $A + b$. Med Forestillingen om Ornamentet opstaar tillige naturligt en Forventning om at faa det at se, og idet denne Forventning opfyldes, naar Blikket forlader Vinduet og gaar videre hen ad Huset, indtræder Fornemmelsen B . Det er da nu, efter denne Teori, Overensstemmelsen mellem den forud reproducerede Forestilling b og den dernæst indtrædende Fornemmelse B , som betinger Genkendelsen, eller hvori denne bestaar. Og naar denne Proces gentager sig ved Husets forskellige Dele, sige vi tilsidst, at vi genkende Huset.

Overfor denne Teori vil jeg aller først bemærke, at den psykologiske Proces, den skildrer, er aldeles naturlig og i vort virkelige Bevidsthedsliv stadig finder Anvendelse. Jeg har selv fremdraget den i min Psykologi (V B, 2 og 4); men det er rigtignok ikke faldet mig ind, at den kunde bruges til Forklaring af al Genkendelse og til at bestride, at der gives umiddelbar Genkendelse i den anførte Betydning af Ordet. Af den Omstændighed, at der gives successiv Genkendelse, som gaar for sig paa den beskrevne Maade, kan jo dog ikke uden videre udledes, at der ikke kan gives umiddelbar Genkendelse.

Det er nemlig klart, at den anførte Teori ikke passer til de tidligere anførte simple Genkendelsesfænomener, saadanne Tilfælde, i hvilke et eller flere Træk fremtræde for os med Bekendthedens Præg, uden at der i Bevidstheden kan spores nogen som helst anden dertil knyttet Forestilling. Disse simpleste Tilfælde af Genkendelse kunne meget godt angaa forholdsvis sammensatte Genstande; Genkendelse af sammensatte Genstande er nemlig ikke det samme som successiv Genkendelse, naar det blot er muligt at sammenfatte det givne Indhold ved én Bevidsthedsakt. (Smlgn. 3.) Hovedsagen er, at Bekendtheds-

kvaliteten umiddelbart gør sig gældende og staar isoleret i vor Bevidsthed, uden at vække nogen Forestilling. Der er da her ikke Tale om nogen successiv Bevægelse af Iagttagelsen fra Del til Del. Det vilde være en aldeles uberettiget Konstrueren at lægge en saadan successiv Proces ind i hine simple Fænomener.

Men selv hvor en saadan Proces gaar for sig, nemlig overfor saadanne Genstande, der ikke kunne sammenfattes ved én Bevidsthedsakt, fører den anførte Teori til Strid mod Erfaringen. Den forudsætter nemlig, at af en sammensat Gjenstand $X = A + B + C$ (hvor Bogstaverne betyde Genstandens Dele eller Egenskaber) genkender man aldrig den første Del, som opfattes, men altid først den anden eller tredie. A kan først genkendes, naar man senere fra en af de andre Dele vender tilbage til A . Viser Erfaring dog ikke, at man meget vel kan genkende allerede det første Led?

10. Den anførte Paastand, at al Genkendelse beror paa, at en forud vakt Forestilling efterfølges af den tilsvarende Fornemmelse, grunder sig paa en Forvexling af selve den umiddelbare Genkendelse og denne Genkendelses Verifikation. Den umiddelbare Genkendelse, der sker i et Nu og er en ganske simpel aandelig Proces, kan i og for sig ikke godtgøre sin egen Gyldighed. Baade Sanseillusioner og Erindringsillusioner godtgøre tilstrækkeligt, at Bekendtheds-kvaliteten kan være til Stede, uden at der foreligger en virkelig Gentagelse af det Fænomen, vi tro at have for os. Skal Genkendelsens Rigtighed prøves, kan det kun ske ved at undersøge de Forestillinger, det genkendte Fænomen vækker hos mig. Dette er umuligt i saadanne Tilfælde som de i 3 omtalte, i hvilke noget stod som bekendt og dog ingen Associationer voldte. Netop saadanne Tilfælde ere derfor af Interesse som experimenta crucis til Prøvelse af de forskellige Teorier. Men for det meste vil det Genkendte strax ved Berøringsassociation vække Forestillinger om Træk, der hænge sammen med det, og man kan da prøve, om disse medfølgende Træk ogsaa virkeligt ere til Stede. (Smlgn. min Psykologi V B, 4 om den eksperimenterende Metode, ved hvilken Bevidstheden uvilkaarligt underkaster de opdukkende Forestillinger en Ildprøve og derved lærer at drage Grænsen mellem det Mulige og det Virkelige. Bevidstheden gaar her praktisk frem paa samme Maade som Videnskaben: den opstiller en foreløbig Hypotese og søger at verificere den.) Ved Opfattelsen af meget sammensatte Genstande kan Verifikationen saaledes følge med selve Opfattelsen Skridt for Skridt. Men det behøver ikke at gaa saaledes. Det ses allerede deraf, at vi kunne have opfattet en Række Fænomener, uden at det er os muligt frit at reproducere de enkelte Led i Rækken, skønt vi kende dem igen, saa snart de paa ny frembyde sig. (Smlgn. 3.) Naar jeg læser en god Bog anden Gang, beror den særegne Nydelse (som kan kaldes Genkendelsens Nydelse) sikkert ikke derpaa, at jeg uafbrudt tænker paa, hvad der skal komme, og stadigt faar denne, ikke synderligt hensigts-

mæssige ¹⁾ Forventning bekræftet. Men den beror paa, at hvert enkelt Træk, som frembyder sig; lettere glider ind i min Bevidsthed eller opstaar i denne med Bekendthedens Kvalitet. Vi dvæle ved de enkelte Træk; de staa umiddelbart for os som gamle Bekendte. Der var mere Forventning første Gang, vi læste Bogen; da hastede vi fremad, fordi vi vidste, at der kom noget efter; nu er denne Nysgerrighed tilfredsstillet, og vi kunne trygt dvæle paa hvert Sted, som om vi hørte hjemme der.

At Verifikationen, hvor den er mulig, oftest gaar uvilkaarligt for sig, kommer af, at der, naar Bevidstheden eller Hjernen er i sund og kraftig Tilstand, er en Trang til at anvende Energien til Forestillingsvirksomhed. Der gives en (relativt) spontan Forestillingsvirksomhed, lige som der gives en (relativt) spontan Bevægelse. Enhver opdukkende Fornemmelse eller Forestilling leder Forestillingstrangen i en bestemt Retning efter Associationens Love. Enhver Forestilling vil derfor, naar Bevidsthedens Energi ikke er svækket, sætte Rækker af Forestillinger i Bevægelse. Derfor gaar umiddelbar Genkendelse ogsaa let over til successiv Genkendelse gennem vakte og verificerede Forestillinger og Genkendelser.

Der kan her undertiden opstaa Illusioner, som ikke kunne forklares efter Forventningsteorien, men tvertimod synes bestemt at stride mod denne. Jeg kan tro at kende et Ansigt, skønt det kun er et enkelt Træk, f. Ex. Øjet, der ligner et mig bekendt Menneskes. Dette forklares let og simpelt, naar vi antage, at den umiddelbare Genkendelse af det enkelte Træk har ladet de andre Træk træde i Skygge for os. Men dersom Øjet havde vakt Forestillinger hos mig om Pande, Mund o. s. v. hos det Menneske, jeg virkelig kender, saa vilde jo disse Forestillinger strax komme i Strid med Billederne af den Pande og Mund, det nærværende Menneske har; Forventningen vilde blive skuffet; — og hvorledes var da Genkendelsesillusionen mulig? Begyndte jeg Opfattelsen af Ansigtet med Øjet (*A*), saa vilde dette vække f. Ex. Forestillinger om Panden (*b*) — men naar der saa som næste Led i den successive Opfattelse kommer — ikke *B*, men — *P*, saa synes den indbildte Genkendelse efter den nævnte Teori slet ikke at kunne komme i Stand. —

Verifikationen gaar ikke altid uvilkaarligt for sig; den maa undertiden, hvis den i det Hele skal ske, foretages efter bestemt Forsæt og med vilkaarlig Opmærksomhed. Vi sige da: «Dette er Vinduet *A*; skal dette Vindu nu være det, jeg har set paa Huset *X*, maa Ornamentet *B* findes ved Siden af». Forventningen formuleres her som en Hypotese,

¹⁾ David Hume vilde i hvert Tilfælde have sig saadanne Anticipationer frabedt, og der er vist mange, som dele hans Smag. Smlgn. hans «Essay on Simplicity and Refinement» (Essays. London 1777. Vol. I, p. 211): If the merit of the composition lies in a point of wit, it may strike at first, but the mind anticipates the thought in the second perusal, and is no longer affected by it. When I read an epigram of Martial, the first line recalls the whole, and I have no pleasure in repeating in myself what I know already. But each line, each word in Catullus has its merit; and I am never tired with the perusal of him.» — Det er aabenbart, at Hume ikke hyldede Forventningsteorien. Hvis den gjaldt ubetinget, vilde Hume ikke have læst nogen Bog anden Gang.

hvis Gyldighed hviler paa visse Betingelser, og Genkendelsen (hvis den indtræder) formuleres som en Dom, ved hvilken Overensstemmelsen mellem A og a , Billedet af det nærværende Vindu og Forestillingen om det tidligere sete Vindu, slaas fast. Ved denne Dom fremtræder det som søndret, der i en umiddelbar Genkendelse vilde være umiddelbart sammensmeltet. Vi faa $A = a$, i Stedet for $\left(\frac{a}{A}\right)$. I Genkendelsesdommen sættes Fornemmelse og Forestilling i bestemt og bevidst Forhold til hinanden. Selve den umiddelbare Genkendelsesakt vilde det ikke være rigtigt at kalde en Dom. Man vilde derved (ligesom naar man vilde kalde Kontrastvirkninger og Sansillusioner for Slutninger) overse Forskellen mellem et reflekteret og et aldeles umiddelbart Bevidsthedsfænomen.

I mange Tilfælde kan en Slutning drages af den logiske Sammenhæng, i hvilken et Fænomen forekommer, uden at der synes at finde nogen ved Berøringsassociation bevirket Genkendelse Sted. — Jeg læste nyligt en lille Drengs tyske Pensum med ham. Nogle Timer efter spurgte jeg ham: «Hvad betyder «Baarschaft»?» Dette Ord var forekommet i hans Pensum, men det var ham nu aldeles fremmed, og han kunde slet ikke huske, at han havde hørt det før. Men da jeg nævnte Sætningen: «Er hatte alle seine Waaren in Baarschaft angelegt», vidste han strax, hvad Ordet betød; men det var, fordi han sluttede sig til dets Betydning af Sammenhængen; Ordet klang ikke derfor mere bekendt i hans Øren; dertil behøvedes der endnu adskillige Gentagelser. — Vi ville i det følgende faa Brug for denne Distinktion mellem at kende et Ords Betydning (at kunne nævne et andet Ord, der udtrykker det samme) og at genkende det i umiddelbar og egentlig Betydning (saa at det fremtræder med Bekendtheds-kvaliteten som «Les Plans» i 3).

11. Vi kunne ikke undvære teoretiske Konstruktioner i Psykologien. En saadan har jeg anvendt, naar jeg fremstiller den umiddelbare Genkendelse som en Sammensmeltning af en Fornemmelse og en Forestilling: $\left(\frac{a}{A}\right)$ eller $(A + a)$. Men Forventningsteorien maa gøre Brug af langt videre gaaende Konstruktioner, idet den i enhver Genkendelsesakt, selv den simpleste, maa skelne mellem fire forskellige Operationer: 1) A 's Fremtræden; 2) b 's Fremtræden ved Association; 3) B 's Fremtræden; 4) Sammenligning af b og B . Hvis alt dette virkelig gik for sig, maatte vi dog utvivlsomt mærke noget til det. Vi maatte i hvert Tilfælde mærke, at der foregik noget i Bevidstheden, selv om vi ikke havde ganske Rede paa, hvad det var. (I hvert Tilfælde maa saadanne Forfattere antage, at Processen mærkes, som afvise den modsatte Forklaring som grundet paa «overfladisk» Iagttagelse.) Man kan nemlig meget godt have en Fornemmelse af, at der er flere Bevidsthedselementer til Stede, end man kan opfatte med fuld Opmærksomhed. Saaledes bemærker Wundt¹⁾: «Naar flere Indtryk frembyde sig end der kan apperciperes, er man sig tydeligt

¹⁾ Physiologische Psychologie. 3. Aufl. II, p. 247.

bevidst, at der var endnu andre Indtryk til Stede; men man er ikke eller dog først ved Hjælp af en tydelig Succession i Stand til bestemt at gøre sig dem nærværende». Hvad der gælder for Indtryk, maa ogsaa gælde for Forestillinger. Men det er sikkert, at der er Tilfælde af Genkendelse, hvor der slet ikke mærkes flere Bevidstheds-elementer, end man kan overskue, og hvor netop dette giver hele Tilstanden dens ejendommelige Præg.

Selv ved successiv Opfattelse af en kendt Genstand synes der ikke at være noget i Vejen for, at Genkendelsen kan bestaa i en Række af umiddelbare Genkendelsesakter efter Formlen ($\overset{a}{A}$), uden at forud vakte Forestillinger behøve at spille nogen Rolle. Den i 10 omtalte indbildte Genkendelse peger afgjort i den Retning.

Det er i det Hele en aldeles vilkaarlig Paastand, at Genkendelse altid skulde forudsætte en forud vakt Forestilling. Al Genkendelse beror paa en Forbindelse mellem en Forestilling og en Fornemmelse, men denne Forestilling kan meget vel vækkes af selve Fornemmelsen. Ved Sanseillusioner er dette aabenbart Tilfældet. Paa en Fodtur troede jeg engang at se en lille Sø i det fjerne, men blev snart opmærksom paa, at det var et skinrende hvidt Hus, jeg havde perciperet som blinkende Vand. Jeg havde kort i Forvejen set paa Kortet, som angav en lille Sø i den Retning, i hvilken Huset laa; men jeg havde ikke tænkt videre derover og søgte aldeles ikke efter Søen, da den pludseligt syntes at vise sig derude. Illusionen var her aldeles momentan og havde saa liden objektiv Grund i Indtrykket, at dersom ikke Forestillingen om Søen saa let havde kunnet vækkes, vilde Illusionen neppe have indfundet sig.

Maaske vil man i Anledning af dette Tilfælde sige, at Forestillingen dog var til Stede forud, selv om den ikke var bevidst. I det mindste nogle af de Forfattere, der mene, at Forventningsteorien forklarer at Genkendelse, erklære udtrykkeligt, at de ved de Forestillinger, som de antage gaa forud ved enhver Genkendelse, mene «ubevidste Forestillinger» eller Nerveprocesser, til hvilke der ingen Bevidstheds-elementer svare¹⁾. Saa snart man opfatter de medvirkende Forestillinger paa denne Maade, hører den hele Strid egentlig op. Ti Forestillinger, der ikke ere over Bevidsthedens Tærskel, existere kun som Forestillings-dispositioner, og det afgørende Spørgsmaal er, hvorledes disse Dispositioner vækkes til Aktualitet. Her paastaar jeg nu, at det kan ske og ofte sker ved den tilsvarende Fornem-melses Gentagelse. Det følger af sig selv, at denne Gentagelse i sig selv ingen Betydning vilde have for Genkendelsen, naar der ingen Disposition (Spor, Residuum, Efterklang eller hvad man nu vil kalde det) var, som kunde vækkes. Mellemlummet, i hvilket

¹⁾ Saaledes Arne Löchen (Spørgsmaal vedkommende de afasiske Sygdomme. Kristiania 1888. p. 128 f.) og Alfr. Lehmann (Om Genkendelse. Det kgl. danske Videnskabernes Selskabs Skrifter, 6. Række, II, 2. p. 15). Derimod faar man af Kroman's Fremstilling i «Kortfattet Tænke- og Sjælelære». 2. Udg. København 1888. p. 146 ff. det Indtryk, at han tænker sig hele den sammensatte Proces som bevidst. Der tages i hvert Tilfælde intet Forbehold.

Forestillingen blot har været til Stede som **Disposition** («under Tærskelen»), kan naturligvis være af meget forskellig Længde, og hele Stridsspørgsmaalet kan her let reducere sig til et rent Gradsspørgsmaal. Naar jeg efter 20 Aars Forløb møder et Menneske igen og strax genkender det, har Dispositionstiden (om jeg maa kalde den saa) været meget lang. Ved den nys omtalte Sanseillusion var Dispositionstiden kun et Kvartertid omtrent. Ved Genkendelsen af Ornamentet (i 9) var Dispositionstiden neppe et Minut. Selv om vi ikke vilkaarligt kunne fremkalde en Forestilling, og selv om den end ikke ved i og for sig naturlige Anledninger kommer frem i Bevidstheden, kan den dog ikke siges med Sikkerhed at være aldeles forsvunden som Disposition¹⁾. Det kan være, at der skal en ganske særegen Kombination af Omstændigheder til for at vække Dispositionen til Aktualitet. Som vi i det Hele ere for tilbøjelige til at udlede et Fænomen af en eneste Aarsag eller, maaske rettere, til at finde Aarsagen i en eneste Omstændighed, saaledes lade vi os ogsaa let af vor skematiske Opfattelsesmaade hilde i den Mening, at en Forestillingsassociation kan bringes i Stand ud fra ét givet Bevidsthedselement. Hvad et enkelt Element ikke vilde være i Stand til at udløse, vilde maaske flere kunne bevirke, naar de fulgte saa hurtigt efter hverandre, at deres Virkninger kunde kumuleres. Vi kunne fra flere forskellige Sider have faaet Stød i Retning af en vis Forestillingsassociation, saa at denne derved bliver saaledes forberedt, at nu en ubetydelig Anledning er nok til at faa Forestillingen op over Bevidsthedens Tærskel²⁾. Ved alle Genkendelser og Associationer virke sikkert saadanne Forhold med. Vort Sjælelivs Traade ere saa inderligt sammenvævede eller sammenfiltrede, at de Principer og Love, vi kunne formulere i vor Psykologi, kun kunne give de aller tarveligste Omrids.

En aldeles uforberedt Genkendelse gives der i strengeste Forstand ikke, eftersom al Genkendelse forudsætter en Disposition, som stammer fra den første Opfattelse af det Fænomen, der nu skal genkendes. Men der er alle mulige Grader af Forberedelse. I nogle af de i 3 omtalte Tilfælde gik der forud for Genkendelsen en vilkaarlig Søgen, som dog ikke førte til Maalet, men som dog neppe har været aldeles uden Betydning, eftersom Erfaring hyppigt viser, at selv om vi ikke finde den søgte Forestilling strax, kan den senere, uden ydre Anledning, dukke op i Bevidstheden. En bestemtere Forberedelse have vi, naar Forestillingen kort i Forvejen ved vilkaarlig eller uvilkaarlig Genkaldelse har været i Bevidstheden, selv om vi ikke fastholde den uafbrudt, til Fænomenet kommer igen

¹⁾ Leibniz siger med Rette: «Je ne vois aucune nécessité, qui nous oblige d'assurer, qu'il ne reste aucune trace d'une perception, quand il n'y en a pas assez pour se souvenir qu'on l'a eue.» (Nouveaux Essais. I, 3, 24. Bemærkningen er rettet mod Locke, der negtede, at man kunde siges at have en Forestilling, naar den ikke kunde fremkaldes i Erindringen.)

²⁾ R. Wahle har henledet Opmærksomheden paa saadanne «supplerende og konkurrerende» Forhold ved Associationen i sin Afhandling «Bemerkungen zur Beschreibung und Eintheilung der Ideenassociationen» (Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie IX) p. 414—420.

(hvad vi jo heller ikke formaa — smlgn. 5). — Men alt dette er kun Gradsforskelligheder. Naar Forventningsteorien lader sin «Forventning» være ubevidst, er den egentlig med det samme opgiven. Man vil ikke kunne negte, at det er den følgende Fornemmelse, der hjælper den «ubevidste» Forestilling over Tærskelen. Det af *A* vakte ubevidste *b* vilde for evigt forblive i den ubevidste Verden, hvis *B* ikke kom til og hjalp det frem. Og da *b* og *B* ved denne Lejlighed ikke altid fremtræde som selvstændige Bevidsthedselementer, faa vi den ofte omtalte Sammensmeltning eller umiddelbare Genkendelse¹).

Et Exempel vil klart vise dette. Jeg afskriver nogle Linier, som findes i en Bog p. 270. Er Sideangivelsen nu ogsaa rigtig? Jeg ser efter i Bogen og finder, at Siden, paa hvilken de citerede Linier staa, ganske rigtigt er p. 270. Idet mit Øje falder paa Sidens Nummer i Bogen, faar jeg den Fornemmelse, der udtrykkes ved Ordene «ganske rigtigt»; den oftere omtalte Bekendtheds kvalitet gør sig gældende. Jeg har dog i det lille Mellemrum ikke udtrykkeligt fastholdt Tallet 270; tvertimod fór forskellige Forestillinger fra helt andre Regioner hurtigt igennem Bevidstheden. Og jeg kom heller ikke, da Øjet faldt paa det trykte Tal 270, til at tænke paa det Tal, jeg havde skrevet. Det trykte Tal genkendtes umiddelbart, og hvis jeg ikke havde set det, vilde Forestillingen om det skrevne Tal være vedbleven at være latent (med mindre den vilde blive dragen frem af en anden Aarsag, f. Ex. af Ønsket om at verificere den).

Man finder med Hensyn til dette Forhold næsten hos alle psykologiske Forfattere en Misforstaaelse, som hænger sammen med en Forvexling af den psykologiske Forklaring af Forestillingsvirksomheden med dennes logiske Betydning. Den Forestilling, som gør os en anden Forestilling bekendt og forstaaelig, betragter man gerne som den aktive; den, der finder sin Bestemmelse eller Karakterisering, betragtes som den passive. Efter Herbarts Sprogbrug: hin kaldes den apperciperende, denne den apperciperede. Naar jeg ser en Genstand for mig og siger: «det er en Fisk!» saa kaldes Forestillingen «Fisk» den apperciperende Forestilling. Men det er dog i Virkeligheden den øjeblikkelige Fornemmelsesgruppe, som sætter den hele Proces i Gang; det er den, der vækker Almenforestillingen «Fisk»; det er altsaa den, der er den aktive Part i den Proces, der foregaar. Og saaledes maa Forholdet ogsaa opfattes ved enhver Genkendelse (for saa vidt vi her teoretisk kunne sondre mellem to Elementer). Det følger af sig selv, at der ikke tilkommer noget af Leddene absolut Aktivitet; den givne Fornemmelsesgruppes Betydning er kun at udløse Reproduktionen, at frigøre opsamlet Energi. Men hin Sprogbrug synes ikke at være heldig, da den gaar ud fra det logiske Udbytte, og ikke fra selve den psykiske Proces.

¹) Allerede i min Psykologi p. 141 har jeg gjort opmærksom paa, at Genkendelse i mange Tilfælde kun bliver mulig ved en Forberedelse, der ligger et vist lille Tidsrum forud.

Kun ved den egentlige, med bevidst Søgen efter logisk Udbytte forbundne Tænken begynde vi med det «apperciperende» (fortolkende og maalende) Element, idet vi da have en foreløbig Forestilling om, hvad vi søge, eller hvilke Fordringer det Søjte skal tilfredsstille.

Jeg tilføjer endnu, hvad der iøvrigt er tilstrækkeligt fremhævet ovenfor (4), at Teorien om den umiddelbare Genkendelse egentlig slet ikke gør Brug af «ubevidste Forestillinger». Hvad jeg teoretisk udtrykker som Sammensmeltning af en Fornemmelse og en Forestilling, er den Forandring, en Fornemmelse kan undergaa ved Gentagelse. Det er Øvelsens Virkning, og intet andet. — Sekundært kan dog (8) hele Genkendelsen blive en — i hvert Tilfælde saa godt som — ubevidst Akt.

Det staar endnu tilbage at drøfte de Forsøg, man dels ved Benyttelse af patologiske Tilfælde, dels ad experimental Vej har gjort paa at modbevise den umiddelbare Genkendelses Tilværelse.

12. Dr. Arne Löchen har i sit allerede nævnte Skrift villet modbevise Antagelsen af umiddelbar Genkendelse gennem en Analyse af de mærkelige patologiske Tilfælde, som kaldes Ordblindhed og Orddøvhed. Det er saadanne Tilfælde, i hvilke Patienten vel opfatter skrevne eller hørte Ord som blotte Sansefænomener, men ikke forstaar dem, d. v. s. ikke opfatter dem som Ord eller Forestillingstegn. Ved Spørgsmaalet om, hvorledes saadanne Tilfælde ere at forklare, staa to Opfattelser overfor hinanden. Den ene (Kussmaul, Charcot o. fl.) mener, at Genkendelsen er falden bort, medens den blotte Sansefornemmelse er uskadt (efter det tidligere brugte Udtryk: A opfattes, men kan ikke mere kombineres med a). Den anden (Stricker, Lichtheim) mener, at hvad der fattes, er Muligheden af at vække saadanne associerede Forestillinger fra andre Sansesomraader, ved hvilke Ordenes Betydning forstaas. Et synligt Ord forstaas nemlig efter denne Opfattelse derved, at det vækker en Forestilling om den tilsvarende Lyd eller om den til Udtalen nødvendige Bevægelse af Stemmemusklerne.

Imod den første Opfattelse strider ifølge Löchen for det første den Omstændighed, at de Ordblinde synes at være i Stand til at kopiere. Denne Evne beviser nemlig — mener han — at Synsforestillingerne (de optiske Erindringsbilleder) intet have lidt. — Denne Indvending forekommer mig at have meget lidet at sige, naar man erindrer den sekundære Ubevidsthed, hvormed indøvede Handlinger kunne foretages. Hos øvede Afskrivere finder der neppe mere nogen bevidst Genkendelse af Skrifttegnene Sted; Bogstaverne gaa, saa at sige, lige fra Øjnene ned i Fingrene. Denne erhvervede og indøvede Færdighed behøver altsaa ingenlunde at falde bort, fordi Genkendelsesevnen er falden bort. Der er ved Øvelsen etableret en Genvej, som meget godt kan være farbar, fordi den op-

rindelige Omvej er ufremkommelig. — Dr. Löchen indrømmer da ogsaa selv (p. 57) Muligheden af, «at Bogstaverne kunne forekomme fremmede, selv om man kan kopiere dem».

Der er for det andet — ifølge Forf. — en vigtig Omstændighed, som Teorien om umiddelbar Genkendelse har overset, nemlig den, at Ordblindhed i Regelen er forbunden med større eller mindre Vanskelighed ved at finde Navnene paa Genstandene. Den rigtige Forklaring vil, mener han, findes ved at gaa ud fra denne Kendsgerning. Ordblindheden tænkes da at opstaa ved, at Vejen fra Synets Sansningscentrum til Lydforestillingernes eller Bevægelsesforestillingernes Centrum er beskadiget. Forudsætningen for denne Forklaring er den, at al Genkendelse af et synligt Ord sker ved, at det synlige Tegn vækker den ved Berøringsassociation dertil knyttede Forestilling om Ordets Lyd eller om den Bevægelse, vi foretage med Stemmemusklerne, naar vi udtale det. Paa Vækkelsen af denne Association beror «den subjektive Følelse af Genkendelse» (ved hvilket Udtryk Löchen betegner, hvad jeg har kaldet Bekendtheds-kvalitet). Det er klart, at hvis Genkendelse ikke bestaar i andet, maa den falde bort, naar Sammenhængen mellem Syn og Hørelse eller Tale-bevægelse afbrydes.

Men Dr. Löchen har rigtignok taget sig det meget let med at godtgøre, at «den subjektive Følelse af Genkendelse» kan forklares paa denne Maade. Det skal efter hans Mening være tilstrækkeligt, at en Sansefornemmelse vækker Forestillinger hos mig, ligegyldigt hvilke, saa er den genkendt. «Hvis vi traf en Blomst», siger han (p. 103), «og denne fremkaldte et Artsnavn, der var fejlagtigt, vilde Fremkaldelsen af Navnet visseligt være nok til, at vi erklærede Blomsten for kendt; kommer imidlertid En, som har bedre Kundskab, og fortæller os, at vi har taget Fejl af Navnet, erkender vi naturligvis, at vor Genkendelse var fejlagtig . . . Men Genkendelsen i og for sig ligger visseligt i Fremkaldelsen af Associationerne og ikke i Stadfæstelsen af dens Rigtighed. Her er jo kun Tale om, hvori den subjektive Følelse af Genkendelsen ligger, ikke om dens objektive Sandhed.» Denne sidste Bemærkning tiltræder jeg ganske; men jeg kan ikke billige den Anvendelse, Forf. gør af den. Jeg har allerede bestemt skelnet mellem Genkendelsen og dens Verifikation (10). Men den blotte Fremkaldelse af en Forestilling, ligegyldigt hvilken, er ikke nok til Genkendelse. Den saaledes fremkaldte Forestilling kan jo selv undertiden staa aldeles fremmed for os, hvis jeg nemlig har glemt den i den Grad, at den ikke selv fremtræder med Bekendtheds-kvaliteten. Spørgsmaalet rykkes saaledes kun længere ud. (Jeg ser her bort fra, hvad jeg senere kommer til, om ikke Berøringsassociationen selv stedse forudsætter en Genkendelse.) — Det synes, som Dr. Löchen her skiller sig fra Forventningsteorien, som han ellers slutter sig til. Forventningsteorien gik jo netop ud fra, at det ikke var nok til Genkendelse, at en Forestilling vakte, men søgte at vise, at Genkendelsen først indtraadte, naar de ved de først opfattede Dele af Genstanden vakte Forestillinger befandtes overensstemmende med de af de senere

fremtrædende Dele vakte Fornemmelser. Der finder efter Forventningsteorien en uafbrudt Verifikation Sted. (Fejltagelse synes derfor næsten at være udelukket ved denne Teori, som forvexler Genkendelsen med dens Verifikation. Smlgn. 10.) — Det er i Virkeligheden en tredie Teori, som her træder frem for os, men en Teori, som synes at være uheldigere end nogen af de andre.

Skulde der ikke kunne finde Genkendelse Sted, uden at nogen fri Berøringsassociation gør sig gældende? Skulde man ikke kunne genkende en Blomst uden at belægge den med noget som helst enten rigtigt eller galt Navn? De i 3 anførte Tilfælde synes at tale derfor. Jeg kender to Smaapiger, hvis Navne jeg stadigt forvexler og derfor stadigt er usikker paa, skønt jeg aldrig forvexler dem selv, men sikkert genkender dem hver for sig, og jeg er mig ved Genkendelsen af dem aldrig nogen som helst hjælpende Forestilling bevidst. — Forf. har ladet sig vildlede af den stærke Trang, vi i Regelen have, til fra en given Fornemmelse eller Forestilling at gaa over til andre Forestillinger eller til Bevægelse (bl. a. Tale). Den spontane Forestillings- og Bevægelsestrang lader, som allerede omtalt (se 10), sjældent den umiddelbare Genkendelse staa isoleret og afsluttet, men fører ud over den til Verifikationer eller til nye Genkendelsesakter. — Det er et fortjenstligt Arbejde, Dr. Löchen har paataget sig, at underkaste de herhen hørende patologiske Fænomener en psykologisk Analyse, og jeg skylder hans rolige og objektive Fremstilling adskillig Belæring. Men Beskæftigelsen med de patologiske Fænomener maa dog ikke aflede Opmærksomheden fra de Fænomener, det normale Liv frembyder.

Hvad selve de patologiske Tilfælde angaar, er der Grund til at undre sig over, at Forf. ikke har opsøgt saadanne Fænomener, der kunde give Oplysning om Patientens Bevidsthedstilstand under Ordblindhed. Det var værdt at undersøge, om der ikke ved Ordblindhed (ved Orddøvhed synes Forf. at indrømme det for de fleste Tilfældes Vedkommende) finder en anden Opfattelse af Tegnene Sted end tidligere, om disse ikke staa i et andet Lys, med en anden Kvalitet, end naar de genkendes. I det mindste ét Tilfælde, i hvilket en intelligent Patient har skildret sin Tilstand under Lidelsen, peger afgjort i den Retning. Den bekendte Læge Lordat fra Montpellier led en Tidlang af Ordblindhed og Orddøvhed. Sin Tilstand beskrev han nærmere paa følgende Maade: «En perdant le souvenir de la signification des mots entendus, j'avais perdu celui de leurs signes visibles. La syntaxe avait disparu avec les mots, l'alphabet seul m'était resté, mais la jonction des lettres pour la formation des mots était une étude à faire. Lorsque je voulus jeter un coup d'œil sur le livre que je lisais, quand ma maladie m'avait atteint, je me vis dans l'impossibilité d'en lire le titre. Il m'a fallu épeler lentement la plupart des mots.» Lordat skildrer, siger Kussmaul¹⁾, fra hvem jeg henter dette Træk, «med dyb Bevægelse

¹⁾ Die Störungen der Sprache. Leipzig 1877. p. 175 f. — Udhævelserne ere af mig.

det lykkelige Øjeblik, da han efter nogle sørgelige Uger lod sit Blik svæve hen gennem sit Bibliothek, og da uventet paa et Hjørne de Ord paa Ryggen af en Foliant: «Hippocratis opera» igen lyste ham i Møde.» Denne Skildring synes ikke at stemme med Dr. Löchens Paastand (p. 119) om, at den Ordblinde ser Bogstaverne lige som et normalt Menneske. Hvad Lordat klager over, er, at han ser Bogstaver, men ikke Ord. Og dette stemmer fortræffeligt med hvad ovenfor er anført, at Ord og Sætninger genkendes lettere end Sammenstillinger af Bogstaver uden Betydning, og at Indtrykkene, naar de saaledes hørte sammen, kom simultant til Bevidsthed (3). Lordat's Beskrivelse baade af hvad han mistede ved Sygdommen, og af hvad der igen traadte frem for ham ved dens Ophør, viser, at det netop var Evnen til umiddelbar Genkendelse, han havde mistet. Der foreligger her et godt Exempel paa uforberedt Genkendelse (3, 5). Det er ikke let at forstaa, hvorledes Dr. Löchen (p. 119) kan faa ud, at de Ordblinde se Bogstaverne fuldstændigt paa samme Maade som sunde Mennesker: det gør dog en ikke ringe Forskel, om jeg blot ser dem som en Hob af Figurer, eller de «lyse mig i Møde», som Titelen paa Lordat's Yndlingsbog gjorde for ham i Helbredelsens Øjeblik, med Bekendtheds-kvalitetens hele Varme. —

Det er ikke saa, som Dr. Löchen (p. 11) synes at antage, at ifølge Teorien om umiddelbar Genkendelse kommer Sansefønnelsen altid først, og efter et Tidsmellemrum Erindringsbilledet. Teorien gaar netop ud paa, at vi ved umiddelbar Genkendelse ikke skelne mellem Fornemmelse og Reproduktion, men at disse to Virksomheder kun træde frem for os i deres fælles Produkt, det med Bekendtheds-kvaliteten forsynede Bevidstheds-element. Det er heller ikke nødvendigt at antage, at Sansning og Erindring høre til to forskellige Hjernecentre. Det synes at være saa; men Teorien kan bestaa uden det.

— Idet jeg tager Afsked med Dr. Löchen, maa jeg endnu anføre, at han i Mod-sætning til andre Forfattere, som i denne Sag have udtalt sig med stor Selvtillid, erklærer, at han «paa Videnskabens nuværende Standpunkt har trot at maatte indtage en noget forsigtigere Holdning».

13. I sin allerede nævnte Afhandling (Om Genkendelse. Forsøg paa en experimental Verifikation af Forestillingsassociationernes Teori. Videnskabernes Selskabs Skrifter. 6. Række. II) har Dr. Alfr. Lehmann trot at kunne godtgøre ad experimental Vej, at der ingen umiddelbar Genkendelse i den ofte angivne Betydning gives.

En saadan Tro maa allerede paa Forhaand vække nogen Forundring. Dersom der gives forskellige Arter eller Former af Genkendelse, hvorledes vil man saa egentligt ved Forsøg, der altid maa finde Sted under visse bestemte Forhold, kunne godtgøre, at Genkendelse ikke kan finde Sted paa anden Maade under andre Forhold? Det er dog en klar og simpel Regel for al experimental Forsken, at dens Resultater kun gælde for

de Forhold, under hvilke Forsøgene ere anstillede, og at Berettigelsen til at udvide dem til alle Forhold i hvert Tilfælde maa særligt godtgøres. Man kan ikke uden videre slutte fra en hypotetisk Dom til en kategorisk Dom; det kunde jo nemlig være, at Betingelserne vare det afgørende. Det er Grundfejlen ved Dr. Lehmanns Afhandling, at han ikke har indsét Forholdet mellem de to Teorier, der stode overfor hinanden. Den ene siger, at al Genkendelse beror paa Forventninger, der vækkes ved Berøringsassociation og derefter stadfæstes; den anden siger, at foruden den (successive) Genkendelse, der sker paa denne Maade, gives der ogsaa en umiddelbar Genkendelse. Det er da klart nok, at man ikke gendriver denne sidste Teori og ikke leverer noget Bevis for den første, fordi man viser, at i visse Tilfælde, under visse bestemte Betingelser sker Genkendelsen ved Hjælp af forud vakte Forestillinger, — dersom disse Betingelser netop vare saadanne, som udelukkede Muligheden af en umiddelbar Genkendelse! Saadanne Experimenter bevise, hvad ingen har negtet, og modbevise — Intet. — Og med Hensyn til Dr. Lehmann's Experimenter maa jeg gaa et Skridt videre. Ti de forudsætte ikke en Gang Forventningsteorien som nødvendig Forklaring. Kun ved en Række af Misforstaaelser og Fejlslutninger kan der tillægges dem en saadan Betydning. Jeg skal søge at bevise, hvad jeg her har paastaet.

Min Indsigelse gælder ikke selve Dr. Lehmann's Experimenter. De have deres positive Værdi afset fra hans uheldige teoretiske Fortolkning af dem. De oplyse forskellige interessante Punkter med Hensyn til Genkendelsens Sikkerhed og Nøjagtighed under visse Omstændigheder, men hvad de lære om Genkendelsens psykologiske Natur er saare lidet, og i hvert Tilfælde ikke det, Dr. Lehmann selv mener. Jo mere Betydning man tillægger den experimentale Psykologi, jo mere man glæder sig over, at vor Viden om Sjælelivet ad denne Vej kan vinde i Klarhed og Nøjagtighed, des betænkeligere maa man ogsaa være ved at se den experimentale Forsken sammenblandet med forhastet Teoretiseringen. Psykologien har ikke frigjort sig fra Metafysikens Herredømme for at blive behersket af en kortsynet Betragtningssmaade, der overser de sjælelige Fænomeners Mangfoldighed og Forskellighed. Afhandlinger, som ere forsynede med Tavler og Tabeller, imponere let ukritiske Læsere. Ikke blot for selve Problemets Skyld, men ogsaa for den experimentale Psykologis egen Skyld har jeg derfor foretaget en kritisk Prøvelse af den omtalte Afhandling, og skal her forelægge, hvad jeg har fundet.

a. Dr. Lehmann anstillede en Række Forsøg paa følgende Maade. Der blev vist de Iagttagere, med hvilke der eksperimenteredes, først en graa Skive, Normalskiven (n), dernæst efter et vist Mellemrum enten en lysere Skive (l) eller en mørkere (m) eller selve Normalskiven igen, og Iagttagerne skulde saa afgøre og markere, om den Skive, de sidst fik at se, var lig Normalskiven eller lysere eller mørkere end denne. — Allerede denne Anordning af Forsøgene viser, at den ovenfor omtalte umiddelbare og uforberedte Genkendelse var udelukket. Den Genkendelse, der under disse Forhold kunde finde Sted, maatte være for-

beredt paa to Maader. For det første er der saa kort et Mellemrum mellem den første og den anden Skives Fremtræden, at Forestillingen om den første maa siges at være tilstede, om ikke i Bevidstheden, saa dog som en Disposition, der ikke er langt fra Bevidsthedens Tærskel, og der behøver altsaa ikke at anvendes saa megen Energi til dens Reproduktion, som hvis det Fænomen, der skulde genkendes, kom aldeles uventet og uforberedt. For det andet ligger det i Sagens Natur, at naar man stiller en Person op for at prøve hans Genkendelsesevne i en vis bestemt Henseende, saa vil hans Opmærksomhed uvilkaarligt ogsaa vende sig i den Retning; han staar endnu mere forberedt overfor den anden Skive, end han f. Eks. er paa Gaden, naar han først har mødt et Menneske og derpaa tilfældigvis ogsaa møder et Menneske, og han da uvilkaarligt finder, at dette er ligt hint eller forskelligt fra det. Den, der gaar hen ad Vejen og ved en Havelaage uventet ser en Dame, i hvis Mine der er ham noget bekendt, foretager Genkendelsesakten under andre Forhold end lagttagerne i Dr. Lehmanns Laboratorium. Det samme gælder om Lordats Overraskelse ved at kunne læse Titelen paa sin Bog. Det ligger i Sagens Natur, at man ad experimental Vej ikke kan undersøge den umiddelbare Genkendelse. Man kan ikke undlade at forberede den paa de to anførte Maader. Den umiddelbare Genkendelse maa man undersøge ved at affure det virkelige Liv Tilfælde og Exempler, der kunne belyse Fænomenet. Det forholder sig hermed som med saa mange af det uvilkaarlige Sjælelivs Fænomener: den experimentale Psykologi kan kun højst indirekte kaste Lys over det, og der maa gaas meget varsomt frem med Overførelsen af dens Resultater paa dette Omraade. Hvad der gælder for Selvagttagelsen i det hele, at den ved at rette Opmærksomheden mod det sjælelige Fænomen strax ændrer dette; det gælder ikke mindst for den experimentale Psykologi, der steds maa anbringe og præparere sine Forsøgsgenstande (lagttagerne) paa en vis bestemt Maade, som det uvilkaarlige Sjæleliv ikke behøver at være bundet til¹⁾. Det er altsaa klart, at Dr. Lehmann's Forsøg, hvorledes man end vil fortolke deres Resultater, aldeles intet kunne bevise om umiddelbar Genkendelse, da dennes Mulighed paa Forhaand var udelukket.

b. Dr. Lehmann gaar ud fra, at naar der er Tale om Genkendelse af en Fornemmelse, maa man naturligt (naar man ikke «gaar ud fra særlige teoretiske Forudsætninger») antage, at den Forestilling, ved hvis Sammenligning med den givne Fornemmelse Genkendelsen bliver til, er givne forud. Han beraaber sig her paa Wolfe, der i sine

¹⁾ Paa karakteristisk Maade fremtræder Præparationen i en Ytring af Dr. Lehmann p. 27: «I det Moment, da Genkendelsen skal [sic] foregaa, søger man ved vilkaarlig [sic] Koncentration af Opmærksomheden at genkalde sig den tidligere Fornemmelse». Ja, det er netop Sagen: man ved, at man skal genkende; derfor er man jo i Laboratoriet, og derfor er man stillet op overfor Skiverne o. s. v. Som Følge af denne Præparation anstrenger man sig derfor efter bedste Evne. Forsøgene vise derfor, hvad man ved Anvendelse af «fuld Opmærksomhed» (smlgn. p. 42) kan udrette i Retning af Genkendelse under visse givne Omstændigheder og overfor visse givne Genstande. Men de vise intet om Genkendelsens Natur, hvor den ikke er anordnet i Forvejen.

«Untersuchungen über das Tongedächtniss» (Wundt Studien. III. p. 556) siger: «Naar vi nærmere gaa ind paa Fremgangsmaaden ved Sammenligningen af to ved et Mellemrum adskilte Toner, saa er det klart, at uden et Erindringsbillede af den første Tone er en Sammenligning overhovedet umulig». Men Dr. Lehmann maa, da han læste Wolfe, selv være «gaaet ud fra særlige teoretiske Forudsætninger»; ellers vilde han ved at læse to Sider videre i Wolfes Afhandling have set, at denne virkelig uhildede Forsker udtrykkeligt siger (p. 558), at det «som bekendt» ikke er nødvendigt at beholde et Billede af den første Tone i Bevidstheden, «da den anden Tone strax fremkalder et Billede af den første». Med andre Ord: Wolfe gaar ud fra den modsatte Opfattelse af den, Dr. Lehmann lader ham fremsætte som den ene rimelige ¹⁾. Naar nu den anden Tone saaledes fremkalder Forestillingen om den første, saa kan det ikke ske ved Berøringsassociation, da de to Toner ikke ere forekomne sammen. Det kan kun ske ved den Lighedsassociation; Dr. Lehmann forkaster, men som her anviser den eneste mulige Forklaring. — Jeg anfører kun dette for dertil at knytte den Bemærkning, at selv om al Genkendelse foregik paa den Maade, Dr. Lehmann har ladet den foregaa i sit Laboratorium, nemlig forberedt, saa vilde derved Forventnings- eller Berøringsteorien ikke være bevist. Ti Billedet af Skiven *n* holder sig ikke i Bevidstheden i hele Mellemtiden, indtil *l* eller *m* eller selve *n* kommer; det bliver fremkaldt paa ny, og at det bliver fremkaldt, kan dog kun skyldes den anden Skives Fremtræden. Reproduktionen sker altsaa efter eller ved Indtrædelsen af det Fænomen, som skal genkendes, medens Forventnings- eller Berøringsteorien forudsætter, at den gaar forud. (Smlgn. iøvrigt 11.)

c. Den Art Genkendelse, som foreligger ved de Lehmannske Forsøg, afviger nu ikke blot fra den umiddelbare Genkendelse, Erfaringen kan lære os at kende, ved at være forberedt og halvt vilkaarlig, men ogsaa ved at angaa saa fine Nuancer, saa simple Fornemmelser, som kun ved særlig Anspændelse af Opmærksomheden kunne genkendes. Dette bemærker Dr. Lehmann selv. Men han overser, at der mellem saadanne fine og simple Fænomener, der kræve en given Maalestok for at kunne genkendes, og de mere sammensatte Fænomener, hvis Opfattelse, og altsaa ogsaa hvis Genkendelse maa ske successivt, ligger en Klasse af lidet sammensatte Fænomener, der kunne opfattes simultant og genkendes i et Øjeblik. (Smlgn. 3—4.) Jo mere vi gaa i det Enkelte, eller jo mere vi gaa i det Indviklede, des mere vidtløftig og vanskelig bliver Genkendelsesakten. Vi blive strax klare over, at det er en rød Farve, vi se paa Postbudets Frakke, men kun ved en mere

¹⁾ I sin Afhandling «Beiträge zur Theorie der sinnlichen Aufmerksamkeit und der activen Apperception» (Wundts Studien IV. p. 407) antager N. Lange paa analog Maade, at det ved opmærksom Betragtning af en Genstand er Fornemmelsen, der udløser det tilsvarende Erindringsbillede og derved forstærkes. — Smlgn. ovenfor 5.

indviklet Tankeproces kunne vi afgøre, om dette Røde er ligt med eller forskelligt fra det Røde, som Gardister eller kongelige Lakajer bære¹⁾. Fordi Genkendelsen af Gardistrødt ikke er umiddelbar, kan Genkendelsen af Rødt i det hele godt være det. Fordi Genkendelsen af en Række Bogstaver uden Mening ikke er umiddelbar, kan Genkendelsen af en Række Bogstaver med Mening godt være det. — Det maa stadigt fastholdes, at Striden staar mellem to Teorier, af hvilke den ene antager al Genkendelse for forberedt og successiv, medens den anden antager, (ikke: at al Genkendelse er umiddelbar, men:) at der foruden hin forberedte og successive Genkendelse ogsaa gives en umiddelbar Genkendelse.

d. Medens de to Teorier, som Dr. Lehmann viser, hver for sig meget vel kunne forklare flere af de Resultater, der fremkom ved Forsøgene, skal der med Hensyn til et enkelt Punkt findes en skarp Modsigelse mellem disse Resultater og de Konsekventser, der maa drages af Teorien om umiddelbar Genkendelse. Jeg kan efter gentaget Studium af Dr. Lehmann's Afhandling ikke se andet, end at han her paa en paafaldende Maade siger sig selv imod, idet han et Sted af sin egen Teori drager netop de samme Konsekventser, som han et andet Sted drager af den modstaaende Teori og finder stridende mod Forsøgenes Resultater. Jeg er dog noget usikker her, da Dr. Lehmann ikke udtrykker sig tilstrækkeligt klart. Selv om jeg ikke skulde have Ret i, at Dr. Lehmann her hilder sig i en Selvmodsigelse, gør det iøvrigt intet til Sagen; ti jeg mener tilstrækkeligt at have godtgjort, at umiddelbar Genkendelse paa Forhaand var udelukket ved de omtalte Forsøg, og at intet fornuftigt Menneske kunde falde paa at mene, at al Genkendelse skulde være umiddelbar.

Foruden Normalskiven n blev der ved Forsøgene, som ovenfor omtalt, vist Iagttagelserne to andre Skiver l og m . Hvert Forsøg begyndte med, at n blev vist, og efter et lille Tidsmellemrum blev saa enten l eller m eller n vist. n blev altsaa vist langt flere Gange end l eller m . Nu slutter Dr. Lehmann: Dersom der gaves umiddelbar Genkendelse, maatte n genkendes med langt større Sikkerhed end l eller m , da den kommer langt hyppigere igen; Teorien om umiddelbar Genkendelse bygger jo paa Øvelsens Lov; — men Forsøgene viste, at n ikke genkendtes sikrere end m og l , — og dermed er da hin Teori dødsdømt! Den modstaaende (o: efter Dr. L.'s Mening modstaaende) Teori skal derimod ikke komme i Strid med Forsøgsresultaterne, ti, hedder det (p. 30), «Genkendelsen beror her paa en Sammenligning med et Erindringsbillede, der er mer eller mindre udvisket og uklart, og paa hvilket den stadige Gentagelse kun har den Indvirkning, at det efter en vis Tids Forløb ikke er slet saa uklart, som det vilde være, hvis Øvelsen havde været mindre». Dette er den Konsekvent, som p. 30 drages af «Berøringsteorien». — Ganske anderledes lyder den Konsekvent, som p. 15 drages af den samme Teori. Her hedder det, efterat det

¹⁾ Smlgn. Spencer: Principles of Psychology. § 115.

er udviklet, hvorledes Berøringsteorien forklarer Genkendelsen af successivt opfattede Genstande: «Af denne Fremstilling forstaas det let, hvorfor en Forestilling genkendes desto lettere, jo hyppigere den har været i Bevidstheden. Desto tydeligere maa nemlig Erindringsbillederne antages at blive, og desto sikrere vil man derfor ogsaa kunne vurdere det sansede kongruent med de reproducerede Fornemmelser». Jeg ser ikke rettere, end at der her af Berøringsteorien drages den samme Konsekvens, som hist af, hvad Dr. L. kalder «Lighedsteorien», og hvis der er en Modstrid med Forsøgsresultaterne, er den altsaa til Stede for begge Teoriens Vedkommende. — Denne Selvmodsigelse kan jeg ikke faa bort fra Dr. L.'s Afhandling.

Ogsaa en anden Mislighed synes der at være til Stede ved de Deduktioner, paa hvilke Dr. L. bygger Fortolkningen af sine Forsøg. Hvis Genkendelsen var umiddelbar, saa maatte, mener han, ved Forsøg med to Skiver, Normalskiven n og l , n genkendes lettere end l . Men dette følger ingenlunde. Her er jo nemlig ikke Valg mellem Genkendelse af n og Genkendelse af l , men mellem at finde den anden Skive (n eller l) lig med eller forskjellig fra den første (n). Og dette er en anden Sag. Det er jo dog ingenlunde givet, at Letheden i at genkende n ved Øvelse skulde tiltage mere end Evnen til at finde Forskel mellem n og l . Forskelopfattelsen, som spiller saa stor en Rolle ved alle vore Fornemmelser, vilde meget vel kunne voxe lige saa meget i Sikkerhed ved den mindre Øvelse, som Lighedsopfattelsen ved den større Øvelse. For at opfatte Forskellen mellem l og n behøver man ikke en saa fuldstændig og tydelig Reproduktion af n , som til at opfatte Identiteten af n og n . Det maa jo tilmed erindres, at Genkendelse og Forskelopfattelse her sker med «fuld Opmærksomhed». — Denne Betragtning vil ogsaa kunne anvendes paa Forsøgene med alle tre Skiver; det kan være forholdsvis lettere, og derfor kræve mindre Øvelse, at skelne end at identificere, at finde noget lysere eller mørkere, end at finde det lige lyst. —

e. I en anden Række Forsøg gaar Dr. L. ud paa at undersøge, hvilken Indflydelse det har, naar den Ting, der skal genkendes, har et bestemt Navn. Han gaar ud fra den daglige Sprogbrug, der betegner noget som kendt, naar man kan nævne dets Navn. Gælder det nu at genkende en Række Nuancer f. Ex. af Graat, saa vise Dr. L.'s Forsøg, at denne Genkendelse sker med større Nøjagtighed, naar vi have Navne for alle Nuancerne. Den er nøjagtigere ved de fem Graatnuancer, som Sproget har Navne for (hvidt, lysgraat, mellemgraat, mørkegraat, sort), end ved sex eller ni Nuancer. Og da Dr. L. øvede sig i at associere de ni første Talord med de ni Nuancer af Graat, viste der sig ogsaa større Sikkerhed ved Genkendelsen, end da de skulde genkendes uden at være markerede hver for sig. Heraf drager Dr. L. saa den Slutning, at Genkendelse oftest sker ved, at den gentagne Fornemmelse fremkalder en Forestilling om dens Navn.

Ogsaa her maa jeg skelne mellem de i og for sig interessante Forsøg og den i mine Øjne aldeles unaturlige og uberettigede Fortolkning, de gøres til Genstand for. — Afset fra, hvad jeg allerede har havt Lejlighed til at indvende mod den Paastand, at Genkendelse er Et med Evne til at benævne (12), har jeg saa mange Indvendinger at gøre mod denne Fortolkning, at det er bedst at numerere dem.

1) Usikkerheden ved Genkendelsen maa nødvendigvis være større, naar det drejer sig om sex eller ni Nuancer, end naar det kun drejer sig om fem, hvad enten vi saa have Navne til dem eller ikke. Enhver Hypotese maa antage dette, og kun langvarig Øvelse kan ændre noget derved.

2) Det er klart, at selve Indøvelsen af Forbindelsen mellem Farvenuance og Navn er en Øvelse i Genkendelse. Det er da intet Under, at Genkendelsen bliver sikrere ved de benævnte Nuancer end ved de ubenævnte; men deraf følger rigtignok ikke, at «det er Farvenavnene, der gør Genkendelsen efter længere Tids Forløb mulig». Benævnelsen er kun en Sidevirkning; Aarsagen baade til Genkendelsen og til Benævnelsen er den hyppigere Gentagelse og den udtrykkelige Opmærksomhed, man maa rette mod Farvenuancen for at knytte Navnet til den. (I et følgende Afsnit af denne Afhandling vil jeg komme nærmere ind paa dette Punkt og godtgøre, at al Berøringsassociation — altsaa ogsaa den mellem Fornemmelse og Navn — forudsætter en Genkendelse af første Led.)

3) Naar Nuancen *A* har vakt Ordforestillingen *b*, saa sker der i det Øjeblik, det kendte Navn udsiges eller levende forestilles, en Genkendelsesakt for *b*'s Vedkommende, i Anledning af hvilken hele Stridsspørgsmaalet om umiddelbar Genkendelse kan rejses paa ny. Naar vi til dagligt Brug saa ofte slaa os til Taals ved at kunne give en Ting et Navn («give den et Navn og lade den løbe») og mene deri at have en vis Garanti, saa kan det simpelthen forklares ved, at Bekendtheds-kvaliteten kan være kraftigere, saa at sige mere mættet, ved Navnet end ved selve Tingen. Der virker her det samme, som overalt, hvor man forvexler Ord og Begreber. Den Tryghed, man føler ved det kendte Navn, fortolker man uvilkaarligt som Kendskab til Tingen, og man undersøger ikke, om det kendte Navn ikke skulde være knyttet til en ukendt Ting. Det er en hyppig Erfaring, at af to paa hinanden følgende sjælelige Fænomener kan det følgende drage saa godt som hele Opmærksomheden til sig og komme til at bestemme hele Tilstanden. Dog kan det ogsaa ske, at den levende Genkendelse af andet Led (her Navnet) fører til, at man igen vender Opmærksomheden mod første Led (hvilket forudsætter Evne til baglængs Reproduktion), og derved vil da en tydeligere Genkendelse af dette finde Sted, end der indtraadte i det første Øjeblik. Herved kunde da hin daglige Sædvane, at kalde en Ting kendt, naar Navnet kan nævnes, finde sin Berettigelse. Meningen kan dog ikke være, at en Ting skulde være kendt, fordi man kan fremplapre et Navn, man ingen Betydning forbinder med. Ved Navnet vækkes jo Associationer om lignende Fænomener som det foreliggende:

Navnet staar — naar det er mere end Ordskvalder — som Stedfortræder for en hel Række Lighedsassociationer. (Dette Punkt vil jeg ogsaa i det Følgende faa Lejlighed til at vende tilbage til.)

4) Man maa ikke forvexle den større Lethed i at markere Genkendelsen med en større Lethed i selve Genkendelsen. Naar Associationen mellem Nuance og Navn er indøvet, er ogsaa Evnen til at markere indøvet, og det er da intet Under, at Forsøg med benævnelige Nuancer vise større Sikkerhed end saadanne, hvor en tilsvarende Indøvelse ikke var sket. Denne Lethed i Markeringen synes at være den mest udprægede Ejendommelighed ved denne anden Række af de Lehmannske Forsøg.

5) Lejlighedsvis omtales (p. 42) Vigtigheden af, at Iagttagerne anvendte «fuld Opmærksomhed». Det vilde have været interessant at faa noget mere at vide om denne Opmærksomhed. Var den vilkaarlig eller uvilkaarlig? Og hvad gik den ud paa? Hvis den gik ud paa at give den opfattede Nuance det rette Navn, maa den antages at bestaa i en Besindelse paa, hvad det nu var, man saa, — en Identifikation. Og da der nu (ifølge p. 39—41) var gjort alt for at holde Indflydelsen af forud vakte (bevidste eller ubevidste) Forestillinger borte, mon saa ikke den af Dr. L. med saa stor Umag, men med saa liden Virkning bestridte umiddelbare Genkendelse (Assimilation) skulde stikke Hovedet op, som Nissen hos Manden, der vilde flytte fra ham? — Om Opmærksomheden og dens Forhold til Genkendelsen har jeg talt i 5. —

14. Som Afslutning af hele denne Undersøgelse om umiddelbar Genkendelse vil jeg give en kort systematisk Oversigt over de forskellige Arter af Genkendelse, der i det foregaaende ere blevne omtalte.

Genkendelsens forskellige Arter bestemmes dels ved Beskaffenheden af Genkendelsens Genstand, dels ved den Maade, paa hvilken Genkendelsen er forberedt. Vi tage hver Inddelingsgrund for sig; det vil dog naturligvis vise sig, at visse Genstande kun kunne genkendes efter en vis Forberedelse, saa at et Led af den ene Inddeling kan falde sammen med et Led af den anden.

A. Genkendelsen karakteriseret ved sin Genstand.

1) Genkendelse af et forholdsvis simpelt, ikke meget sammensat Fænomen, hvis enkelte Træk kunne opfattes simultant: øjeblikkelig Genkendelse. (Psykologi, VB, 1. Kfr. nærværende Afhandling 3—8.)

2) Genkendelse af mere sammensatte Fænomener, der ikke kunne opfattes simultant: successiv Genkendelse. (Psykologi VB, 2 og 4, samt C, 1—2 og C, 7 b og c. Kfr. nærværende Afhandling 9—10.)

3) Genkendelse af Elementer og Nuancer, der ikke pleje at forekomme særskilt i

vor Erfaring, og derfor kræve særlige Hjælpemidler for at genkendes: Specialgenkendelse. (Psykologi VB, 1, p. 141. Kfr. nærv. Afhdl. 13 c og e.)

B. Genkendelsen karakteriseret ved Forberedelsen.

1) Uforberedt Genkendelse. Her forudsættes kun en Disposition til Forestillingens Genkomst, men ikke nødvendigvis nogen i nær Fortid foregaaet Vækkelse af den. — Uforberedt øjeblikkelig Genkendelse kaldes umiddelbar Genkendelse.

2) Genkendelse kan være forberedt ved vilkaarlig, skønt forgæves Søgen. Smlgn. Psykologi p. 83 f. Nærv. Afhdl. 3.

3) Uvilkaarligt forberedt Genkendelse forudsætter enten a) at Forestillingen om det, der genkendes, kort forud har været fremme i Bevidstheden, uden at vi selv have fremkaldt den, saaledes naar en Forventning er vakt hos os (Psykologi VB, 4. Nærv. Afhdl. 9—10), en Forventning, som igen kan være α) bevidst eller β) ubevidst, — eller, b) at Forestillinger, som hver for sig ikke ere tilstrækkelige til at muliggøre en Genkendelse, ved deres opsummerede Virkninger muliggøre en saadan. (Nærv. Afhdl. 11.)

4) Vilkaarligt forberedt Genkendelse kan enten a) blot bestaa i, at man véd, at man skal prøve sin Genkendelsesevne for en vis Art Genstande (ubestemt Forberedelse), eller b) tillige véd, hvilken Forestilling man skal sammenligne det indtrædende Fænomen med (bestemt Forberedelse). Der er i begge Tilfælde en vis vilkaarlig Opmærksomhed til Stede (smlgn. Psykologi VII A, 5. Kfr. nærv. Afhdl. 13 a). Specialgenkendelsen forudsætter i Regelen en vilkaarlig Forberedelse. —

De forskellige Arter af Forberedelse kunne naturligvis ikke holdes skarpt ude fra hverandre. Saaledes nærmer den ved bevidst Forventning forberedte Genkendelse sig i meget høj Grad til den vilkaarligt forberedte Genkendelse.

II. Berøringsassociationens Forudsætninger.

15. Der er, som tidligere omtalt, gjort Forsøg paa at vise, at al Forestillingsassociation egentligt er Berøringsassociation, d. v. s. kommer i Stand ved, at Forestillinger, som hyppigt have været til Stede i Bevidstheden samtidigt eller i umiddelbar Rækkefølge, have en Tendents til at genfremkalde hinanden. Et saadant Reduktionsforsøg vil være tilstrækkeligt gendrevet, dersom det kan vises, at selve Berøringsassociationen hviler paa en Forudsætning, den ikke selv indeholder Forklaringen af. — Lad *A* og *B* være to Fornemmelser (eller Fornemmelsesgrupper), og lad os antage, at vi et vist Antal Gange have havt *A* og umiddelbart derefter *B*. Følger saa deraf uden videre, at *A*'s Genopstaaen i Bevidstheden vækker Forestillingen *b*?

Berøringsassociation er (ligesom den umiddelbare Genkendelse) et specielt Tilfælde af Øvelse. Øvelsen bevirker i dette Tilfælde ikke blot, at den enkelte Forestilling lettere vækkes; hvad der her er det afgørende, er, at der ved Gentagelsen danner sig en saa nøje Sammenhæng mellem A og B , at de i Virkeligheden udgøre en og samme Proces. Man kan (hvilket i et senere Afsnit nærmere skal udvikles) ikke forstaa Forestillingsassociationens Fænomen, naar man ikke fastholder, at Fornemmelser og Forestillinger ikke ere sondrede Dele eller absolut selvstændige Elementer, men sjælelige Virksomheder eller Funktioner. Hvad Øvelsen (som her med Rette er bleven kaldet Medøvelse) her bevirker, er, at der ikke bliver noget Spring eller Mellemlid mellem de to Virksomheder A og B . Naar den ene af disse (A) indtræder ved, at det tilsvarende Fænomen er givet paa ny, vil den aandelige Virksomhed — uden at behøve nogen særlig Impuls, altsaa uden at Fænomenet B behøver at indtræde paa ny — fortsætte sig videre, saa at vi faa $A + b$. Her er altsaa det mærkelige sket, at hvad der (for Bevidstheden selv) først var et blot Successionsforhold (at B afløser A) afføder et Kausalitetsforhold, idet b fortsætter A som Virkningen sin Aarsag.

Men lad os se lidt nærmere paa, hvad heri ligger. Dersom Gentagelse og Øvelse have en saadan Indflydelse paa Forholdet mellem A og B , maa de da ikke ogsaa have Indflydelse paa A alene? A og B kunne dog ikke være helt forskellige Vilkaar undergivne. At B reproduceres, kunne vi kun forklare ved at antage, at der i Bevidsthed og Hjerne ved hyppig Gentagelse er bleven en vis Disposition eller Tendens tilbage, som kan udløses, uden at selve Fænomenet behøver at være givet. Men A er jo blevet gentaget lige saa ofte som B ! Altsaa maa samme Disposition være til Stede for A 's som for B 's Vedkommende. Og skulde det saa være muligt, at Fænomenet A kunde være givet, uden at denne Disposition vækkes? Det synes endog at være en uundgaaelig Følgeslutning, at Dispositionen til Forestillingen a maa vækkes i langt højere Grad, naar selve A indtræder, end Dispositionen til b vækkes, fordi det fra B forskellige A indtræder. Det er ikke godt at indse, hvorledes denne Konsekvens kan undgaas. Og den bekræftes desuden ved Erfaring. Det har nemlig vist sig ved Forsøg, at ensartede Forestillinger lettere og hurtigere forbinde sig end uensartede, eller med andre Ord, at Assimilationsprocessen gaar hurtigere for sig end Komplikationsprocessen¹⁾. Forbindelsen af A og b er en Komplikation, Forbindelsen af A og a en Assimilation.

Dersom Dispositionen til a ikke kan vækkes, saa kan Dispositionen til b heller ikke

¹⁾ Tschisch: Ueber die Zeitverhältnisse der Apperception einfacher und zusammengesetzter Vorstellungen (Wundt's Studien II. Leipzig 1885. p. 625). — Smlgn. allerede Charles Bonnet: Essai analytique, p. 399: «S'il faut moins de temps pour contracter les déterminations qui constituent la simple réminiscence, que pour contracter l'habitude de reproduire une suite quelconque, c'est que la reproduction de cette suite tient à de plus grands changements que la simple réminiscence.»

vækkes. Altsaa Betingelsen for, at A skal vække b , er, at det vækker a . Dette har man udtrykt saaledes, at al Association forudsætter en Lighedsassociation. Men derved maa da vel mærkes, at A og a ikke behøve at træde frem i Bevidstheden som selvstændige Elementer. De kunne umiddelbart sammensmelte eller assimileres, og vi faa da en umiddelbar Genkendelse som nødvendig Indledning til Berøringsassociationen. Da man ofte har lagt stor Vægt paa Forskellen mellem Assimilation og Association (smlgn. 7), er det rigtigere at udtrykke sig saaledes, som jeg har gjort i min Psykologi (p. 180): «Berøringsassociation forudsætter Lighedsassociation, i det mindste umiddelbar Genkendelse». At selve den umiddelbare Genkendelse ikke kan forklares ved Berøringsassociation, har jeg søgt at vise i det foregaaende Afsnit, hvor det ogsaa er omtalt, at Genkendelsen kan foregaa saa hurtigt, at den kan siges at ske ubevidst. Paa Grund af den Hurtighed, med hvilken den første Del af Processen (Assimilationen) i Regelen foregaar i Forhold til den anden Del af Processen (Komplikationen), er det let at forstaa, at der ofte ikke lægges Mærke til den. Det er da for saa vidt intet Under, at der er Psykologer, der nægte, at den i det hele taget foregaar.

16. Denne Opfattelse bekræftes ved bestemte Erfaringer. Ti hvor det første Led i et Berøringsforhold ikke kan genkendes, indtræder heller ikke det andet Led. Det er Modstykket til saadanne Tilfælde, i hvilke vi kunne kende det første Led, men ikke genkalde os andet Led. (Se 3.) Jeg sidder i min Stue og hører Rumlen paa Gaden; strax indtræder Forestillingen om en Omnibus. Men Betingelsen herfor er, at jeg genkender netop denne ejendommelige rumlende Lyd. Forvexler jeg den med den Lyd, Rullen af tomme Tønder frembringer, eller med Torden, kommer Forestillingen om Omnibus'en ikke. Hvis jeg føler mig usikker, lytter jeg opmærksomt efter, og først den med Opmærksomhed og klar Bevidsthed foretagne Identifikation af den nærværende Fornemmelse (A) og Forestillingen om den fra tidligere Erfaringer bekendte Lyd (a), lader da Forestillingen om Omnibus'en (b) fremtræde med Sikkerhed. Berøringsassociationen beror altsaa her paa bevidst Identifikation.

Men denne bevidste Identifikation forudsætter en Lighedsassociation. Hvad skulde nemlig foranledige mig til at sammenligne den Lyd, jeg nu hører, med Forestillingen om den Lyd, jeg før har hørt, uden netop Ligheden mellem dem? (Smlgn. 13 b.) Hvor tydeligt jeg bliver mig Lighedsforholdet bevidst, gør intet til Sagen; her kan tænkes alle mulige Grader lige ned til den fuldstændige og umiddelbare Sammensmeltning, som vi kalde umiddelbar Genkendelse, og som vi allerede (7) have betegnet som en Grænseform for Lighedsassociation. — En Melleform mellem den umiddelbare Genkendelse og den bevidste Identifikation have vi, hvor et Fænomen vækker vor Opmærksomhed, og hvor — uden at der sker en selvstændig Reproduktion — den blotte opmærksomme Fastholden af

Indtrykket og Fordybelse i det, er nok til, at Berøringsassociationen indtræder. Saaledes naar vi ville fremkalde et Navn i vor Hukommelse. Vi forestille os da Tingen saa levende som muligt med Bortvenden af Opmærksomheden fra alle andre Forestillinger; tilsidst kan da det søgte Navn springe frem. Vandet strømmer ikke ud, før Stigboret er taget op, og dette kan koste stor Anstrengelse.

Genkendelsen kan udeblive ved første Led, ikke blot naar der ikke er tilstrækkelig Disposition til Vækkelse af a (tilstrækkelig Forberedthed) tilstede, men ogsaa naar Opmærksomheden afledes. Selv om Forbindelsen mellem A og B er nok saa indøvet, kan A dog ved at forekomme i en Sammenhæng, i hvilket det ikke formaar at vække nogen Interesse, forblive ugenkendt. Saaledes f. Ex. naar A blot er Gennemgangsled mellem de to hver for sig højest interesserede Iagttagelser X og Y . b vil i dette Tilfælde ikke fremkaldes, skønt alle Betingelser maatte være til Stede, dersom de havde Ret, der paastaa, at Berøringsassociationen mellem A og B kun har to Betingelser: 1) A 's og B 's hyppige Samværen, og 2) A 's Genindtræden¹⁾. Begge Betingelser ere i et Tilfælde som det beskrevne til Stede, uden at Associationen virker. De stærkt følelsesbetonede Omgivelser have her umuliggjort den Dvælen af Opmærksomheden ved A , som betinger Berøringsassociationen i alle saadanne Tilfælde, hvor Genkendelsen ikke er gaaet over til en sekundært ubevidst Virksomhed. Det, at en vis Tid og Kraft maa anvendes ved Berøringsassociationens første Led, tyder paa, at der her foregaar Processer af mere sammensat Natur, end det ved første Øjekast kunde synes.

17. Dr. Lehmann anvender, for at godtgøre Urimeligheden af at antage flere end de to omtalte Betingelser for Berøringsassociationen, en Sammenligning, som netop kunde have ført ham til at faa Øje paa den rette Opfattelse. Idet han bestrider, at Ligheden mellem det nu givne A og det tidligere givne A skal spille nogen Rolle, naar A ved Berøringsassociation fremkalder b , siger han (p. 9): «Forholdet kan opfattes analogt med ethvert Kausalsammenhæng paa fysisk Omraade. Naar f. Ex. en Lakstang befinder sig tilstrækkeligt nær ved en Stump Papir, og Lakstangen derpaa gvides, saa flyver Papiret hen til Stangen. Denne Bevægelse indtræder, hver Gang to Betingelser ere opfyldte, nemlig at Lakket er gnedet, og det ikke befinder sig for langt fra Papiret. Paa ganske tilsvarende Maade kan man tænke sig, at A fremkalder b 's Opdukken i Bevidstheden, naar de to Betingelser ere opfyldte, at A tidligere har været sammen med B , og at A paany dukker op.» Hertil bemærker jeg følgende. Til Lakstangens tilstrækkelige Nærhed af Papiret svarer den tilstrækkelige Gentagelse af A og B i Forbindelse med hinanden. Men hvis A ikke kan genkendes, er det netop et Tegn paa, at Gentagelsen ikke har været tilstrækkeligt

¹⁾ Smlgn. A. Lehmann: Om Genkendelse p. 9.

hyppig, eller at andre Omstændigheder i Øjeblikket hindre den i at gøre sin Indflydelse gældende. (Smlgn. 15—16.) Hvis *A* ikke træffer paa en ved tilstrækkelig Gentagelse frembragt Disposition til Reproduktion af *A*, saa vil *B* heller ikke blive reproducet. Lige saa lidt som en gneden Lakstang paa Mars tiltrækker et Stykke Papir paa Jorden, lige saa lidt kan jeg ved nu at se en Mand, jeg for 40 Aar siden har set, komme til at tænke paa hans Kone, som han den Gang havde under Armen. Og ligesom der er et bestemt Punkt mellem Mars og Papirsstykket, hvor Tiltrækningen begynder at virke, saaledes er der en bestemt Grad af Indøvelse, ved hvilken Synet af Manden vil vække Billedet af hans Kone. Som hist Afstandsforholdet, saaledes gaar her Successionsforholdet over til et Kausalitetsforhold. Men hvad Dr. Lehmann har overset, er, at denne bestemte Grads Tilstedeværelse uundgaeligt ogsaa medfører en Genkendelsesakt, og at hvad der udelukker Genkendelsen derfor ogsaa udelukker Berøringsassociationen. Her glipper Analogien i det anførte Billede, og dette beviser derfor intet.

18. De engelske Psykologer, der (efter William Hamiltons Mønster) have fremhævet Lighedsassociationen som nødvendig Betingelse for Berøringsassociationens Indtræden, have undertiden udtrykt sig paa en Maade, der kunde lede til Misforstaaelse. De have saaledes sagt: Det er jo ikke det *A*, vi nu savne, som har været sammen med *B*, men et tidligere *A*; altsaa maa det nu givne *A* reproducere det tidligere *A*, og det er da først dette *A*, der fremkalder *b*. Stuart Mill f. Ex. siger (i hans Note 35 i første Bind af hans Udgave af James Mill's «Analysis of the human Mind»): «My present sensation could not remind me of those former sensations unlike itself, unless by first reminding me of the sensations like itself, which really did coexist with them». En Kritiker, der vil underlægge den Teori, han bestrider, den mest bogstavelige og udvortes Opfattelse, vil her ved at hænge sig i Ordene og overse, at alle psykologiske Betegnelser ere Møtaforer, have et let Spil. «Man tænke sig: Stuart Mill mener, at jeg, naar jeg møder en Mand alene, som jeg tidligere altid har set sammen med hans Kone, først maa tænke paa alle de tidligere Gange, jeg har set ham, før jeg kan komme til at tænke paa hans Kone!» Før man tillægger en Mand som Mill en saadan Mening, som, det er let at vise, er nærmest absurd, skulde man dog helst læse ham nøjagtigt og ikke rive enkelte Udtalelser ud af Sammenhængen. Læser man nemlig videre, finder man, at Mill udtrykkeligt betegner hin «Erindring om de tidligere Fornemmelser» som en Forudsætning for Genkendelsen, en Forudsætning, der ikke selv behøver at træde frem i Bevidstheden. Han siger: «This is implied in what we call recognizing a sensation as one which we have had before».

Hvad man savner hos de engelske Psykologer paa dette Punkt, er for det første en tilstrækkelig skarp Distinktion mellem Kendsgerning og Teori. Naar Genkendelse forklæres ved Reproduktion, saa er det (se 4), fordi den kun kan forstås ved den Antagelse.

at der ved den virker det samme som ved selvstændig og fri Erindring, kun paa noget anden Maade. Men der maa skelnes mellem Genkendelse og den frie Lighedsassociation, selv om de kunne tjene til at belyse hinanden, og selv om hin kan opfattes som et Grænsetilfælde af denne. For det andet lægge de engelske Forskere ikke tilstrækkelig Vægt paa, at det er Gentagelse og Øvelse, der frembringe Bekendtheds kvaliteten, som jo er det Faktum, der skal forklares, og at disse Aarsager ved fortsat Virken maa føre til, at Genkendelsesakten nærmer sig Bevidsthedstærskelen, ja overskrider denne og i hvert Tilfælde vanskeligt bliver Genstand for Opmærksomhed, da det nye eller mindre bekendte — naar der ikke er forbunden en særlig Interesse ved Genkendelsen — lettere tildrager sig Opmærksomheden. Jo oftere *A* har staaet som blot Indledning til *B*, des hurtigere vil der blive gaaet hen over det, og dets Indtræden kan forblive aldeles ubemærket¹⁾. Det er i det hele en Lov, at hvor en Bevidsthedsproces kan spares, der spares den. De med Bevidsthed forbundne Funktioner staa i Livets Økonomi som Omveje, der maatte befares for at naa Maalet; men ved fortsat Virksomhed og Øvelse bliver det muligt at naa Maalet ad kortere Veje. Derved spares da den Tid og Kraft, enhver Bevidsthedsvirksomhed lægger Beslag paa. Den fysiologiske Tid forkortes, og Energien kan koncentreret paa nye Opgaver. Og selv om Bevidsthedens Tærskel ikke overskrides, sker Overgangen fra et Bevidsthedselement til et lignende dog hurtigere end Overgangen fra et Bevidsthedselement til et derfra forskelligt. Assimilation foregaar hurtigere end Komplikation. (Se 15.) Naar vi overraskes af levende Forestillinger, hvis Aarsager vi først ved udtrykkelig Efterforsken finde i Indtryk, vi slet ikke have lagt Mærke til, maa det antages, at en saadan hurtig eller ubevidst Assimilationsproces har dannet Overgangen²⁾.

III. Den frie Lighedsassociation.

19. Ved fri Lighedsassociation forstaar jeg en saadan Forbindelse mellem selvstændige, hver for sig klart fremtrædende Forestillinger, som kun kommer i Stand paa Grund af deres Lighed eller Slægtskab. Den umiddelbare Genkendelse kan, som flere

¹⁾ R. Walle (Beschreibung und Eintheilung der Ideenassociationen. Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie IX. p. 429) bebrejder ogsaa Mill, at han ikke ytrer sig bestemt om, hvorvidt Reproduktionen af *A* fremtræder med fuld Klarhed. For sit eget Vedkommende tilføjer han: «Es scheint mir oft, dass es in ausserordentlich schwacher Nuance doch erscheine, und dass es nur, weil 1) der Glanz des eben präsenten, dem gleichen Elementes dasselbe verdunkelt, und weil 2) die Aufmerksamkeit auf die eintretende sollicitirte Vorstellung abgelenkt wird, übersehen oder schwerer entdeckt wird ... Ob immer, wage ich nicht zu behaupten. Und vielleicht ist es nicht ganz ungünstig für den Fortschritt der Philosophie, wenn ihre Bearbeiter es wagen, nicht zu behaupten.» Disse Bemærkninger kan jeg efter min Erfaring ganske tiltræde.

²⁾ Smlgn. min Psykologi p. 181.

Gange bemærket, opfattes som en Art Lighedsassociation, men den er ikke fri Association, fordi Leddene ikke gøre sig selvstændigt gældende i Bevidstheden. Ved den umiddelbare Genkendelse behandles Forestillingerne (eller Fornemmelsen og Forestillingen), som om de vare aldeles identiske. Derfor er det ikke sagt, at de ere det. Der maa skelnes mellem psykologisk Identitet og logisk Identitet. Til logisk Identitet udfordres, at jeg i enhver Sammenhæng, i hvilken en af de vedkommende Forestillinger indgaar, kan sætte den anden i Stedet for den, uden at det gør nogen Forskel. Den logiske Identitet har Leibniz træffende udtrykt paa følgende Maade: Eadem sunt, quorum unum potest substitui alteri salva veritate¹). Psykologisk kommer det blot an paa, om Forestillingerne kunne sammenmelte, assimileres; de behandles da som identiske, skønt de objektivt set kunne være højst forskellige. Derfor gaar den normale Perception saa ofte umærkeligt over i Sansellusionen.

Hvad der gælder for den højeste Grad af Lighedsassociation, den, ved hvilken to Elementer fuldstændigt kunne dække hinanden psykologisk, og som derfor kan siges at bero paa Dækningslighed, gælder ikke mindre for de fjernere Lighedsforhold, som jeg til Forskel fra Ensheden eller Dækningsligheden kalder Ensartethed og Analogi. Her findes der efter Sagens Natur endnu flere Forskelselementer ved Siden af de beslægtede Elementer. Jeg plejer derfor at udtrykke Lighedsassociationen (i alle dens Grader) ved Formlen $a_1 + a_2$, idet jeg ved de forskellige Indices vil betegne (ikke den Orden, i hvilken Forestillingerne ere opstaaede, men) den Omstændighed, at der foruden Ligheder ogsaa stedse gør sig Forskelselementer gældende, som kunne paaagtes af Bevidstheden i større eller mindre Grad.

Ved Undersøgelsen af, hvorvidt der gives fri Lighedsassociation²), vil det være Ensartetheden og Analogien, vi maa holde os til. Nogle af de Forskere, som bestride, at der gives fri Lighedsassociation, anerkende nemlig, at der gives umiddelbar Genkendelse (Assimilation). (Smlgn. 7.)

Association formedelst Ensartethed antager jeg finder Sted, naar f. Ex. en Farve fremkalder Forestillingen om en beslægtet Farve, en Form Forestillingen om en lignende Form, et Portræt Forestillingen om Personen, det fremstiller, Forestillingen om en Mand Forestillingen om en Mand med en lignende Karakter o. s. v. Ensartethed er Kvalitetslighed. Den adskiller sig fra Dækningsligheden ved, at en Kongruens af Forestillingerne ikke er mulig; der maa nødvendigvis finde en Overgang Sted fra den ene Forestilling til

¹) Non inelegans specimen demonstrandi in abstractis. (Opera philosophica ed. Erdmann p. 94.)

²) Det benægtes bl. a. af James Mill (Analysis of the human Mind. Chap. 3), Lotze (Drei Bücher der Metaphysik. Leipzig 1879. p. 526; anderledes tidligere i Mikrokosmos. 2. Udg. I. p. 243) og Kroman (Kortfattet Tænke- og Sjælelære. 2. Udg. p. 143), uden at dog nogen af disse Forfattere nærmere undersøger Spørgsmaalet. — Lotze synes (efter en Ytring anf. Skr. p. 527) at antage umiddelbar Genkendelse, skønt han ikke antager fri Lighedsassociation.

den anden, naar Ligheden skal knytte Forbindelsen mellem dem. (Det tyske Sprog er her saa heldigt at have to simple Udtryk, idet «Gleichheit» betyder Dækningslighed, «Aehnlichkeit» Kvalitetslighed.) Ved Dækningslighed behøver der ikke at finde en Overgang Sted; kun naar det kræver særlig Opmærksomhed og Undersøgelse at konstatere Dækningsligheden (Identiteten), faa vi en successiv Proces. (Smlgn. 10. 16.) — Association formedelst Analogi antager jeg finder Sted, hvor ikke en enkelt Del eller Egenskab, men Forholdet mellem flere Dele eller Egenskaber frembyder Lighed og derved volder en Forestillingsforbindelse. Exempler herpaa haves i digteriske Billeder og Sammenstillinger, i Sprogmetaforer og visse Symboler. Den Lighed, som her virker, kunne vi (til Forskel fra Dækningsligheden og Kvalitetsligheden) kalde Forholdsligheden.

20. Det vil nu være min Opgave at prøve, om man paa nogen Maade kan undgaa at anerkende Lighedsassociation som et umiddelbart og simpelt sjæleligt Forhold. Jeg vil gennemgaa de forskellige Veje, ad hvilke man har forsøgt eller kunde have forsøgt at reducere al Lighedsassociation til Berøringsassociation. Men først maa jeg dog gøre den Bemærkning, at jeg ikke antager, og aldrig har antaget, at der gives noget Tilfælde, hvor Lighedsassociationen virker rent og ublandet. Ved selve Formuleringen af Lighedsassociationen: $a_1 + a_2$ har jeg villet udtrykke, at ved Siden af Lighedsforholdet vil Berøringsforholdet stedse gøre sig gældende. Vi ville i hvert Tilfælde ikke i vor Erfaring kunne paa- vise noget Exempel, hvor det ene af de to Forhold virkede aldeles alene. Ligheds- og Berøringsassociation, tilligemed en Melleform (Association mellem Del og Helhed), har jeg derfor opstillet som foreløbige Love, der ved nærmere Betragtning vise sig at være forskellige Sider eller Grænseformer for én eneste Grundlov: Bevidsthedens Tendents til Genfrembringelse af hele sin tidligere Tilstand (Helhedsloven). Uagtet al Berøringsassociation forudsætter en Genkendelse, taber den derfor ikke sin selvstændige Betydning. «Ved enhver Forestillingsforbindelse», har jeg sagt, «virke to Love med hinanden . . . I Erfaringen kan der neppe paavises noget Tilfælde, hvor ikke Lighed og Berøring virke sammen.»¹⁾ Det gaar her som ved alle vore psykologiske Udtryk og Begreber: vi maa ikke forvexle vore Abstraktioner, som vi maa foretage for at kunne tænke over Sagen fra alle Sider, med lige saa skarpe Forskelligheder i selve Bevidstheden. Hvad det gælder om i det følgende er da at paavise, at der er sjælelige Fænomener, som blive uforstaaelige,

¹⁾ Psykologi. 2. Udg. p. 181—184. — Dette har imidlertid ikke forhindret, at Dr. Lehmann i sin Afhandling adresserer Kritiken af den rene Lighedsassociation særligt mod min Bog. Han nævner ikke med et eneste Ord, at jeg som Resultat af min Undersøgelse hverken antager Ligheds- eller Berøringsassociation som aldeles oprindelige og selvstændige Love, men fører dem begge tilbage til Helhedsloven. — Jeg ser her endda bort fra, at han citerer mig paa en saadan Maade, at hans Læsere maa tro, at jeg vil gjøre al Association til Lighedsassociation.

naar vi ikke antage, at Lighedsforhold kan være en væsentlig afgørende og uundgaaelig Betingelse for Forestillings Association.

Saa vidt jeg sér, frembyder der sig kun fire Maader, paa hvilke en Reduktion af Lighedsassociation til Berøringsassociation vil kunne gennemføres.

a) Man kunde opfatte Sagen saaledes: Naar to Fænomener ligne hinanden, vil det sige, at de have nogle Elementer (Dele eller Egenskaber) fælles, medens andre ere forskellige. Lad det ene være $A_1 = m + n + p$, det andet $A_2 = x + y + p$. Naar nu A_1 formedelst Lighed synes at vække Forestillingen om A_2 , sker da Overgangen ikke i Virkeligheden gennem det fælles Element p , saa at vi gennemløbe Rækken $m + n + p + y + x$, og derved umærkeligt komme over fra A_1 til A_2 ? Og i bekræftende Fald vilde det jo dog være lutter Berøringsforhold, der virkede.

b) For saa vidt p_1 (p som Element i A_1) og p_2 (p som Element i A_2) skulde være saa forskellige, at de ikke kunde identificeres, idet der kun fandtes Kvalitetslighed, ikke Dækningslighed mellem dem, kunde man antage, at der fandt en umærkelig Gradation Sted, idet p_1 umærkeligt ændrede sin Beskaffenhed, indtil Nuancen p_2 forekom. Vi vilde da faa en Række Nuancer som Mellemed mellem p_1 og p_2 , men ingen springende Overgang fra en Forestilling til en anden lignende.

c) Vore Forestillinger ere i Regelen nøje forbundne med sproglige Udtryk, og denne Forbindelse er en Berøringsassociation. Beslægtede Forestillinger knyttes gerne til samme Ord. Kunde Associationen mellem a_1 og a_2 da ikke forklares af, at a_1 fremkalder Ordforestillingen n og denne igen a_2 , saa at Ordet danner et Mellemed mellem de to Forestillinger, og «Ligheden» slet intet har at sige her?

d) Endeligt kunde man mene, at der bag den tilsyneladende Lighedassociation skjuler sig en mere sammensat Proces. Vi sammenligne uvilkaarligt Fænomener, som enten ere samtidigt givne, eller givne i umiddelbar Succession, eller som ved Berøringsassociation fremtræde for vor Forestillen. De Fænomener, vi finde lige, stille vi sammen, og som Følge af denne ved Sammenligning tilvejebragte Sammenstilling associeres de da siden efter i vor Bevidsthed.

21. a) Det vil ved Kvalitetslighed og Forholdslighed vise sig umuligt i alle Tilfælde at dele Fænomenerne hvert for sig i Bestanddele, af hvilke nogle ere identiske, andre forskellige. Naar vi finde de forskellige Farvenuancer mere eller mindre beslægtede, f. Ex. Gult mere ligt Orange end det er ligt Rødt, naar derfor Personer, som aldeles intet kende til Optik, alligevel ordne Farverne paa samme Maade, som de forekomme i Spektret¹⁾, eller

¹⁾ Wundt: Die Empfindung des Lichts und der Farben (Studien IV). p. 345 f. — Hermed stemmer det, at man er længere Tid om at skelne to Farver, der ere Naboer i Spektret, end saadanne, som ligge hinanden fjernere. Cattell: Ueber die Trägheit der Netzhaut und des Sehcentrums (Studien III). p. 105.

naar en Ting med en vis Farve vækker Forestillingen om en anden Ting med en beslægtet Farve, saa kan intet identisk Element paavises. Gult og Orange, eller de forskellige Nuancer af Rødt have intet fælles Element, og dog minde de om hverandre. Naar Homer sammenligner Synet af de græske Krigeres straalende Vaaben med Synet af en fjern Skovbrand, saa have dog de to Fænomeners Farver, Metalglansen og Ildebranden, forskellig Kvalitet, og Digterens Fantasi maa gøre et Spring for at komme fra den ene til den anden. Naar et Portræt minder mig om Manden, det forestiller, saa vil denne Association kunne gaa for sig, selv om Farvenuancerne i Portrætet ikke ere de samme som i Virkeligheden, og en Forvexling intet Øjeblik vilde være mulig. Naar det engelske Sprog kalder en Sommerfugl butterfly, eller naar det danske Sprog kalder en bekendt Blomst Smørblomst, er der næppe psykologisk Kvalitetsidentitet, men kun Kvalitetslighed mellem Smørret og det gule Insekt, der har givet hele Gruppen Navn, eller den gule Blomst. Endnu tydeligere viser dette sig, naar vi holde os til andre Egenskaber end Farven. Naar Sproget har Udtrykket «et Blad Papir», mon man da kan tænke sig, at Egenskaben Tyndhed for Bevidstheden har dannet et frit Overgangsled mellem Forestillingen om Bladet paa en Plante og Forestillingen om et Stykke Papir? Imellem disse to Forestillinger skulde der altsaa ligge en Forestilling om Tyndhed, vel at mærke hverken om Plantebladets eller Papirets Tyndhed, men om Tyndhed i og for sig! Eller naar et Æble foran mig paa Bordet faar mig til at tænke paa et Æble paa et Kobberstik af Adam og Eva, skulde saa Billedet af Æblet i min Bevidsthed gøre Plads for Forestillingen om Æblets blotte Form, der atter afløstes af Forestillingen om Kobberstikkets Æble, der maaske ikke engang havde ganske samme Form som det virkelige Æble? Man kan ikke hævde denne Opfattelse uden at forny den gamle Abstraktionsteori, der lader vore Forestillingers «fælles» Elementer være tilstrækkelige til at udgøre nye, selvstændige Forestillinger. Og allermest urimeligt bliver dette, naar man lægger Mærke til den store Rolle, saadanne Lighedsassociationer spille hos Børn. Et 14 Maaneder gammelt Barn kaldte Varmeapparatet i en Jernbanekupé «Tiktak», fordi det mindede om et Ur. Samme Barn kaldte, da det var 20 Maaneder gammelt, en rød Gummiballon først for Maane, saa — efter nogen Betænkning — for Lampe ¹⁾).

Formligheden danner paa en Maade Overgang fra Kvalitetsligheden til Forholdsligheden, idet Formen beror paa eller udtrykker et Forhold mellem Delene. Naar en Digters Fantasi fra Synet af de dansende Par i Balsalen gaar over til Forestillingen om Klodernes Rotation i Himmelummet, vil man ikke kunne paavise nogen Bestanddel, der kan danne det selvstændige Overgangsled. Heller ikke naar Ordet grøn overføres til at betegne et uerfarent ungt Menneske. Eller ved de mange Metaforer, ved hvilke materielle Udtryk gaa

¹⁾ Dette sidste Exempel er hentet fra Marty (Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie III. p. 324 f.), som benytter det i en anden Sammenhæng.

over til at betegne aandelige Forhold og Virksomheder. F. Ex. Overvejelse (smlgn. ogsaa det franske *penser*, der egentligt er det samme som *peser*). De to Forestillinger: Vægten med Skaaler og Lodder, der bevæge sig op og ned, — og de hverandre bekæmpende Drifter og Tilskyndelser i et Menneskes Sind, have ingen fælles Bestanddele. Berørings-teorien maa antage, at Bevidstheden stedse paa abstrakt Vis tænker sig *tertium comparationis* som Mellemed. Det gør man, naar man skal forklare et Billede eller en Sammenligning for dem, der ikke forstaa dem; men for andre er det unødvendigt, og først og fremmest har da den ofte vidunderlige Fantasi, der kundgør sig i Sprogets Metaforer¹⁾ og i de digteriske Sammenligninger, ikke behøvet denne Skolemestermethode.

Det synes saaledes at stride fuldstændigt mod psykologisk Erfaring, at beslægtede Forestillinger hver for sig altid skulde deles i identiske og forskellige Elementer²⁾. Jeg tror at kunne paastaa, at ogsaa denne Antagelse er et Exempel paa, at man har forvexlet den logiske Betragtning med den psykologiske. (Se 11 Slutn.) Logisk kunne vi opsummere en Række Kendemærker, der udgøre det ene Begrebs Indhold, og en anden Række Kendemærker, der udgøre det andet Begrebs Indhold, og naar vi sammenligne disse to Rækker, kunne vi finde, at deres Led dels ere identiske, dels forskellige. Men logiske Abstraktioner maa ikke forvexles med virkelige Forestillinger. Til de logiske Distinktioner svare ikke lige saa mange virkelige Forestillinger i Bevidstheden.

Og selv om man altid kunde forklare Ligheden ved, at de to Forestillinger dels havde identiske (p), dels havde forskellige Bestanddele (i den ene $m + n$, i den anden $x + y$), saa vilde derved dog ikke al Association være reduceret til Berøringsassociation. Fordi jeg inden for den ene Gruppe ($m + n + p$) er kommen til p , deraf følger ingenlunde, at der fortsættes med $y + x$. Det sker (som ovenfor vist, se 15—16) kun, naar der er en vis Erindring om, at vi have havt p før. Hvis p staar for mig som noget aldeles nyt, vil det ikke ske.

22. b) Selv om saaledes ikke altid en enkelt Bestanddel, der hører til begge Forestillinger, er det frie Mellemed mellem dem, kunde man tænke sig, at en vis ændret, udvisket og utydelig Form af den første Forestilling kunde danne Mellemedet, idet den fælles Bestanddel gennemløb en Række Nuancer, ved hvilken den første Forestilling

¹⁾ Smlgn. om disse: Whitney: *Life and Growth of Language*. London 1875. p. 80 ff. og især: A. Darmesteter: *La vie des mots*. Paris 1887. — Selv om Distinktionen mellem Metaforer og Metonymier ikke i alle Tilfælde er aldeles sikkert gennemført, saa vil det dog være en Umulighed at reducere alle Metaforer til Metonymier.

²⁾ For Høreforestillingernes Vedkommende henviser jeg til Stumpf: *Tonpsychologie*. Leipzig 1883. I. p. 115 ff., der paa dette Punkt er kommen til samme Resultat som jeg. — At en saadan Deling undertiden kan ske, negter jeg ikke (smlgn. 22).

tilsidst viste sig at være forvandlet til den anden. Æblet, jeg ser foran mig paa Bordet, er rødt; Æblet paa Kobberstikket er graat; og jeg kan ikke have nogen Forestilling om den æblerunde Form uden nogen som helst Farve. Men maaske Farven kunde udviskes og staa hen i det ubestemte, og denne ubestemte Forestilling saa dannede et Overgangsled mellem Forestillingen om det røde og Forestillingen om det graa Æble.

Vi have sikkert ubestemte og foreløbige Forestillinger, baade hvad Kvalitet og Kvantitet angaar. Berkeley, som med saa stor Iver bekæmpede den gamle Abstraktionslære i Psykologien og hævdede Nødvendigheden af, at enhver Forestilling maatte have en individuel Bestemthed, var tilbøjelig til at indrømme dette. Naar En lover mig «noget Godt», saa opstaa der, mener Berkeley, ikke nogen ubestemt Forestilling om gode Ting; men Ordene vække — uden at nogen som helst Forestilling opstaa — umiddelbart en Følelse af Glæde, ligesom en Trusel umiddelbar vækker en Følelse af Frygt¹⁾. Der vil dog sikkert, før man er bleven aldeles vant til Ordenes Lyd og Betydning opstaa en Forestilling og ikke blot en Følelse. Man vil ved Løftet tænke paa noget, som har Lighed med, hvad man mest ønsker, og ved Truselen paa noget i Lighed med hvad man mest frygter. Der vil i hvert Tilfælde findes mange Mellemløb mellem den klart bevidste Forestilling om Løftets eller Truselens Betydning og den rent instinktmæssige Følelsesbevægelse, ved hvilken det lovende eller truende Ord kun virker som udløsende Impuls, uden at dertil knyttes nogen Forestilling²⁾ (smlgn. 8).

Betragte vi nu saadanne ubestemte og foreløbige Forestillinger nærmere, maa de deles i to Klasser, alt efter som den ubestemte Egenskab er af extensiv eller af kvalitativ Art. Hvor det drejer sig om Størrelsesforhold, kan jeg have en Forestilling om et mindre Omfang og ændre den ved simpel Udvidelse, eller en Forestilling om et større Omfang og ændre den ved simpel Bortskæren. I begge Tilfælde kan jeg skelne mellem fælles og forskellige Dele, og Ubestemtheden bestaar blot i, at jeg ikke véd, hvor jeg skal sætte Grænsen. Hvor det derimod drejer sig om Kvaliteter, kan jeg nok ogsaa vælge en foreløbig Kvalitet, men hvis den ikke er den rette, eller hvis Tvivlen indfinder sig, maa den ved et nyt Valg ombyttes med en anden Kvalitet, uden at der kan være Tale om fælles Bestanddele. Jeg kan ikke have nogen Forestilling om Farve uden ved foreløbigt at tænke mig en vis bestemt Farve, som saa senere maaske (naar Svaret kommer) maa ændres ved mindre eller større Spring paa Farveskalaen.

En mørk Genstand, jeg ser i det Fjerne, kan være en livløs Genstand, et Dyr eller et Menneske. Det er en ubestemt Forestilling, jeg har om den, men jeg har virkelig en

¹⁾ Principles of Knowledge. Introduction. § 20.

²⁾ I sin interessante Afhandling «On some Omissions of Introspective Psychology» (Mind. 1884) henviser W. James til de foreløbige Forestillinger, vi danne, før vi endnu have faaet Svar paa et Spørgsmaal eller have naaet en bestemt Opfattelse af en Sag.

Forestilling. Naar den nu kommer nærmere, ændres dens Størrelse ved Udvidelse; den bliver mere end en sort Prik. Men de andre Egenskaber, som gøre, at jeg genkender den som et Dyr eller et Menneske, kan jeg ikke paa denne Maade øge til; de komme til ved kvalitative Ændringer.

Hvad selve disse kvalitative Ændringer angaar, kunde de tænkes at foregaa kontinuerligt. Det vilde da egentligt slet ikke blive noget Associationsfænomen, lige saa lidt som Efterbilledernes Variieren er Association. Æblets røde Farve kunde tænkes at blive mindre og mindre mættet, indtil vi kom til den graa Farve. Hvis man vilde paastaa, at der alligevel fandt en Association Sted, idet Forestillingen om en Farvenuance fremkaldte Forestillingen om en mindre mættet Nuance o. s. v., saa vilde dette (i det mindste hos dem, der ikke vare fortrolige med Nuancernes Skala) ikke være nogen Berøringsassociation, men en Association formedelst Kvalitetslighed. Der er ingen Grund til at antage, at Nuancer eller Former, som have stor Lighed med hverandre, derfor skulde forekomme hyppigt sammen.

Foregaa Ændringerne ikke kontinuerligt, kan det dog heller ikke være nogen Berøringsassociation, der finder Sted. Ved hver ny Kvalitetsovergang maa det være en beslægtet Kvalitet, der afløser den forestillede. Slægtskabet er det eneste Motiv, som kunde tænkes for en saadan kvalitativ Variieren af Forestillingerne.

23. c) Den Vej, ad hvilken man hyppigst forsøger at reducere Lighedsassociationen til Berøringsassociation, er sikkert den tredje af de ovenanførte. Man mener, at Ordet, den fælles Betegnelse, tjener som Mellemlid mellem to beslægtede Forestillinger. Denne Overgang synes endog at ligge saa nær for nogle, at naar de f. Ex. finde Overgangen fra Forestillingen om Napoleon til Forestillingen om Alexander anført som Exempel paa Lighedsassociation, gaa de uden videre ud fra, at Ordet Feltherre har dannet Mellemlid. Ja, man er i den Grad hildet i Antagelsen om Ordforestillingernes Fremhersken, at man begynder sin Konstruktion af den psykologiske Proces, som antages at være foregaaet, med Navnet Napoleon. Man tænker sig, at dette Navn reproducerer Forestillingen om en stor Feltherre, der har vundet mange Slag og erobret mange Lande, og denne Forestilling reproducerer saa igjen Forestillingen om Alexander¹⁾. Det kunde her være af Interesse at faa at vide, om «Forestilling om en stor Feltherre» betyder Forestilling om en stor Feltherre i al Almindelighed eller blot Forestilling om den store Feltherre, som Napoleon var. I første Tilfælde vilde man vende tilbage til den gamle Abstraktions-teori og tillægge os Evne til at have virkelige abstrakte Forestillinger, medens vel de fleste nu til Dags vilde være enige om, at naar de skulde tænke sig en Feltherre, maa de altid

¹⁾ A. Lehmann: Om Genkendelse p. 8.

forestille sig en bestemt (historisk eller opdigtet) Person. Vælg vi nu en eller anden (fra Napoleon forskellig) Person som psykologisk Repræsentant for Begrebet «stor Feltherre», saa er Overgangen fra Forestillingen om Napoleon til Forestillingen om denne Repræsentant jo akkurat af samme Art som Overgangen fra Napoleon til Alexander, og intet er forklaret. Det gør (ifølge 22) intet til Sagen, hvor ubestemt man tænker sig Mellemedet. — I andet Tilfælde — hvis Forestillingen om en stor Feltherre var individualiseret ved Napoleon selv — vilde vi jo ikke være komne af Stedet. — Ad ingen af de to Veje kan Forklaringen altsaa naas. Hvad selve det anvendte Exempel, som er hentet fra min Psykologi, angaar, kan jeg bevidne, at jeg støttede mig til en Selviagttagelse, ved hvilken Ordforestillingen ingen Rolle spillede. Jeg er vant til at forestille mig historiske Personligheder i konkret Skikkelse (Napoleon f. Ex. i den bekendte grønne Uniform), og utydelige Billeder af Handlinger og Tildragelser knytte sig til dem. Overgangen skete fra et Billede til et andet.

Der er store individuelle Forskelligheder med Hensyn til, hvor stor en Rolle Ordforestillingerne spille i de forskellige Individuers Forestillingsliv. Der er dem, hvis Erindring væsentligt er en Sagerindring, og dem, hvis Erindring væsentligt er en Orderindring¹⁾. Og hos et og samme Individ spille Ordforestillingerne under forskellige Forhold en forskellig Rolle. Naar man lever meget med Bøger og har meget literært Arbejde, eller naar man taler meget med andre Mennesker, ville Ordforestillinger naturligvis blive hyppige og fremtrædende og ville knytte sig som Bestanddele til de fleste andre Forestillinger. Men jo mere man, f. Ex. i en længere Ferie, frigør sig fra disse Beskæftigelser, des mere træder Ordforestillingerne tilbage, og Erindringens og Fantasiens Billeder bevæge sig umiddelbart mellem hverandre. En omhyggelig og selvstændig Iagttaget, Patologen Stricker, der selv lægger megen Vægt paa Ordforestillingerne, udtaler sig saaledes herom: «Naar jeg arbejder meget i literær Retning, naar jeg former Afhandlinger eller Foredrag, koster det mig umiddelbart efter Arbejdet Umage blot i nogle Minuter at være uden Ord- eller Toneforestillinger. Derimod lykkes det mig umiddelbart efter en Spadseretur i det Frie, eller efter at have beset Kunstværker, let at lade mig beherske af Erindringerne om de Skikkelser, jeg har set. Lige saa let kan jeg umiddelbart efter et behageligt Bad eller efter andre behagelige Sanseindtryk nogle Minutter igennem ganske hengive mig til Erindringen om disse Indtryk, uden at forestille et eneste Ord eller en eneste Tone»²⁾. Den kunstneriske og digteriske Fantasi bevæger sig gennemgaaende i Billeder, ikke i Ord, og des mere, jo stærkere Bevægelse den er i. Det kan endog være med en vis Resignation, at den store Digter bestemmer sig til at iklæde sine Forestillinger Ordets fattigere, abstrakte Form. Goethe siger saaledes (i en Samtale med Eckermann) om sine Ballader: «Jeg havde

¹⁾ Themistocles rerum, Hortensius verborum recordatione dicuntur valuisse. L. Vives: De anima. Brugis 1538. p. 56. — Themistocles var praktisk Statsmand, Hortensius var Taler!

²⁾ Studien über die Sprachvorstellungen. Wien 1882. p. 2.

allerede i flere Aar havt dem i Hovedet som yndige Billeder, skønne Drømme . . . Jeg besluttede mig nødigt til at sige dem Farvel ved at give dem et Legeme i det utilstrækkelige tarvelige Ord!»!

Det er heller ikke for alle Forestillingers Vedkommende, at Associationen med de tilsvarende Ord er lige fast og uundgaaelig. Ord, som betegne individuelle Fænomener, glemmes lettere end Betegnelser for abstrakte Forhold. Højest mangelfuld Navnehukommelse behøver ikke at være et patologisk Fænomen, men kan hænge sammen med, at man har liden Brug for Ordene, idet man væsentligt holder sig til de konkrete Fænomener. Man har vist med Rette forklaret konkrete Benævnelsers lettere Forglemmelse ved, at vi ved konkrete Fænomener ikke behøve Ordet, da Erindrings- eller Fantasibilledet er os nok, medens abstrakte Forhold vanskeligere fastholdes uden ved Ordtegnets Hjælp. Deraf følger, at Benævnelser paa Abstraktioner ere ganske anderledes indøvede end Benævnelser paa konkrete Fænomener¹⁾.

Efter den nu almindelige Opfattelse af Sprogets Opstaaen og Udvikling²⁾ skyldes det væsentligt Trangen til Meddelelse. Først efter at det er udviklet som Middel til Meddelelse, bliver det sekundært for den Enkelte Middel til Fastholdelse og Skelnen af Forestillinger. Det er med Urette, naar især ældre Tænkere vendte Forholdet om og lod Ordet være Mærke (nota) for den Enkelte i hans Bevidsthed, før det blev et Tegn (signum), ved hvilket han gjorde sig forstaaelig for andre³⁾. Vi kunne — som baade Filologer og Patologer indskærpe⁴⁾ — meget vel have Forestillinger uden Ord. Ovenfor er der i en anden Sammenhæng (12) allerede gjort Brug af den Kendsgerning, at vi kunne genkende et Fænomen, uden at erindre dets Navn; hvad der gælder for Genkendelse (bunden Erindring), gælder ogsaa for den frie Erindring. Ordbetydningernes Udvikling viser desuden tydeligt nok, at Forestillingsvirksomheden og Forestillingsforbindelsen kan ile forud for Ordanvendelsen. Naar et Ord overføres fra at være Betegnelse for et Fænomen til at være Betegnelse for et lignende Fænomen, forudsætter denne Overgang en Forbindelse mellem Forestillingerne om de to Fænomener, en Forbindelse, der kun kan være tilvejebragt ved Ligheden mellem dem. Ordet Feltherre er dannet for at betegne saadanne Mennesker som Napoleon og Alexander; selv om man vilde sige, at det er Ordforestillingen Feltherre, der nu knytter Forestillingen om Napoleon og Forestillingen om Alexander sammen, saa forudsætter dog denne Berøringsassociation en forudgaaende, primær Bevidsthedsvirksomhed, ved hvilken Napoleon og Alexander (eller lignende Mænd) første Gang sammenstilledes.

¹⁾ Kussmaul: Die Störungen der Sprache. Leipzig 1877. p. 164.

²⁾ Madvig: Om Sprogets Væsen, Udvikling og Liv. Kbhvn. 1843. p. 5. Whitney: Life and Growth of Language. London 1875. p. 278—309.

³⁾ Saaledes Hobbes: Logica. II, 3.

⁴⁾ A. Darmesteter: La vie des mots. p. 37. — Kussmaul: Die Störungen der Sprache. p. 17.

Hvorfra skulde ellers det fælles Ord skrive sig? — Ved den videnskabelige Klassifikation søger man at indrette Benævnelserne saaledes, at de henpege paa den Plads, Fænomenet indtager i Forhold til andre Fænomener efter sin Lighed eller sin Forskel overfor dem. Hvad der i Videnskaben sker med fuld Bevidsthed og paa Grundlag af gennemført Analyse, det foretages paa et tidligere Udviklingsstrin i de grove Træk uvilkaarligt paa Grundlag af Lighedsassociationer.

Imidlertid skal det ingenlunde negtes, at Ordforestillinger — hvilke saa disses nærmere psykologiske Beskaffenhed maatte være¹⁾ — spille en overordentligt stor Rolle. Ordet bliver Meddelelsesmiddel, fordi det selv fra først af er et naturligt Udslag af den Virkning, Fænomenet gør paa os: Lyd eller Gestus ere Følger af den Følelsesbevægelse, vore Erfaringer medføre. Sansindtryk, Lyst- eller Ulystfølelse og lydeligt eller synligt Udbrud, det er den primitive Række af sjælelige Elementer, som ethvert for Individets Existents betydningsfuldt Fænomen vil fremkalde. Denne Række forkortes efterhaanden, idet Udbruddet kan holdes tilbage, naar det ikke netop skal bruges til Meddelelsesmiddel. Vore blotte Fornemmelser og Forestillinger ere for saa vidt Kunstprodukter, som de oprindeligt kun vare Overgangsled til Udbrud (eller Handling). En Hæmningsproces er Betingelsen for, at Fornemmelser og Forestillinger kunne blive Hovedsagen ved Individets Forhold til de Genstande, det staar overfor. Men skønt den primitive Sammenhæng mellem Forestilling og Udbrud²⁾ saaledes hæmmes, forstærkes den paa den anden Side ved Meddelelsestrangen, som bevirker, at Ordforestillingerne ere vigtige Elementer ved saare mange af vore Forestillingsforbindelser, og ved Trangen til at fæstne Forestillingerne om Tingenes fælles Egenskaber. Meget ofte vil der derfor, foruden Lighedsassociationen ud fra Forestillingen om Tingen, foregaa en Berøringsassociation ud fra Navnet paa Tingen. Som ovenfor omtalt findes der neppe nogen ren Lighedsassociation, men begge Motiver virke sømmen. De kunne føre i samme, men ogsaa i forskellig Retning. Naar den blotte Ord-association faar Overvægt, og ikke kontrolleres af Lighedsassociationen, vil det være et Tegn paa Tankeløshed, om ikke paa Sindssygdом.

Det kan i de enkelte Tilfælde være vanskeligt at afgøre, hvormeget der skyldes Lighedsassociation ud fra den anskuelige Hovedforestilling, og hvor meget der skyldes

¹⁾ Ogsaa her gøre individuelle Forskelligheder sig gældende. Hos nogle (de fleste) er det lydende, hos andre det synlige Ord, hos andre igen Ordet som Bevægelsesforestilling herskende. Stricker har i sine «Studien über die Sprachvorstellung» lagt saa megen Vægt paa den rent motoriske Side ved Ordforestillingerne, at en Kritiker i «Revue philosophique» (1886. II. p. 335) har formodet en Abnormitet hos ham: «Le cas de M. Stricker est peut-être pathologique. Il y a peut-être des sourds chez ses ascendants. Son procédé intellectuel est-il un fait d'atavisme?» I Stedet for at spørge, hvem der er normal, og hvem der er abnorm, er det rigtigere at anerkende de individuelle Forskelligheder. — Smlgn. om dette Spørgsmaal: Stumpf: Tonpsychologie. I. p. 153 ff. Ribot: Psychologie de l'Attention. Paris 1889. p. 84 ff.

²⁾ Smlgn. Psykologi. p. 179 og 197.

Berøringsassociation ud fra den simple, mere mekaniske Ordforestilling. — Under et Besøg i en lille Provinsby gjorde jeg en Dag den Bemærkning, at man sjældent saa nogen gaa ind i en Butik. Næste Dag sad jeg flere Mile derfra ved Kysten og saa Maagerne paa Fiskefangst. Jeg ytrede da til min Ledsager, at man næsten aldrig saa nogen af dem faa fat i en Fisk. I samme Øjeblik kom jeg til at tænke paa den lille Bys tomme Gader og ubesøgte Butiker, og den karakteristiske Sammenstilling af de to Billeder (Maagerne, der ingen Fisk fik, og Købmændene, der ingen Kunder fik) slog mig strax, uagtet det var Ferietid og jeg ikke særligt beskæftigede mig med psykologiske Teorier. — Jeg er sikker paa, at Analogien mellem de to Fænomener spillede den største Rolle ved Associationen, men kan ikke benegte, at jeg kan have brugt de samme Ord ved begge Lejligheder. De i sig selv saa gængse Ord vilde dog ikke være tilstrækkelige til at forklare Associationen; her kan kun være Tale om en Medvirken. —

Da der faktisk gives Forestillinger, som ikke behøve at være knyttede til Ord, — da samme Ords Anvendelse for beslægtede Fænomener forudsætter Lighedsassociation mellem de tilsvarende Forestillinger, — og da Ordassociationen øjensynligt ofte kun er en medvirkende Faktor, — saa vil det være umuligt at forklare alle Lighedsassociationer som Berøringsassociationer, der komme i Stand ved Ordets Hjælp. —

24. d) Hvad endeligt den fjerde Hypotese angaar¹⁾, vil den kunne føre til en Undersøgelse af Forholdet mellem Forestillingsassociation og Sammenligning. Denne Undersøgelse vil jeg dog opsætte til næste Afsnit og her kun foreløbigt bemærke, at der neppe er Grund til at antage nogen principiel Forskel mellem den Bevidsthedsvirksomhed, der ytrer sig som Forestillingsassociation, og den, der ytrer sig som fri Sammenligning. Derimod skal jeg her dvæle ved et andet Punkt, som synes at være afgørende for denne Hypotese, og som tillige vil give mig Anledning til at gaa noget nærmere ind paa Lighedsassociationens Psykologi og Fysiologi.

Man har nemlig opkastet det Spørgsmaal: Hvad vil Lighed mellem en nærværende og en ikke nærværende Forestilling egentligt sige? Hvorledes kan Ligheden gøre, at en Forestilling dukker frem, naar Bevidstheden ikke forud har sammenlignet denne Forestilling med den nærværende, som antages at fremkalde den?

Det er ganske vist en mærkelig Egenskab ved Bevidstheden, vi her staa overfor; men er den egentligt mærkeligere end den, der lægger sig for Dagen i Berøringsassociation og i al Erindring? Det er de højere Livsformers Ejendommelighed, at de ere uafhængige af det enkelte Øjeblik og det enkelte Sted og kunne udøve Funktioner, som pege langt ud

¹⁾ Den er bl. a. fremsat af Victor Brochard i hans Afhandling: La loi de similarité (Revue philosophique. 1880. I. p. 252 f.) og af James Ward i Art. «Psychology» i Encyclopaedia Britannica. 9th ed. Vol. XX. p. 60 b.

over Tidens og Rummets Begrænsning. I al Erindring og i al Tankevirksomhed, i ethvert Instinkt og i enhver Drift lægger denne Ejendommelighed, om man vil, denne Idealitet sig for Dagen. Ved Berøringsassociationen forbinder Bevidstheden det, der er forskelligt i Bøskaffenhed, skønt det hører sammen i Tid og Rum. Denne «Sammenhøren» i Tid og Rum ophæver dog ikke Forskelligheden mellem Forestillingerne; og det er kun en Indbildning, naar man mener bedre at kunne forstaa, hvorledes a kan vække b , end, hvorledes a_1 kan vække a_2 . Ved Lighedsassociationen er der Forskel i Tid og Rum, men Bøskaffenheden er identisk, ensartet eller analog; der sammenstilles her ganske vist noget, som ikke før har været sammenstillet i Bevidstheden; men skulde ikke Forestillingsindholdets Lighed kunne veje op mod Nærheden i Tid og Rum? Ligesaa vel som man spørger om, hvorledes Bevidstheden kan forestille sig noget, blot fordi det er ligt noget andet, naar den ikke i Forvejen har sammenlignet begge Dele, ligesaa vel kunde man spørge, hvorledes Bevidstheden kan forestille sig noget, blot fordi det tidligere er indtraadt samtidigt med eller umiddelbart efter noget andet, naar den ikke først erindrer sig denne tidligere Indtræden. Der er jo saare mange Tilfælde, hvor vi blive overraskede over vore egne Berøringsassociationer og først ved nærmere Undersøgelse blive klare over, at de ere Reproduktioner af noget, vi forhen have oplevet; ofte maa man endda ty til vaagne eller virkelige Drømme for at finde Forklaringen. — Det vil i hvert Tilfælde være værdt at prøve, om man ikke kunde vise, at det er lige saa «naturligt» at gaa over fra en Forestilling til en lignende, som at gaa over fra en Forestilling til en derfra forskellig, der er forekommet sammen med den.

Forestillingsassociationens Liv og Omfang beror paa den Energi, hvorover Bevidstheden og Hjernen raade. Der kan være saa liden Energi til Stede, at Associationsprocessen saa godt som stanser, eller at i hvert Tilfælde Associationer, som ellers vilde staa til Rede; ikke ske. Ved Overanstrengelse og Udmattelse kan man miste Kundskaber, man ellers disponerer over. Paa den anden Side tager Forestillingsassociationen Fart, naar der er særligt megen Energi til Raadighed, og naar den særligt let udløses. I Febertilstande, under Indflydelse af Opium og i stærkt bevæget Stemning blive Forestillingsassociationer og Genkendelsesakter mulige, som ellers ikke kunne foregaa. I fysiologisk Henseende maa her mindes om den afgørende Betydning, som Blødtilstrømningen og dens Svingninger have for Hjernens Virksomhed. Ifølge Maudsley strømmer en Femtedel af hele Legemets Blødmængde gennem Hjernen, og enhver Forminskelse eller Forøgelse faar strax Indflydelse paa Hjernevirksomheden.

Dersom der er rigelig Energi til Stede, vil der være en Trang til at anvende den. Fjederen er stærkt spændt, og den aller ringeste Paavirkning er nok til at faa den til at slaa ud. Ligesom Dyr og Mennesker i sund og kraftig Tilstand uvilkaarligt bevæge sig blot for at faa Afløb for deres opsamlede Kraft, saa at selv om der er ydre Anledning til

Bevægelse, denne ydre Aarsag i hvert Tilfælde er aldeles forsvindende i Forhold til den indre Aarsag, saaledes er der ogsaa ofte en Trang til Forestillingsvirksomhed, som ikke er rettet mod noget bestemt Maal, men som fysiologisk ligeledes hænger sammen med Trangen til Udladning af den i Hjernen opsparede Energi. Der kan tales om spontan Forestillingsvirksomhed, ligesom der tales om spontane Bevægelser. Og ligesom den spontane Bevægelse naturligt slaar ind paa de Retninger og Veje, Individet er vant til at gaa, saaledes vil der ogsaa, hvad den spontane Forestillingsvirksomhed angaar, være visse Forestillingsrækker, som særligt let reproduceres; det er den vante Forestillingskreds, der uvilkaarligt indfinder sig, naar vi efter Søvnens igen med saa stor Hurtighed orientere os i den vaagne Virkeligheds Verden. Den spontane Virksomhed gaar i den Retning, hvor den mindste Modstand mødes, og hvor Udladningen altsaa lettest gaar for sig. Berøringsassociationen finder herved sin simple Forklaring. Men i dette samme Princip ligger ogsaa Forklaringen af Lighedsassociationen. Dersom nemlig en vis Forestilling eller Forestillingsgruppe er given, og dersom den omfattes med stærk Interesse og altsaa søges fastholdt saa længe som muligt, samtidigt med at den stærke Bevægelse i Bevidsthed og Hjerne søger Afløb, saa synes der her at stilles to Opgaver eller at næres to Fornødenheder, der indbyrdes stride mod hinanden: Interessen ved det forestillede fører til at holde det over Bevidsthedens Tærskel og fordybe sig i det saa meget som muligt, men den stærke Bevægelse fører til at gaa over til andre Forestillinger, hvortil kommer, at (som allerede ovenfor vist, se 5.) Opmærksomheden ikke kan virke aldeles kontinuerligt. Det gælder: paa én Gang saa meget som muligt at dvæle ved, eller i hvert Tilfælde fjerne sig saa lidt som muligt fra den givne Forestilling, og dog at lade Trangen til Forestillingsvirksomhed ske Fyldest¹⁾. Ved Lighedsassociationen tilfredsstilles begge Krav, og den tilsyneladende modsigende Opgave løses. Bevidstheden kredser her uden om en given Forestilling, idet den kun forlader den for at gaa over til ensartede (kvalitetslige) eller analoge (forholdslige) Forestillinger. Trangen til Forandring fyldestgøres; der komme andre Forestillinger i Stedet for den givne; men Forandringen bliver, paa Grund af Ensartetheden eller Analogien, den mindst mulige. Ogsaa her gælder det da, at Virksomhedstrangen fører i den Retning, i hvilken der er mindst Modstand at overvinde.

¹⁾ For at gøre Sagen mere indlysende har jeg tænkt mig et Tilfælde af særligt rigelig Bevidstheds- eller Hjerneenergi. Men ogsaa under sædvanlige Forhold er der saamegen Energi til Stede, og udløses den saa stadigt og uundgaeligt, at vi ikke formaa at stanse Forestillingernes Strøm i os, men maa lade os nøje med ved Anspændelse af Opmærksomheden at danne Associationscentra, om hvilke Strømmen kan kredse. Allerede Locke bemærker: I would have any one try whether he can keep one unvaried single idea in his mind, without any other, for any considerable time together . . . . He will find it difficult to keep all other ideas out of his mind, but that some, either of another kind, or various considerations of that idea (each of which considerations is a new idea) will constantly succeed one another (Essay, II, 14, 13—14).

Man vil ikke kunne forstaa den digteriske Fantasis Virken uden at lægge en Betragtningssmaaede som den fremførte til Grund. Digterens inderlige og stærke Medfølelse fører ham, som episk og dramatisk Digter, til omhyggeligt og trofast at forestille sig Genstanden i alle dens Enkeltheder og med alle dens Træk. Men det er den samme Trang, der fører ham, som lyrisk Digter, til at udtrykke sin Oplevelse og sin Tilstand ved at søge Paralleler og Analogier til den. Han kan ikke udtrykke sin hele Stemning ved blot at dvæle ved selve Forestillingen om Genstanden; og paa den anden Side vil han ikke slippe denne Forestilling. Da gribes den Udvej at søge andre Forestillinger, der frembyde lignende Egenskaber. Han betragter saa at sige hele Tilværelsen fra det Synspunkt, den til hans Stemning knyttede Forestilling giver, og finder en Genspejling af den overalt. I de homeriske Lignelser finder man Tilfredsstillelsen for denne Trang til at lade den forestillede Tings Ejendommelighed komme til sin fulde Ret — netop ved at forestille sig en anden Ting. Trangen til Symboler opstaar for en Del af denne Aarsag. (Kun for en Del, ti mange Symboler have dannet sig rent historisk, altsaa ad Berøringsassociationens Vej.) — Lad mig tage et enkelt Exempel. Det hedder i et gammelt lillerussisk Digt¹):

En Humleranke alene i Haven
slynged sig langs med Jorden.
En ung lille Pige blandt Menneskene
græd ganske bitterligt.
O grønne blomstrende Humle, sig,
hvorfor ranker du dig ikke opad?
O kære unge Pige, hvorfor
sørger du over din Skæbne?

Den grædende Pige og den langs Jorden krybende Ranke knyttes sammen, fordi Stemningen trænger til mere end én Forestilling for at faa Luft, og fordi den første Forestilling dog ikke ganske forlades, naar en analog Forestilling træder i dens Sted. Sorgens Ubetvingelighed træder klarere frem, naar den sammenstilles med Umuligheden for Humlen af at ranke sig opad uden Støtte. Der virker her den samme Trang, som i en stærkt bevæget Stemning fører os til at gentage samme Ord flere Gange. Forundring, Inderlighed og Følelse af Sagens Vigtighed skaffe sig Luft paa denne Maade. (En stor, stor Mand. Jeg blev meget, meget glad. Sandelig, sandelig jeg siger Eder.) Det hænger sammen med Følelsens langsomme Udvikling og med dens Tendents til at brede sig i Bevidstheden²). Ogsaa Lighedsassociation er en Slags Gentagelse, en Gentagelse med Variation, men en Variation, der ikke nøder til at ændre den oprindelige Stemning.

¹) Anført hos G. Brandes: Indtryk fra Rusland. p. 277.

²) Smlgn. min «Formel Logik». 2. Udg. p. 27 f. og de der anførte Afsnit af min Psykologi.

Ogsaa ved den egentlige Tænkning spiller Lighedsassociation, Overgang til beslægtede Forestillinger en væsentlig Rolle. Ved Behandlingen af et Problem gaar Tænkeren ud fra en foreløbig Forestilling og søger at belyse den ved saa mange Paralleler som muligt. En stor Opdagelse beror ofte paa en genial Sammenstilling, som kun kommer i Stand formedelst Lighedsassociation. Forud for den vilkaarlige og metodiske Gennemarbejden og Prøvelse af Forestillingernes Forbindelse gaar der en uvilkaarlig Forestillingsvirksomhed, der tilfører de Muligheder, som de bevidste Metoder kunne prøve. Uden en saadan uvilkaarlig Proces som Grundlag, vilde Erkendelsen ikke komme af Stedet.

Videnskabernes Historie viser os f. Ex., hvorledes en uvilkaarlig Klassifikation fører til «at benævne yderst lignende, men i ingen synlig Forbindelse staaende Naturgenstande med samme Navn», og hvorledes derved det første Skridt blev gjort til en videnskabelig Undersøgelse af Fænomenernes Forhold¹). Tillige viser den videnskabelige Begrebsdannelse, ved hvilken ensartede og analoge Fænomener sammenfattes under én repræsenterende Forestilling, hen til det samme Motiv, som virker ved al Lighedsassociation: Tendentsen til saa lidt som muligt at ændre den nærværende Tilstand, til at fastholde det givne Synspunkt, uagtet der gaas over til nye Forestillinger. Denne Tendents tilfredsstilles snart ved, at vi tillempe vore tidligere Forestillinger efter de nye Erfaringer (i Stedet for at danne helt nye Forestillinger), snart derved, at vi saa vidt muligt opfatte de nye Erfaringer i Belysning af vore allerede givne Forestillinger. Kontinuiteten i Erkendelsens Udvikling beror paa denne psykologiske «Sparsommelighedens Lov», som iøvrigt ikke altid fyldestgør, hvad den metodologiske Sparsommelighedslov fordrer, ti ofte kunne Fænomenerne opfattes og forklares paa en simplere Maade end vi, ledede af Trangen til at bevare Bevidsthedens Kontinuitet, foreløbigt ere i Stand til²). —

Naturligvis kunne hverken Digteren eller Tænkeren ved Lighedsassociation frembringe Forestillinger, de aldrig have haft før. Forberedende og supplerende Processer spille her en vigtig Rolle, ikke mindre end ved den umiddelbare Genkendelse (11). Al Association er en Reproduktion; men det ejendommelige ved Lighedsassociationen er, at ved den reproduceres en Forestilling af en anden, med hvilken den forud ikke har været i Forbindelse. Heri ligger det nye, det «skabende». Muligheden for denne skabende Virk-

¹) Smlgn. R. Körner: Die logischen Grundlagen der Systematik der Organismen (Wundt's Studien. II), p. 208.

²) Smlgn. herom E. Mach: Über Umbildung und Anpassung im naturwissenschaftlichen Denken. Wien 1884. — Avenarius har paa en højt interessant Maade gennemført den ovenfor fremførte Tanke i sin Afhandling: «Philosophie als Denken der Welt gemäss dem Princip des kleinsten Kraftmasses». Leipzig 1876. — Allerede Locke har bemærket, at vi kun danne almindelige Begreber og Sætninger og forme dem i Ord for at lette vor Hukommelse og spare Tid baade, naar vi tænke, og naar vi ville meddele os til andre. Essay III, 6, 30; IV, 12, 3.

somhed er, som jeg har søgt at vise, given i Tendentsen til med saa faa Variationer som muligt at bevare Bevidsthedens Kontinuitet.

Da der i det Foregaaende er lagt en stærk Vægt paa Følelsens Indflydelse, vil jeg blot i al Korthed bemærke, at det ikke vilde være rigtigt altid at betragte Følelseelementet som Mellemed mellem de to Forestillinger, der søge at associere sig formedelst Lighed. I nogle Tilfælde er det vistnok saa, f. Ex. ved «Fornemmelsesanalogier», ved hvilke Forestillinger fra forskellige Sanseomraader associeres, hvilket kun synes at kunne forklares ved, at de hver for sig have Tendents til at vække samme Følelse. Naar vi sammenstille en høj Tone med en aktiv Farve (Rødt, Orange eller Gult), kan det kun komme af den beslægtede Følelsesvirkning¹). Ved de Fænomener, jeg ovenfor omtalte, gives der derimod (afset fra Følelseelementet) noget Ensartet og Analogt, og Følelseelementet virker kun med, for saa vidt det driver til at søge beslægtede Forestillinger. Den ene Forestilling (f. Ex. om Humlen, der kryber hen ad Jorden) vilde i og for sig ikke vække just en saadan Stemning, som den, der i Exemplet er til Stede; det er netop kun ved sit Slægtskabsforhold til den anden Forestilling, at den kan tjene til Udtryk for Stemningen. — Man vilde vel kunne paavise Tilfælde, i hvilke begge Dele — Forestillingsindholdets og Følelsesvirkningens Slægtskab — virkede sammen.

Man har ment, at der var forbundet en ganske særegen Vanskelighed ved at give en fysiologisk Forklaring af Lighedsassociationen. Medens man ved Berøringsassociationen henviser til Analogien med en Række indøvede Bevægelser, der ved Gentagelse uvilkaarligt følge i samme Orden som før, mener man, at der ved Lighedsassociationen ingen tilsvarende Proces kan paavises. Sagen synes dog — efter det ovenfor Udviklede — ikke at frembyde nogen principiel Vanskelighed. Tænke vi os, at der til enhver Forestilling paa en eller anden Maade svarer visse Svingninger i Hjernens (eller en vis Hjernedels) Smaadele, saa vil Hjernen, naar der i Bevidstheden er den ovenfor beskrevne Tendents til Lighedsassociation, have en Tendents til at foretage en Række Svingninger, som ligne dem, der svare til den Forestilling, der er Lighedsassociationens Udgangspunkt. Samme Svingningsform eller Svingningsretning (hvorledes man nu vil tænke sig Sagen) fastholdes med visse Ændringer. Man kunde maaske tænke sig Sagen i Analogi med den Række Bølger af væsentlig samme Form og Retning, der successivt danner sig, naar en Sten er kastet i Vandet. — Denne Forklaringsmaade er ingenlunde mere hypotetisk end den tilsvarende hjernefysiologiske Forklaring af Berøringsassociationen.

¹) Psykologi p. 334. — Den Mulighed kan dog ikke siges at være ganske udelukket, at der kunde være en virkelig Lighed til Stede mellem Fornemmelser fra forskellige Sanseomraader. Fick: Die Lehre von der Lichtempfindung (Hermann's physiol. Handbuch, III, 1) p. 166 hævder dette i Modsætning til Helmholtz's skarpe Distinktion mellem de forskellige «Modaliteter».

25. Naar al Association er et Udtryk for Bevidsthedens Energi, maa vi ogsaa vente i Associationen at genfinde Bevidsthedslivets almindelige Grundform. Vi maa i Associationsprocessen kunne paavise den sammenfattende, forenende Virksomhed, som er Bevidsthedens Kendemærke, og hvis Spor kunne findes i ethvert Bevidsthedsfænomen. (Smlgn. Psykologi, II, 5; V B, 5.) Og saaledes forholder det sig ogsaa. Association er jo, som Ordet allerede viser, en forbindende Virksomhed. Hvad der sker i enhver Association, er egentligt dette: ud fra det enkelte givne Bevidsthedselement konstruerer Bevidstheden efter Lighedens og Berøringens samvirkende Principer en større Sammenhæng, i hvilken det givne Bevidsthedselement udgør et enkelt Led. Associationen mellem Del og Helhed bliver derfor den fundamentale Lov for Forestillingsassociationen (se Psykologi, V B, 8 c). Jo mindre forskellige Delene ere indbyrdes, des mere nærme vi os til en blot Lighedsassociation; jo mere forskellige, des mere nærme vi os til en blot Berøringsassociation. Men i Virkeligheden gøre begge Tendenser sig stedse gældende i Forening. Virksomhedstrangen faar Luft baade ved Supplering af det brudstykkeagtigt Givne og ved Bevægelse i Kredse udenom det. Baade gennem Lighedsforholdet og gennem Berøringsforholdet faar det enkelte Element sin Plads i den hele sjælelige Verdensorden.

Ikke blot fra den formale; ogsaa fra den reale Side set finde vi i Helhedsloven den egentlige Grundlov for Forestillingsassociationen. Der finder ogsaa hvad Bevidsthedens Indhold angaar en Koncentration Sted, idet alle Forestillinger saa vidt muligt bringes i Forhold til og ordnes efter deres Slægtskab med den eller de Forestillinger, der ere inderligst knyttede til den herskende Følelse og Villiesretning i Individet.

Det er Skotten William Hamilton, som (efter tidligere Antydninger hos Kant og Fries) har banet Vejen for denne Reduktion af de empiriske Associationslove til én Grundlov.

Naar vi tale om Lighedsassociation og Berøringsassociation hver for sig, er det altsaa Abstraktioner, vi operere med. De kunne ikke indbyrdes reduceres til hinanden; men under nogle Forhold angiver den ene, under andre Forhold den anden det vigtigste Synspunkt. Hvis man vil udstrække Begrebet Lighedsassociation til ogsaa at omfatte den umiddelbare Genkendelse, saa viser det sig, at Lighedsforholdet spiller en Rolle ved enhver Forestillingsovergang, idet (som jeg i 2. Kap. har søgt at vise) al Berøringsassociation forudsætter en Genkendelse. Vi have da her et psykologisk Udgangspunkt til Forstaaelse af den Rolle, Identitetsprincippet spiller i den logiske Tænken. Den uvilkaarlige og den vilkaarlige Tankevirksomhed bringes derved i naturlig Forbindelse med hinanden.

Det var den ældre (engelske og herbartianske) Associationspsykologis Ensidighed, at den betragtede de enkelte Fornemmelser og Forestillinger som aldeles selvstændige Ting, der kun paa ganske udvortes Vis kom i Forbindelse med hverandre. For den mest konsekvente Repræsentant for hele denne Retning, David Hume, blev derfor selve Asso-

ciationsfænomenet en uløselig Gaade. Forestillingernes indbyrdes Forskellighed og Uafhængighed var slaaet saa stærkt fast, at det nu blev umuligt at forstaa deres Forbindelse. Man opfattede Bevidsthedens Enhed blot som et Resultat af Associationen, og saa ikke, at den netop er en Forudsætning for al Association.

IV. Forestillingsassociation og Sammenligning.

26. Teorien om Forestillingernes Association hænger i sin historiske Udvikling nøje sammen med den Maade, paa hvilken man til forskellige Tider og fra forskellige Synspunkter har opfattet Sjælelivet i det Hele. De Forskere, som særligt bestræbte sig for at paavise bestemte, naturlige Love paa Sjælelivets Omraade, maatte lægge stor Vægt paa Forestillingernes Association, da dette Fænomen aller tydeligst godtgør, at der hersker en Lovmæssighed i den indre saa vel som i den ydre Natur. De kom derved i en oppositionel Stilling især til de spiritualistiske og mystiske Anskuelse, for hvem det stod som en Nedværdigelse for det sjælelige Liv at være bestemt Lovmæssighed underlagt. De blev ved denne skarpe Modsætning til en Retning, der hævdede Sjælelivets Frihed for al Naturorden, førte til ikke blot at opfatte Sjælelivet i dets nøje Sammenhæng med materielle Processer, men ogsaa til at betragte det som mere eller mindre analogt med saadanne, hvilket navnlig viste sig i, at man sammenstillede Sjælelivets Elementer med de materielle Atomer. Det er nu en Gang saaledes, at Sprogets Udtryk om sjælelige Fænomener ere Metaforer, Ord, som oprindeligt brugtes om materielle Fænomener (smlgn. 21); og man maa derfor vel agte paa, at man ikke lader sig lede af urigtige Analogier. De Distinktioner, vi foretage hvad de sjælelige Fænomener angaar, og betegne ved Ordet Elementer, maa ikke gøres til selvstændige reale Væsener. Forestillinger f. Ex. kunne med Rette kaldes Bevidsthedselementer; men ikke i ganske samme Betydning, i hvilken vi kalde Atomerne for Materiens Elementer. Enhver Forestilling er en Virksomhed, en særlig Retning af Forestillingsvirksomheden, og denne igen en særlig Side af den hele Bevidsthedsvirksomhed i et vist Øjeblik. De sjælelige Elementer have altsaa deres materielle Paralleler ikke i materielle Atomer, men i materielle Processer. Ved en urigtig Analogi kom nu den saakaldte «Associationspsykologi» til at opfatte Associationen som en udvortes, mekanisk Proces, der forløber mellem de hver for sig selvstændige og i Grunden af hverandre uafhængige Forestillinger. Sit Højdepunkt naaede denne Ensidighed hos Hume, der (se 25) gennemførte den saa vidt, at selve Associationsfænomenet blev ham ubegribeligt: ti hvorledes — spurgte han ganske konsekvent — kan der være en Forbindelse mellem Elementer, som ere helt uafhængige af hverandre? Man havde hypostaseret Forestillingerne og overset, at de kun ere Retninger eller Ytringer af sjælelig Aktivitet. Denne Aktivitet

blev skudt helt til Side, og hvor man, som Stuart Mill og Bain forsøgte, vilde raade Bod paa denne Ensighed ved at anerkende en sjælelig Aktivitet, der ytrede sig i Opmærksomhed og Sammenligning, dér blev der dog ikke paavist nogen Forbindelse mellem den passive Proces, som gaar for sig i Fornemmelse og Association, og den aktive Proces i Opmærksomhed og Sammenligning¹).

Ikke mindre Vanskeligheder frembød der sig for den modstaaende, overvejende spiritualistiske Retning i Psykologien. Man gik vel — ofte modstræbende — ind paa Anerkendelsen af Associationslovene, men søgte at opfatte dem som Udtryk for en lavere Side af Sjælelivet. Ligesom man i det Hele skelnede skarpt mellem Sjæl og Legeme som to forskellige Væsener, saaledes spurgte man særligt hvad hvert enkelt sjæleligt Fænomen angaar, om det skyldtes Legemets Indvirken paa Sjælen eller Sjælens egen Virken. Associationsprocessen var man tilbøjelig til at henregne til den Del af Sjælelivet, der umiddelbart bestemmes ved de materielle Processer i Hjernen. Associationen finder ifølge Charles Bonnet egentligt Sted mellem Bevægelserne i Hjernens «Fibre», og til denne Association mellem Aarsagerne i Hjernen, svarer Forestillingsassociationen som en Association mellem de tilsvarende Virkninger. Omvendt sætter ved Opmærksomhedsakten Sjælen paa aktiv Maade en eller anden Hjernefiber i Bevægelse. I vore Dage har Lotze stillet «den sammenfattende og forholdssættende («beziehende») Bevidsthed» som en «ny» Virksomhedsytring af Sjælen, en aandelig Virksomhed af højere Orden i Modsætning til Reproduktion og Association. Hin højere Virken har vel den lavere til Forudsætning, men den udvikler sig ikke af den²).

Der er da al Grund til at gaa noget nærmere ind paa Forholdet mellem Forestillingsassociation og Sammenligning.

27. Ligesom ved Genkendelsen og Associationen maa vi ogsaa ved Sammenligningen skelne mellem forskellige Trin og Former. At sammenligne er at finde Lighed eller Forskel eller begge Dele. Denne Virksomhed er os bedst bekendt i dens højere Former; men den gaar uafbrudt for sig paa alle Trin af Bevidsthedslivets Udvikling.

¹) Allerede i mit Skrift «Den engelske Filosofi i vor Tid» (1874) p. 37 og 87 har jeg gjort opmærksom herpaa. — Det er ikke rigtigt af fremstille den engelske Associationspsykologi som sluttet Enhed. En bestemt Ændring og Udvikling med Forsøg paa Korrektion kan paavises, som jeg i anf. Skr. har søgt at godtgøre; men fuld Klarhed og Konsekvents opnaaedes ikke af den engelske Skole.

²) Ch. Bonnet: Essai analytique p. 106. 255 ff. — Lotze: Mikrokosmos. 2. Udg. I. p. 251 f. Drei Bücher der Metaphysik. p. 531. — Medens Wundt's tidligere Udtalelser om dette Punkt kunde forstaas saaledes, at han betragtede Association og Apperception (Bevidsthedsaktiviteten i Opmærksomheden) som to forskellige Processer, har han nu i 3. Udgave af «Physiologische Psychologie» (II. p. 378) erklæret, at Sondringen mellem Association og Apperception blot beror paa «en Abstraktion, til hvilken Virkeligheden mere eller mindre kan nærme sig.»

Der ligger to Genstande for mig paa Bordet saaledes, at jeg med ét Blik kan se dem begge. Hvilken psykologisk Proces foregaar der nu, naar jeg sammenligner dem? De to Genstande (*A* og *B*) ere ganske vist begge indenfor min Synskreds; men naar jeg sammenligner dem, bevæger min Opmærksomhed sig frem og tilbage mellem dem. Skønt der nemlig i hvert Øjeblik kan være et vist Antal Elementer fremme i min Bevidsthed, fremtræde de dog ikke alle i hvert Øjeblik med lige Liv og Tydelighed, selv om de ydre Indtryk ere lige stærke. Snart staar det ene, snart det andet i Bevidsthedens Midtpunkt, idet Opmærksomheden vendes imod det. I sin simpleste Form fremtræder dette, naar Øjet er overmæt af et Farveindtryk og derfor søger et andet, som danner Kontrast til det, eller ogsaa opsøger et mere neutralt Indtryk. Ved samtidigt givne Genstande behøver nu den ene Genstand ikke at falde ud af Synskredsen, fordi Opmærksomheden retter sig mod den anden. Men vi mærke en ejendommelig Forandring som Følge af, at Opmærksomheden gaar fra *A* til *B*. Denne Overgang er i Regelen forbunden med en vis Fornemmelse af Anstrengelse, som i det hele haves ved opmærksom Sammenligning, og som sandsynligvis er at forklare ved, at der sker en vis Anspændelse af Sanseorganets Muskler, som er nødvendig, for at Indtrykket fra Genstanden skal falde paa den «gule Plet»¹⁾. Resultatet af denne Opmærksomhedsovergang, Opfattelsen af Forskellen eller Ligheden mellem *A* og *B*, springer frem i Bevidstheden, som noget, vi vel have forberedt, men hvis Karakter vi dog ikke ere Herrer over. Vi gøre ved Opmærksomhedens Skiften et Experiment, men vi raade ikke for dets Udfald.

Det egentligt aktive Element ved Sammenligningen ligger altsaa i Opmærksomheden, som skiftevis rettes mod de Genstande, der sammenlignes. Atter her staa vi overfor to Begreber, der kun ved kunstig Abstraktion kunne holdes ude fra hinanden, hvorfor man ogsaa undertiden har erklæret Opmærksomhed og Sammenligning for ét og det samme²⁾. Dog har det sin Betydning at agte paa Forskellen mellem de to Elementer i vor erkendende Virksomhed, især da vi ellers ikke forstaa, hvorfor en successiv Henvendelse af Opmærksomheden paa de forskellige Genstande er nødvendig for at opnaa en klar Ligheds- eller Forskelsopfattelse. Denne successive Henvendelse kan kun have den Betydning, at Fornemmelsen forstærkes, og bliver tydeligere og liyligere, og dette kan igen kun forklares ved at Reproduktion og umiddelbar Genkendelse virker med. (Smlgn. 5.) Selv hvor Opmærksomheden er uvilkaarlig, d. v. s. ikke forudsætter nogen forudgaaende Forestilling om det, som iagttages, ville Genkendelsesakter ikke udeblive; ti da Opmærksomheden ikke virker kontinuerligt, men rytmisk, vil der ske Reproduktioner ved alle de senere Henvendelser til samme Genstand.

¹⁾ Smlgn. Psykologi. 2. Udg. p. 136—138. 363—365.

²⁾ Saaledes Bonnet: Essai analytique. p. 203. Lotze: Drei Bücher der Metaphysik. p. 540.

Hvis de Genstande, der sammenlignes, ikke samtidigt ere til Stede for Bevidstheden som hørende til en og samme Synskreds, men afløse hinanden, finder en lignende Proces Sted som den nys skildrede. Fornemmer jeg først *A*, derpaa *B*, maa jeg, hvis jeg skal kunne sammenligne dem, enten beholde Forestillingen om *A* i Bevidstheden eller reproducere *A*, efterat jeg er kommen til *B*. Der tilvejebringes da ogsaa i dette Tilfælde en Samtidighed mellem de Elementer, der sammenlignes. Ogsaa her finder tillige (i hvert Tilfælde ved vanskeligere Sammenligningsakter) en successiv Henvendelse af Opmærksomheden Sted fra det for Fornemmelsen givne *B* til Forestillingen om *A* og omvendt. — Det samme gælder naturligvis, naar det er to Forestillinger, som skulle sammenlignes. Forestillinger kunne jo genkendes lige saa vel som Fornemmelser (6).

Hvis jeg ved Opmærksomhedens Overgang fra *A* til *B* slet ingen Forskel mærker (afset fra selve Anspændelsen ved Overgangen), eller kun delvis eller i ringe Grad mærker nogen Forskel, opfatter jeg deres Forhold som Identitet, eller som sammensat Lighed (ved hvilken nogle Elementer ere identiske, andre forskellige), eller som Kvalitetslighed eller som Forholdslighed.

Den Art Sammenligning, som her er beskrevet, kan kaldes fri og uvilkaarlig: fri, fordi Elementerne enten samtidigt eller successivt fremtræde som selvstændige Led i Bevidstheden, — uvilkaarlig, fordi ingen Hensigt, ingen forudgaaende Forestilling er forudsat. Man ser her klart, hvorledes den aktive og den passive Side samvirke: en Genstand tiltrækker sig Opmærksomheden og vækker altsaa en Kraftanspændelse og en Reproduktion, og som Virkning af denne aktive Henvendelse opstaar Ligheds- eller Forskelopfattelsen. Det ses ligeledes klart, at Bevidsthedens almindelige sammenfattende Grundvirksomhed er en nødvendig Forudsætning for Sammenligningen¹⁾. Kun naar flere Elementer sammenholdes, er Sammenligning mulig.

Fra denne frie, uvilkaarlige Sammenligning skelne vi to Former eller Trin, som ligge hver paa sin Side af den, idet den ene er af mere simpel og usammensat, den anden af mere indviklet og sammensat Natur.

28. Den erkendende Bevidstheds mest primitive Elementer ere Fornemmelserne. Lige saa lidt som de andre Bevidsthedselementer ere de aldeles selvstændige og uafhængige i Forhold til hverandre. Deres Opstaaen og deres Beskaffenhed bero, som især de nyere Undersøgelser have godtgjort (smlgn. Psykologi VA), paa det indbyrdes Forhold imellem dem, eller nøjagtigere mellem de Betingelser, under hvilke de blive til. Hvad der i den enkelte Fornemmelse kundgør sig for os, er egentligt Forskellen mellem to Tilstande

¹⁾ I mit Skrift «Den engelske Filosofi i vor Tid» p. 37 staar urigtigt, at Sammenligning er Betingelse for Sammenfattelsen. Forholdet er det omvendte.

(i Sjæleliv og Hjerne), idet et vist Forskels- eller Modsætningsforhold mellem vore Tilstande er Betingelsen for Fornemmelsens Tilbliven og bestemte Beskaffenhed. Dette kunne vi udtrykke ved, at enhver Fornemmelse bliver til ved en Skelnen eller en Forskelsopfattelse.

Det kunde synes uberettiget her at tale om en Sammenligning, da de to Led, der staa i Forhold til hinanden, ikke ere Genstand for Bevidsthed, saaledes som ved den egentlige, frie Sammenligning. Man har ogsaa ofte villet sondre mellem selve Fornemmelsen og dens «Vurdering», d. v. s. dens Sammenligning med andre Fornemmelser. Men en saadan Sondring er ikke berettiget. Ti om Fornemmelsen bliver til, og med hvilken Beskaffenhed, det beror netop paa Forholdet mellem de forskellige Tilstande (eller — ved samtidige Indtryk — de forskellige Dele af samme Tilstand). Fornemmelsen kan altsaa siges at være vurderet, før den opstaar. Dens Bestemthed ved Forholdet til de andre Elementer er ikke noget, som sker efter dens Tilbliven, men betinger netop denne. Naar den er bleven til, kan den paa den i 27 beskrevne Maade gøres til Genstand for fri Sammenligning. Men hvad vi her ville fremhæve, er den vigtige Omstændighed, at den enkelte Fornemmelse springer frem i Bevidstheden paa samme Maade, som Ligheds- eller Forskelopfattelsen springer frem, naar vi ved fri Sammenligning sammenholde to Bevidsthedselementer.

Vi befinde os her paa Grænsen af det ubevidste Sjæleliv (om dette Udtryk kan tilstedes), til hvilken Selviagttagelsen ikke umiddelbart kan trænge frem, og for hvilken Sproget ikke har dannet aldeles passende Udtryk. Men det synes at være fuldkomment berettiget at sammenstille Grænsefænomenerne med, hvad den klarere, mere udviklede Bevidsthed lærer os, naar vi blot ere opmærksomme paa de af de forskellige Forhold følgende Forskelligheder. Det er en berettiget Analogi at kalde Fornemmelsen en Skelnen; ti Grundforholdet er det samme, kun at Leddene ved fri Sammenligning ere bevidste, medens de ved denne elementære Sammenligning ere ubevidste. Der er da her udfoldet en Aktivitet, hvis Resultat fremtræder for Bevidstheden, skøndt den selv øyes ubevidst. Vi faa Slutningssætningen uden Præmisserne (for at bruge dette Billede), medens vi ved fri Sammenligning havé baade Præmisses og Slutningssætning. Hvis man vilde tale om en ubevidst Opmærksomhed som Betingelse for al Fornemmelse, vilde dette Udtryk ikke mangle Berettigelse; ti al Opmærksomhed er en Tillempelse, ved hvilken en Opfattelse bliver mulig; og Tillempelsen vil kunne foregaa ikke blot uvilkaarligt, men ogsaa ubevidst. Ogsaa paa dette Punkt gribe aktive og passive Processer altsaa ind i hverandre.

En saadan umiddelbar Skelnen finder Sted ved enhver Sammenligning, der konstaterer Forskel. Alt hvad jeg ved fri Sammenligning kan gøre er at sammenholde de opmærksomt betragtede Led; Forskellen træder umiddelbart frem, naar Leddene stilles Side om Side.

Den mest primitive Lighedsopfattelse have vi i den tidligere beskrevne umiddelbare Genkendelse. Der finder her væsentligt den samme Proces Sted som ved fri Sammenligning, der konstaterer Lighed, kun at Leddene her ikke (lige saa lidt som ved den elementære Skelnen) træde selvstændigt frem i Bevidstheden. Denne Proces kunde man kalde bunden Sammenligning, fordi de to Led her ere umiddelbart sammensmeltede. Ved fri Sammenligning springer Ligheden lige saa umiddelbart frem som Genkendelsen i de ovenfor (3—4) beskrevne Tilfælde.

29. Af den frie, men vilkaarlige Sammenligning (27) udvikler sig den frie, vilkaarlige Sammenligning, som forudsætter Evnen til at sætte sig et Formaal, stille sig en Opgave, fastslaa en Maalestok¹⁾. Der gøres her Brug af Opmærksomheden — ikke, som før, blot til at opfatte givne Fornemmelser eller Forestillinger, men først og fremmest — til at fastholde en Forestilling saa kontinuerligt som muligt i Bevidsthedens Midtpunkt for at sammenholde de følgende Fornemmelser eller Forestillinger med den. Der hører hertil en større Energi og Udvikling end til den vilkaarlige Opmærksomhed og Sammenligning, der Skridt for Skridt følger det givne Stof.

Overgangen fra vilkaarlig til vilkaarlig Sammenligning er analog med Overgangen fra Reflexbevægelse og Instinkt til Drift. Den væsentlige Forandring er, at der forud for Virksomheden gør sig en Forestilling om dens Formaal gjældende. Og her er i Virkeligheden mere end en Analogi. Den vilkaarlige Sammenligning, den egentlige Tænkning er en Villiesytring: den sætter et Maal og søger Midlerne til at virkeliggøre det. Det er fra først af kun praktiske Motiver, der sætte Tænkningen i Bevægelse; der søges de ydre Midler til Afhjælpelse af en Trang. Allerede et praktisk Formaal giver Forestillingsforbindelsen en vis Orden og Konsekvents, idet kun de Forestillinger blive Genstand for Opmærksomhed, der stemme med Forestillingen om Formaalet, idet de anviser Midler til dets Opnaaelse. Thomas Hobbes forklarede træffende Mangelen paa Sammenhæng i Drømmeforestillingerne deraf, at vi i Søvne intet fast Formaal have²⁾; derfor bevæge Forestillingerne sig i alle mulige Retninger og have intet Centrum, om hvilket de kunne ordne sig. Enhver Forestilling, til hvilken derimod en stærk og varig Følelse knytter sig, fast-

¹⁾ Jeg bruger Ordet Vilkaarlighed i en noget anden Betydning end f. Ex. Wundt (Zur Lehre vom Willen. Studien I, p. 352 kfr. *Physiol. Psychologie*. 3. Aufl. II. p. 243, 500), der kun taler om vilkaarlig Virken, hvor et Valg mellem flere Muligheder finder Sted. Jeg kalder enhver Virken vilkaarlig, ved hvilken en Forestilling om Formaalet er bestemmende, selv om kun én eneste Mulighed fremtræder. Ogsaa Driften (ikke blot Forsæt og Beslutning) er efter min Sprogbrug en vilkaarlig Aktivitet.

²⁾ *Qvia ordo et coherentia omnis a frequenti ad finem respectatione, id est, a consilio oritur, necesse est, amissà per somnum cogitatione finis, ut phantasmata alia aliis succedant, non amplius eo ordine, qvi ad finem tendit, sed ut contingit.* Hobbes: *De corpore*. XXV, 9.

holdes derved, og alle Associationer, som udgaa fra den og begunstige den herskende Følelse, fastholdes. Den bliver gjort til Associationscentrum. Foruden Ligheds- og Berøringsassociation virker her særligt ogsaa Associationen mellem Følelser og Forestillinger (Interessens Lov). Naar det til en Forestilling hørende Følelselement er meget svagt, idet der er den bestemte Forvisning om, at det Fænomen, Forestillingen svarer til, ikke vil indtræde, vil Fænomenet kunne forblive ubemærket, selv om det indtræder. (Negativ Opmærksomhed.) Saaledes naar man forbyder et hypnotiseret Individ at se en vis Person eller Genstand, som dog virkelig er til Stede¹).

Jo klarere og bestemtere jeg formaar at forestille mig det Forhold, i hvilket de søgte Forestillinger skulle staa til de Forestillinger, jeg har, des sikrere og nøjagtigere skrider Tænkningen frem. Naar jeg i Matematiken sætter en Opgave i Ligning, vil det netop sige, at jeg præciserer de Fordringer, der stilles til de søgte Forestillinger, — at jeg forestiller mig det Maal, jeg vil naa, den Maalestok, jeg vil anvende, med fuldkommen Nøjagtighed. Her kunne vi derfor ved en metodisk Fremgangsmaade fremtvinge den søgte Forestilling. Paa andre Omraader ere vi henviste til at prøve os frem. I sin simpleste Form sker dette, naar vi «bore» en Forestilling frem ved energisk Koncentration af Opmærksomheden om den givne Forestilling, med hvilken den søgte Forestilling vides at staa i en eller anden Forbindelse. Ofte er det ved Lighedsassociation, at den søgte Forestilling springer frem, som ved Opdagelser af Homologier og Analogier mellem Organer hos forskellige Arter. Det andet Sammenligningsled kan her springe frem under Forskerens Fordybelse i det enkelte givne Fænomen. Som med et Slag gaar da Slægtskabet mellem det foreliggende Fænomen og andre, i Tid og Rum derfra langt fjernede, op for Bevidstheden. Der virker her den tidligere (24) omtalte Kredsen om en herskende Forestilling. —

Ifølge Aristoteles²) er den praktiske Fornuft forskellig fra den teoretiske derved, at den gaar ud fra et Formaal. Ved denne Lære har han lagt Grunden til en dualistisk Sondring mellem Teori og Praxis, mellem Erkendelse og Villie, som har været af uheldig Indflydelse paa den psykologiske Opfattelse af begge disse Sider af Sjælelivet. Navnlig oversaa man, at der ved al Tænken gjør sig et Formaal, en Stræben, en Interesse gældende. Kun ved Tanken om et Formaal kommer der Orden og Sammenhæng ind i vore Forestillingsforbindelser, saa at en gyldig Erkendelse gennem dem kan naas. Det Formaal, vi stille os, behøver ikke at være et ydre; det kan være det, at forstaa Naturen

¹) Smlgn. Revue philosophique. Mai 1887. p. 455. — Udtrykket «negativ Opmærksomhed» (som bruges af Féré: Sensation et Mouvement. Paris 1887. p. 18) er rigtigere end «negativ Hallucination» (som bruges af Bernheim og Pierre Janet). Ti Individet faar en Fornemmelse, hvilket ses af, at der undertiden opstaar en Kontrastfornemmelse (saa at Sonnambulen ser en grønagtig Plet dér, hvor man havde forbudt det at se noget Rødt). Det er altsaa Opmærksomhedens Bortvendelse, der er den egentlige Aarsag.

²) De anima III, 10.

eller at bevare Konsekvensen og at udelukke Modsigelser mellem vore Forestillinger. Der finder ved al Tænken et Valg Sted, idet vi af alle de Fornemmelser og Forestillinger, der frembyde sig, fastholde dem, som fyldestgøre de opstillede Fordringer. Denne vælgende Fremgangsmaade lægger sig for Dagen i den Tvedelingens Lov, der, som Wundt har paavist¹⁾, er ejendommelig for de Forestillingsforbindelser, der komme i Stand ved egentlig Tænken (vilkaarlig Sammenligning), til Forskel fra de uvilkaarlige Forestillingsforbindelser, der brede sig i det Ubestemte. Tvedelingen fremkommer ved, at der paa et hvert Punkt af Tankebevægelsen rejses det Spørgsmaal: stemmer den nu opdukkende Forestilling med Forestillingen om de Betingelser, den søgte Forestilling skal opfylde? Her stilles i hvert Øjeblik et Enten—Eller, og Sammenligningen foregaar i hvert enkelt Øjeblik mellem to Forestillinger ad Gangen (af hvilke den ene er Maalestocken), fordi Opmærksomheden i hvert Øjeblik kun kan koncentreres om én Forestilling. —

Der er ved den vilkaarlige Sammenligning fire Momenter at sondre imellem, af hvilke nogle have en mere passiv, andre en mere aktiv Karakter: 1) Udgangspunktet er det Stød, som ved den energiske Koncentration om en enkelt Forestilling gives Associationsprocessen i en vis bestemt Retning. 2) Selve Associationsprocessen forløber uvilkaarligt, skønt enkelte Led af den fra første Færd ville fremhæves formedelst deres Forhold til den herskende Interesse. Dette andet Moment forholder sig til det første omtrent som Luftens Indtrængen i Lungen forholder sig til vor aktive, vilkaarlige Udvidelse af Brystkassen. 3) Genkendelse og Fastholden af de Forestillinger, der synes at stemme med Forestillingen om Formaålet eller Maalestocken. 4) Verifikation af denne Genkendelse gennem vilkaarlige Dækningsforsøg, der føre til umiddelbar Lighedsopfattelse eller umiddelbar Skelnen, og dernæst maaske til en nærmere Bestemmelse af Lighedens eller Forskellens Grad.

Hvor det er en Række af successivt indtrædende Fænomener, der ere Genstand for den vilkaarlige Sammenligning, træder (i det andet Moment) Iagttagelsernes Række i Stedet for Associationernes. Forskellen er kun den, at ved Iagttagelserne ligger Aarsagen til de nye Leds Opdukken udenfor os, ved Associationen ligger den i os selv. Hvis vi kunne have nogen Indflydelse paa den Orden, i hvilken Iagttagelserne komme, ville Associationerne ogsaa i dette Tilfælde spille en Rolle med.

Dersom denne Skildring af den egentlige Tænken eller den vilkaarlige Sammenligning er rigtig, er der ingen Grund til at antage en fra Associationsevnen helt forskellig Tænkeevne (Vurdereevne, Fornuft eller hvad man nu vil kalde den). Opmærksomheden, Villieselementet, som gør Tænkningen til egentlig Tænken, findes ogsaa (som uvilkaarlig) ved al Fornemmelse og al Forestillingsassociation. I den egentlige Tænkning antager den

¹⁾ Logik. Leipzig 1880. I. p. 557.

kun en særegen Form. Saa betydningsfuld Overgangen fra det vilkaarlige til det vilkaarlige nu end kan være, baade hvad Erkendelsen og hvad Villien selv angaar, saa er det dog ikke berettiget at antage, at en helt ny Evne her skulde træde i Kraft.

En af de ældre Psykologer, der har lagt megen Vægt paa Villieselementet (Opmærksomheden) i Tænkningen (samtidigt med, at han med stor Dygtighed udviklede Associationslæren), Charles Bonnet, har sagt: «L'attention est la mère du génie»¹⁾. Han finder altsaa den intellektuelle Genialitet særligt i Evnen til at koncentrere Opmærksomheden om en Genstand. Men saa vigtigt dette Moment ogsaa er, saa er det dog kun Indledningen, Stødet. Og ikke mindre vigtigt er det, at en livlig Proces udløses ved dette Stød, ligesom det ikke er nok, at vi kunne udvide Brystkassen, naar Luften af en eller anden Grund hindres i at strømme ind. Det kommer da an paa, om den Forestilling, der er gjort til Associationscentrum, kan udløse en lang og vel sammenhængende Række Associationer. Og i denne vilkaarlige, instinkttagtige Side ved Tænkningen, ytrer Geniet sig maaske nok saa meget som ved det første Moment. Der er da ingen Grund til at betragte Associationsprocessen som en lavere Form for sjæleligt Liv. Netop det højeste sjælelige Indhold kan udvikles ad denne Vej.

Og endeligt maa det stedse erindres, at vi i vore psykologiske Terminologier og Teorier ikke kunne undgaa at fremhæve Forskellen mellem det vilkaarlige og det vilkaarlige langt stærkere, end den fremtræder i Virkeligheden. Selve Overgangen fra vilkaarlig til vilkaarlig Forestillingsforbindelse sker i Kraft af den vilkaarlige Association mellem en Følelse og en Forestilling, hvorved en Drift, en af Forestilling om et Maal ledet Stræben, bliver mulig. Det sjælelige Livs Kontinuitet viser sig stedse paa ny for os, naar vi fra de Forskelligheder, foreløbig Iagttagelse frembyder, trænge ind til Livets indre Gang.

V. Om Begrebet sjælelig Aktivitet.

30. Det gaar med Begrebet Aktivitet paa det sjælelige Omraade, som med Begrebet Bevægelse paa den ydre Naturs Omraade. Ligesom man længe har været hildet i den, tilsyneladende af Iagttagelse støttede Antagelse, at der gaves absolut Hvile, saaledes er man ogsaa tilbøjelig til at tænke sig, at visse Former og Trin af Beyidsthedsliv ere absolut passive. Og ligesom det hist har vist sig, at alt er i Bevægelse, eller rettere, at Bevægelse og Hvile ere relative Begreber, saaledes vil det ogsaa her vise sig ved nærmere Betragtning, at det sjælelige Livs Natur bestaar i Virksomhed, og at det kun er forskellige

¹⁾ Essai analytique. p. 313.

Arter og Grader af Virksomhed, vi stille i Modsætning til hverandre, naar vi skelne mellem passive og aktive sjælelige Fænomener.

Fra to Sider er i det Foregaaende Bevidsthedsaktiviteten bleven skildret. Fra den formale Side ytrer den sig i den sammenfattende og sammenholdende Virksomhed, af hvilken alle Bevidsthedsfænomener bære Præg, og hvis Resultater de ere. Fra den reale Side ytrer den sig i den ved al Association og Sammenligning virkende Opmærksomhed, som i sin Natur er Et med Villien. Dersom man vil betegne al sjælelig Aktivitet som en Villen, kan man altsaa skelne mellem en formal Villen, som udgør Bevidsthedens egentlige Væsen, saa vidt som vi kende dette, og som er Udtryk for dens Selvopholdelsestrang, — og en real Villen, der lægger sig for Dagen i den særlige Retning, Bevidsthedslivet i det enkelte Tidspunkt slaar ind paa ¹⁾).

31. Hvorvidt og hvorledes blive vi os nu denne sjælelige Aktivitet bevidst?

Medens Sensualismen og Associationspsykologien søgte at skyde Begrebet om sjælelig Aktivitet ganske til Side, idet de negtede, at psykologisk Erfaring viste os andet end passivt modtagne Fornemmelser, der passivt omdannedes ved Association, have andre psykologiske Opfattelser tillagt os en umiddelbar Bevidsthed om Aktivitet som udgørende vor egen inderste Natur. Det er efter denne Opfattelse et primitivt psykologisk Faktum, som Selviagttagelsen godtgør, at vi ville, o: anspænde os, anvende Kraft. Denne Fornemmelse af Anspændelse og Kraftudfoldelse (effort) skal da være den psykologiske Erfarings Grundfaktum, der ikke kan betvivles, men heller ikke nærmere forklares, og i hvilket vor egentlige Natur kundgør sig for os. Denne Tanke har Maine de Biran udviklet i sine forskellige Skrifter. Overfor Hume's Lære, at der ikke i nogen som helst Virksomhed af legemlig eller aandelig Art var noget, som kunde føre til Forestillingen om Kraft eller nødvendig Forbindelse, stillede han Paastanden om en umiddelbar Bevidsthed om Jeget selv som Aarsag ²⁾).

Begge de stridende Parter beraabe sig paa den umiddelbare psykologiske Erfaring. Denne maa da enten paa den ene eller paa den anden Side være sammenblandet med uberegtigede Slutninger. Vi ville nærmere undersøge den saakaldte Villiesbevidsthed, der i sin simpleste Form fremtræder i den Fornemmelse af Anspændelse, det er Maine de Birans Fortjeneste at have henpeget saa energisk paa, selv om han maaske ikke har analyseret den tilstrækkelig nøjagtigt. Der er saa meget des mere Grund til at foretage en indgaaende Analyse af dette sjælelige Fænomen, som den nyere Psykologi i Virkeligheden be-

¹⁾ Smlgn. Psykologi. 2. Udg. p. 113, 159, 367.

²⁾ Kfr. f. Ex.: Oeuvres philosophiques. Paris 1841. IV. p. 75. Le moi se manifeste à lui-même par le sens intime, dans l'effort ou le mouvement volontaire que l'âme aperçoit intérieurement comme un produit de son activité, comme un effet dont sa volonté est cause.

kræfter Maine de Birans Paastand om, at vi her staa overfor et sjæleligt Grundfaktum. Medens den gamle Evneteorii nemlig skelnede skarpt mellem Erkendelse og Villie, lægger den nyere Psykologi stærk Vægt paa, at der ved al Fornemmelse, Association og Sammenligning finder en stadig Medvirken af Villien Sted. Tænkningen opfattes som en Villiesag, ikke mindre end den ydre Handling. Derved rykkes ikke blot Spørgsmaalet om Villiesbevidstheden frem i første Række blandt de psykologiske Problemer, men bliver ogsaa lettere at belyse. Det drejer sig væsentligt om den rette psykologiske Opfattelse og Forstaaelse af Opmærksomheden.

Opsøge vi de aller simpleste Fænomener, ved hvilke Opmærksomheden tydeligt lægger sig for Dagen, saa viser det sig, at den ytrer sig gennem en Bevægelse, ved hvilken Sansorganet uvilkaarligt bringes i et hensigtsmæssigt Forhold til den paavirkende Genstand. (Smlgn. Psykologi V A, 7.) Der er altsaa her ingen Tvivl om, at Opmærksomheden kundgør sig i Bevidstheden ved Bevægelsesfornemmelser. Og her falder Forskellen mellem indre og ydre Handling bort, eller begge staa i den nøjeste Forbindelse, idet den ydre Handling (Sansorganets Tillempelse) er Betingelsen for den indre (Opfattelsen af Genstanden). Anderledes kunde det synes at forholde sig, naar Opmærksomheden rettes mod en Forestilling, og ikke mod en udvortes Genstand. Hvorledes kunne her Bevægelse og Bevægelsesfornemmelse spille en Rolle med?

Dog viser ogsaa her Selviagttagelsen tydeligt nok, at al energisk Fastholden eller Fremdragen af Forestillinger er forbunden med en Fornemmelse af Anspændelse eller Anstregelse. Og det er ligeledes let at godtgøre, at der ved enhver saadan aandelig Anstregelse finder en vis Muskelspænding Sted. Allerede det i Tanker fordybede Menneskes Udseende viser dette. Og Sammenhængen mellem ivrig Forestillingsvirksomhed og Muskelspænding vil ikke være vanskelig at paavise. For det Første ville alle Forestillinger, hvor abstrakte og ideale de end maatte være, tilsidst bero paa Fornemmelser og Reproduktioner af Fornemmelser. Naar nu Opmærksomheden ved Fornemmelsen ytrer sig ved Bevægelse, maa det ogsaa være Tilfældet ved den til Forestillingen knyttede Opmærksomhed, da al Forestilling tilsidst kun er reproducere Fornemmelse. Ved Fremdragen og Fastholden af Forestillingen vil Bevægelsesforestillingen (den reproducere Bevægelsesfornemmelse) derfor spille en stor Rolle. Der vil i noget svagere Grad ske det Samme, som naar det er ydre Genstande, der tiltrække sig Opmærksomheden. For det Andet er enhver Opmærksomhed betinget ved en Følelse af Lyst og Ulyst, og enhver Følellestilstand er i større eller ringere Grad forbunden med Bevægelse. Da anspændt Opmærksomhed er en intensiv Følellestilstand, vil der altsaa stedse være Muskelspænding til Stede, og følgelig ogsaa Bevægelsesfornemmelser som en væsentlig Bestanddel af den hele Bevidsthedstilstand.

Opmærksomheden, og med den Villiesbevidstheden i det Hele (ti ogsaa ved ydre Handling gælder det først og fremmest om Fastholden af Forestillinger: Forestillinger om

Maal og om Midler), vilde da, synes det, kunne føres tilbage til Bevægelsesfornemmelser, dels oprindelige, dels reproducerede. De to Begreber: sjælelig Aktivitet og Bevægelsestendents vilde være identiske. Man vilde da uden den Mystik, som ofte kommer frem hos Maine de Biran, kunne hævde den Sætning, at vi umiddelbart blive os vor Aktivitet bevidst, idet Bevidsthed om vor Aktivitet vilde blive det samme som Bevidsthed om Bevægelse eller Bevægelsestendents. Saaledes bemærker Wundt, at al Opmærksomhed (eller i hans Terminologi: Apperception) er en bevidst Virksomhed, og at vi umiddelbart fornemme den som en indre Handling¹⁾. Og han udtaler udtrykkeligt, at naar han kalder Apperceptionen en Virksomhed, er det nærmest paa Grund af de Innervationer, der finde Sted ved den²⁾.

Imidlertid vilde denne Identifikation af Aktivitetsbevidsthed og Bevægelsesbevidsthed kunne gøres til Genstand for kritiske Betæneligheder. Den maa nødvendigvis antage, at der gives Bevægelsesfornemmelser, som svare til selve Bevægelsesimpulsens Udgang fra de motoriske Centre i Hjernen, eller til selve Innervationen, Nerveprocessens Indledning. Men dette er endnu et omstridt Punkt. Naar vi holde os til Selviagttagelsen, synes der ganske vist at være god Grund til at antage to Klasser af Bevægelsesfornemmelser, af hvilke den ene kunde siges at have en mere aktiv Karakter, da den antages at tyde paa selve Bevægelsens Indledning i Hjernecentret, medens den anden er af mere passiv Art, idet vi ved den faa Underretning om Musklernes Tilstand som Følge af de indledte eller udførte Sammentrækninger. Man kunde kalde den første Klasse Kraftfornemmelser, den anden Muskel-fornemmelser. Hin skulde altsaa svare til en fra Hjernen udgaaende (efferent) Proces, denne til en til Hjernen kommende (afferent) Proces. Det er klart, at hvis Bevidstheden om sjælelig Aktivitet skal være Et med Bevægelsesfornemmelse, saa maa det være med «efferente» Fornemmelser. Ti dersom der kun gaves «afferente» Fornemmelser, altsaa kun «Muskel-fornemmelser» og ikke «Kraftfornemmelser», vilde vi jo i Bevægelsesfornemmelserne kun have Bevidsthed om en Virksomheds Resultat, ikke om selve Virksomheden. Og vilde man alligevel fastholde, at der gives en umiddelbar Bevidsthed om sjælelig Aktivitet, saa kunde denne Bevidsthed ikke være Bevægelsesbevidsthed, da denne (hvis alle Bevægelsesfornemmelser vare «afferente») ikke vilde være mere aktiv end alle andre Fornemmelser.

I sin Afhandling «The Feeling of Effort»³⁾ betragter den amerikanske Psykolog William James den fysiske Anstrengelsesfornemmelse som «en sammensat afferent Fornemmelse, der stammer fra de spændte Muskler, de strammede Sener, de sammentrykkede Led, det spændte Bryst, den lukkede Stemmeridse, de rynkede Bryn, de sammenpressede Kæber, o. s. v.» Og fra denne Fornemmelse af fysisk Anstrengelse skelner han skarpt en

¹⁾ Physiologische Psychologie. 3. Aufl. I. p. 535. II. p. 466 ff.

²⁾ «In diesen Innervationsempfindungen liegt der nächste sinnliche Anlass dafür, dass wir die Apperception oder Aufmerksamkeit eine Thätigkeit nennen». Zur Theorie des Willens (Studien I) p. 347.

³⁾ Anniversary Memoirs of the Boston Society of Natural History. 1880.

anden Art Anstrengelsesfølelse, der ikke er motorisk, men opstaar ved «Anstrengelsen for at erindre, for at tage en Beslutning eller for at hengive sig til et ubehageligt Arbejde». Denne sidste Art Anstrengelse, mener han, er karakteristisk for den egentlige Villen, som er et rent indre, sjæleligt Fænomen, der bestaar aldeles uafhængigt af, om der indtræder Bevægelse eller ikke. Denne egentlige Villen skal ytre sig i det Bifald, den Tilslutning, vi give en Tanke, i det Fiat! med hvilket vi slaa fast, at en Handling skal ske. Hvad der kræver Anstrengelse og Villiesanspændelse er Fastholdelsen af en Tanke, selv om den medfører Ulyst eller Smerte. Denne med al Tro og al Villen, med de fleste Ytringer af aandelig Virken forbundne Anstrengelsesfølelse staar efter James i Mod-sætning til alle «afferente» Følelser (altsaa ogsaa til alle Bevægelsesfølelser). Om den fysiologiske Proces, til hvilken den er knyttet, vil han ikke nærmere udtale sig; kun er han sikker paa, at det er Forestillingens, ikke Bevægelsens Centra, de ideationale, ikke de motoriske Centra, som her spille en Rolle.

Jeg skal her ikke gaa nærmere ind paa Drøftelsen af det Spørgsmaal, om alle Bevægelsesfølelser ere periferiske (afferente), eller om der ogsaa gives centrale (effe-rente) Bevægelsesfølelser (Innervationsfølelser)¹). Ti jeg tror, at man fra begge Sider har lagt for stor Vægt paa dette Spørgsmaal.

For det Første vilde Bevægelsesforestillinger meget godt kunne gøre sig gæl-dende ved en Opmærksomheds- og Villiesagt, selv om alle Bevægelsesfølelser vare periferiske. Ti fordi Bevægelsesfølelsen skyldes en Paavirkning fra Musklen til Hjernen, kan den meget vel som enhver anden Følelse reproduceres, og svarer da væsentligt til en central Proces, der dog, som alle stærkere centrale Processer, har en Tendents til at brede sig og altsaa til at genfrembringe den oprindelige, periferisk frem-kaldte Proces fuldstændigt. Ligesom enhver anden Forestilling har ogsaa Bevægelsesfore-stillingen en Tendents til saa meget som muligt at nærme sig den oprindelige Følelse,

¹) I 3. Udgave af sin «Physiologische Psychologie» (I. p. 405), har Wundt repliceret til James's Kritik af Læren om Innervationsfølelser. Som et experimentum crucis, der skulde stadfæste Antagelsen af centrale (effe-rente) Innervationsfølelser havde man (Helmholtz, Gräfe, Wundt) fremført den Erfaring, at Patienter, der lide af Parese af en vis Øjenmuskel (m. rectus externus), for-lægge Genstandene længere til Siden end de virkelig ere, hvilket saa forklares af den stærkere (forgæves) centrale Ansændelse for at bevæge Øjet. Herimod bemærker James (i Tilslutning til Ferrier), at man har overset; at det andet Øje, som ved Forsøget var bedækket, uvilkaarligt be-væger sig i Retning af Genstanden, og det med saa meget des større Energi, som det syge Øje ikke kan bevæges. Fra hint sunde Øje kommer der nu afferente Paavirkninger, og Forlæggelsen til Siden kan altsaa meget godt være motiveret ved periferiske Følelser (On the Feeling of Effort. p. 12). I sin Replik gør Wundt opmærksom paa, at Forlæggelsen til Siden ved Parese kun indtræder, naar det normale Øje er lukket; naar det er aabent og kan medvirke ved Retningsloka-lisationen, indtræder Illusionen ikke, eller hvis der opstaar Dobbeltbilleder, er det kun for det lammede Øjes Billedes Vedkommende. — Adhuc sub judice lis est.

hvis Reproduktion den er. Det Faktum, at vi kunne have motoriske Hallucinationer, ligesom vi kunne have Syns- eller Hørelsehallucinationer, peger i denne Retning.

For det Andet vil Bevægelsesfølelsen, selv om den altid svarer til periferiske Processer, meget godt kunne indtræde, før Bevægelsen er fuldendt, og vil altsaa meget vel kunne svare til Bevægelsens Indledning. Muskulens Sammentrækning tager nogen Tid, og hvad vi psykologisk kalde Kraftfølelsen, kunde antages at svare til Sammentrækningens aller første Stadium, hvor den endnu ikke er synlig i det Ydre. Hvad vi psykologisk kalde Muskelfølelsen, kunde da svare til den fuldendte Sammentrækning, og vilde for saa vidt med Rette kunne siges at have en mere passiv Karakter.

Men hvad enten man nu opfatter Sagen paa den ene eller paa den anden Maade, ville Bevægelsesfølelserne ikke være tilstrækkelige til at begrunde den inderlige og absolute Bevidsthed om Aktivitet, som Maine de Biran har søgt at paavise. Hvad enten vor Villiesbevidsthed har sit fysiologiske Korrelat i Processer, der umiddelbart udløses i selve Hjernen eller i saadanne, der kun udløses der formedelst Indtryk fra Musklerne, saa vil den dog i begge Tilfælde svare til Processer, der selv ere Virkninger af foregaaende Processer. Der vil i sig selv ikke være nogen Grund til, at særlig disse Processer — Udløsning af Impulser til Bevægelsesnerver — skulde kaldes aktive i højere Grad end alle de andre Udløsningsprocesser, der gaa for sig i Nervesystemet. Bevægelsesfølelser have deres eget ejendommelige Præg, ved hvilket de skille sig fra andre Arter af Følelse; men der er ikke dermed givet, at dette Præg særligt skulde være at betegne som Aktivitet, og endnu mindre er det givet, at al sjælelig Aktivitet skulde kundgøre sig gennem denne Art Følelse. Gennem Parallelismen med fysiologiske Processer vil man derfor neppe kunne oplyse, hvorfor visse sjælelige Tilstande synes os at have en særligt aktiv Karakter.

Betragte vi nu Sagen fra den rent psykologiske Side, rejser det Spørgsmaal sig, om vi i det Hele umiddelbart kunne blive os Aktivitet bevidst. Alt hvad vi ved Selviagttagelse umiddelbart finde i vor Bevidsthed — ogsaa i de af Maine de Biran og James saa stærkt fremhævede Anspændelsesfænomener — er dog kun Følelser, Forestillinger og Følelser af forskellige Kvaliteter og i forskellig Grad af Sættelse. Der er tillige stor Forskel paa, i hvilken Grad de enkelte Elementer komme til at raade i Bevidstheden, hvilken Magt de have i Forhold til andre Elementer. Men kunne vi umiddelbart mærke denne Magt? I saa Fald maatte Virksomhedsbevidstheden være ganske simpel og usammen-sat, som vore simple Sansefølelser ere det; den vilde fremtræde med en ejendommelig Kvalitet, der var lige saa lidt til at tage fejl af, som vi kunne tage fejl af vore Farvefølelseres Kvalitet. Spørgsmaalet er, om Aktivitetskvaliteten virkelig er saaledes knyttet til ganske simple Bevidsthedstilstande.

32. Den ejendommelige Tilstand, i hvilken vi ere ved enhver Beslutning, enhver Afgørelse, til hvilken vi mene at være komne, eller selv hvor Afgørelsen ikke er sket, men hvor vi søge at fortrænge nogle Elementer i vor Bevidsthed og at fastholde og begunstige andre, kan ikke beskrives anderledes end som en Koncentration af Forestilling og Følelse saa vidt muligt paa ét Punkt, nemlig om Forestillingen om den Handling, vi ville udføre, eller den Antagelse, vi anerkende. Der har dannet sig et Associationscentrum (smlgn. 29), som vi betragte som vort Jegs væsentligste Indhold i Øjeblikket, og gøre os saa vidt muligt til Et med. Selv om andre Forestillinger og Følelser rejse sig og lægge Beslag paa en Del af vor Bevidsthedsenergi, staa de dog som mere fremmede overfor os; vi genkende ikke os selv i dem med den Klarhed, som i hint Centrum; de staa for os som noget nyt og udefra paatvunget. Vi ere tilnærmelsesvis i en Tilstand af Monoïdeisme: én Forestilling (med tilhørende Følelse) behersker os. Vi have paa en Maade hypnotiseret os selv.

Grunden til, at vi betegne saadanne Tilstande som aktive, ligger vistnok i to Omstændigheder. Dels maa Grunden søges i selve den koncentrerede, tilspidsede Form, vort Bevidsthedsliv faar, og som udelukker, eller tenderer til at udelukke enhver indre Modstand fra andre Bevidsthedselementers Side. Saa snart derimod flere forskellige Elementer gøre sig gældende og lægge Beslag paa vor Energi, uden at kunne sammensmelte mere eller mindre inderligt med én herskende Forestilling have vi en Fornemmelse af Delthed, Splid eller i hvert Tilfælde af Neutralitet eller Ligevægt. Dels er Grunden at søge i, at denne Koncentration efterfølges af indre eller ydre Forandringer, som med usædvanlig Tydelighed kunne henføres til den koncentrerede Tilstand som Aarsag. Enhver Tilstand, vi ere i, afføder indre og ydre Forandringer som sine Virkninger. Men jo mere mangfoldigt og forskelligartet dens Indhold er, des mindre tydeligt og slaaende fremtræder Kausalitetsforholdet mellem den og det, der følger efter. Det er da intet Under, at vi særligt fornemme os som aktive, som Aarsag, naar vor Bevidsthed er stærkt koncentreret.

Dersom Bevidstheden om Aktivitet var aldeles umiddelbar, maatte den første Grund være tilstrækkelig. Den anden Grund forudsætter, at vi foruden vor umiddelbare Bevidsthed ogsaa tage Hensyn til hvad der følger efter. Naar vi finde Kriteriet for Aktivitet i det Følgende, er Bevidstheden ikke ganske umiddelbar; en Sammenligning og Reflexion, en Art Slutning gør sig gældende. Den anden Grund forholder sig til den første som Verifikationen til Hypotesen. Det er urigtigt, naar man tillægger os en umiddelbar Bevidsthed om at være Aarsag til noget i os eller udenfor os; en saadan Bevidsthed kan efter Sagens Natur aldrig være umiddelbar. Kausalitet kan kun opdages ved Slutning, ikke ved Intuition. Hume beholder Ret: Iagttagelse (og hin umiddelbare Bevidsthed er en Selviagttagelse) kan kun vise os et Successionsforhold, aldrig et Kausalitetsforhold. Det er derfor Mystik, naar Maine de Biran og andre Psykologer tillægge os en umiddelbar Aktivitetsbevidsthed i den Forstand, at vi umiddelbart skulde mærke, at vi ere Aarsag.

Lad os da holde os til den første Grund og undersøge, om den er tilstrækkelig.

Det viser sig let, at det er eller kan være overordentlig vanskeligt at afgøre, om den omtalte Koncentration har fundet Sted eller ikke. En vis Koncentration er altid til Stede i Bevidstheden og er en nødvendig Betingelse for Bevidsthedens Bestaaen. Det mere eller mindre mangfoldige Bevidsthedsindhold maa stedse sammenfattes og sammenholdes; Bevidsthedens Karakter som Syntese kan aldrig ganske fornegte sig, saa længe Bevidsthedslivet endnu bestaar. Der er utallige Grader af den Energi, med hvilken Syntesen virker; men en vis Koncentration følger nødvendigvis af Bevidsthedens almindelige Natur. Og afset fra denne formale Sammenhæng vil der ogsaa stedse være en vis real Sammenhæng til Stede: Følelse og Opmærksomhed ville i hvert Øjeblik være rettede mod bestemte Forestillinger mere end mod andre. Paa hvilket Punkt af den Gradeskala af Koncentration, som vi her kunne opstille, skulle vi nu tænke os, at den Tilstand ligger, som særligt skulde have Krav paa at kaldes Aktivitetsbevidsthed? Skulde der gives en egen «Klangfarve», ved hvilken netop denne bestemte Grad af Koncentration kundgjorde sig for Bevidstheden selv? — Dersom der gaves et saadant umiddelbart og usvigeligt Kriterium, vilde nogle af de største Vanskeligheder ved den praktiske Selverkendelse falde bort. Paa den ene Side kan der være Tanker og Stemninger, som vi lege med og betragte som ufarlige, og som dog senere kunne vise sig at have slaaet Rod og at være blevne til en Villen i os. Paa den anden Side kan det være os aldeles umuligt at komme til Klarhed over vor Villies Beskaffenhed, hvor den ikke faar Lejlighed til at vise sig i Handling. Omvendt kan man plage sig selv ved at forvekle et Øjebliks uædle Stemning eller Ønske med en afsluttet Villen og derved dømme sig selv uretfærdigt. Til alle Tider have dybere gaaende moralske og religiøse Erfaringer godtgjort, at her ligger et af de største Problemer paa det sjælelige Livs Omraade. I den psykologiske Teori er det let nok in abstracto at skelne mellem Passivitet og Aktivitet; den virkelige Erfaring finder det ikke saa let, og den advarer netop bestemt mod at stole paa den umiddelbare Bevidsthed: *Noli credere affectui tuo, qvi nunc est; cito mutabitur in aliud* (De imitatione Christi. III, 33). — Der foreligger ogsaa tydelig Erfaring nok for, hvor vanskeligt det kan være at angive det bestemte Tidspunkt, da den indre Afgørelse blev truffet¹⁾.

En Omstændighed, som særligt volder Vanskelighed her for Selviagttagelsen, skal jeg endnu paapege. Hvad der med største Heftighed og Voldsomhed gør sig gældende i Bevidstheden og bevirker den største Koncentration paa et enkelt Punkt, behøver derfor ikke at være det i Virkeligheden Stærkeste og Sejrende. Der gives nemlig to Arter af sjælelig Styrke; vi kunne betegne dem som Voldsomhedens og Inderlighedens Styrke. Afset fra enkelte pludselige Svingninger vil det sjælelige Livs hele Retning overvejende be-

¹⁾ Smlgn. det i min Psykologi p. 396 analyserede Tilfælde.

stemmes ved den sidstnævnte Art af Styrke. Men denne virker snarere fordelt paa mange Bevidsthedselementer og mange Bevidsthedsøjeblikke, end koncentreret i et enkelt Element og et enkelt Øjeblik. Selviagttagelsen, der holder sig til de mest fremspringende Punkter, har vanskeligere ved at blive klar over Styrkeforhold af den mere inderlige eller fordelte Art. Og dog kan vor Aktivitet, vor Villen være stærkest i saadanne Tider og paa saadanne Punkter, hvor vi mærke mindst til den i vor Selviagttagelse. Og naar det kommer dertil, at vi sige: «Jeg vil!» (eller med W. James: «Fiat!») saa ligger det egentlige Vendepunkt oftest slet ikke her, men langt tidligere og paa et helt andet Punkt. Hvad der sker ved vor klart bevidste Beslutning, er da kun en Konstatering, en saa at sige officiel Afslutning af hvad der i Realiteten er afgjort¹).

Dertil kommer endnu, at den højeste Grad af Anspændelse og Koncentration, om hvilken Selviagttagelsen bærer Vidnesbyrd, for Subjektet selv kommer til at staa som en Hengivelsens, Lidelsens eller Passivitetens Tilstand. Det er ikke tilfældigt, at to saa modsatte Tilstande som den hypnotiske, i hvilken Individet har mistet Herredømmet over sig selv, og den mystiske, i hvilken Individet med den største Selvanstrengelse og Selvvirksomhed fordyber sig i én eneste Tanke, psykologisk set ere saa nær beslægtede. De have begge Karakteren af Monoideisme, og ved al Opgaaen i én Tanke eller i det Hele i ét Bevidsthedselement gaa Aktivitet og Passivitet over i hinanden. Anspændelsen danner Indledningen til Betagetheden, og hvad Mystikerne kalde Ekstasen betegner det Punkt, hvor den mere aktive Tilstand giver Plads for den mere passive. Den Anvisning, Mystikerne give til at naa dette Punkt, gaar simpelt hen ud paa en stigende Ophæven af al Mangfoldighed og Forandring i Forestilling og Erindring. Villien («Evnens til at elske») fastholder Genstanden og tillader ingen Forestillingsvirksomhed, der fører bort fra denne; enhver opstigende Erindring om andre Ting hæmmes. At denne ekstatiske Tilstand alligevel er mere aktiv end den hypnotiske, ses af, at medens det hypnotiserede Individ slaar ind paa enhver Forestilling, der svarer til de Stillinger, man lader det indtage, eller de Gestus, man lader det udføre, fastholder den ekstatiske Mystiker den Tanke, om hvilken han har koncentreret sig, og antager de Stillinger, viser de Gestus, der svare til den²). Hin bestemmes stedse udefra indad, denne indefra udad. Og dog er Mystikeren fuldt overbevist om, at det højeste Trin af Koncentration ikke naas ved vilkaarlig Villen, men ved en «Naadesimpuls», ved en Indskydelse, i Forhold til hvilken han forholder sig modtagende. Han griber ikke mere, men bliver greben³).

¹) Smlgn. herom Psykologi p. 108, 326 ff., 380, 397 f. — Se ogsaa Ehrenfels: Ueber Fühlen und Wollen. Wien 1887. p. 76 og Ribot: Les maladies de la volonté. Paris 1883. p. 175.

²) Se Maury: Le sommeil et les rêves. Paris 1865. p. 247.

³) Hos Ribot: (Les maladies de la volonté. Paris 1883. 123—35 og La psychologie de l'attention. Paris 1889. p. 138—50) findes interessante Bidrag til den mystiske Ekstases Psykologi, især byggede paa St. Theresa's Skrifter.

Hvad der saaledes finder Sted ved mystisk Ekstase, der er Højdepunktet af indre Koncentration, finder i lavere Grad Sted ved enhver Beslutning. Enhver, som har fattet en afgørende og betydningsfuld Beslutning, vil have haft en umiddelbar Fornemmelse af, at der var noget, som drev ham frem, en Kraft, der betog ham, og at hans indre Tilstand kun ufuldkomment udtryktes ved Ordet Aktivitet. Det Udtryk, som ved en alvorlig Villies-afgørelse saa ofte kommer igen: «Jeg kan ikke andet!» (smlgn. f. Ex. Luther i Worms) er i denne Henseende karakteristisk. Man beraaber sig ikke paa sin egen Selvyvirksomhed, men paa en objektiv Umulighed af at ville anderledes. Vi ikke blot gribe det, som besluttet, men gribes selv af det. Hvor det Aktive ender, og hvor det Passive begynder, kan ingen Selviagttagelse vise os.

Hvad følger nu af alt dette? Det kunde synes at være den naturlige Følge, at vi maatte opgive den sædvanlige Tredeling i Psykologien, idet Villien ikke længere synes at kunne anerkendes som en selvstændig Side ved Bevidsthedslivet. Men en saadan Slutning kan kun drages paa Grund af en Misforstaaelse af de psykologiske Distinktioner. Disse maa ikke forvexles med reale Sondringer mellem forskellige, for umiddelbar Iagttagelse givne Fænomener. Saa vilde vi heller ikke med Rette kunne skelne mellem Erkendelse og Følelse, ti denne Distinktion grunder sig heller ikke paa umiddelbar Iagttagelse, men dels paa det Faktum, at samme Fornemmelser og Forestillinger under forskellige Forhold kunne være forbundne med forskellig Følelse, og omvendt, dels paa, at de to Sider ved vore Bevidsthedstilstande vise sig at være forskellige Vilkaar underlagte, hvad Udvikling, Reproduktion og Gentagelse angaar. Ligesom de kemiske Elementer ikke kunne konstateres ved umiddelbar ydre Iagttagelse, men opdages ved Analyse, saaledes maa de sjælelige Elementer, de indbyrdes irreduktible Beskaffenheder ved vore Bevidsthedstilstande, ogsaa opdages ved Analyse, naturligvis paa Grundlag af Selviagttagelse. Hvad den aktive (villende) Side ved Bevidstheden angaar, følger det nu af sig selv, at der her ikke kan være Tale om umiddelbar Iagttagelse af den. Ti Aktivitet og Kausalitet opdage vi ved Slutning ud fra de for Iagttagelsen givne Successionsforhold; i en enkelt Iagttagelse, en umiddelbar Tilstand kunne de ikke være givne. Dette gælder paa det sjælelige Omraade lige saa vel som paa det fysiske Omraade. I de for Selviagttagelsen givne Bevidsthedsfænomener have vi stedse Aktivitetens Resultater, ikke Aktiviteten selv.

Jo inderligere Aktiviteten er knyttet til Sjælelivet, des mere indlysende er det, at den ikke kan være Genstand for en enkelt og umiddelbar Bevidsthedsakt. Netop fordi Sjælelivet er en uafbrudt Villen, kan det blive vanskeligt at finde Villien i en speciel Tilstand. Lige saa lidt som vi kunne bygge vort Begreb om Jeget eller Selvet paa en enkelt Fornemmelse eller Forestilling, lige saa lidt er dette muligt for Villiens Vedkommende. Det er altsaa saa langt fra, at Negtelsen af en speciel Aktivitetsbevidsthed fører til at negte den sjælelige Aktivitets Realitet, at den netop grunder sig paa Overbevisningen om, at

Sjælelivet bestaar under kontinuerlig Aktivitet, af hvis Resultater Selviagttagelsen kun for-
 maar at gribe enkelte fremspringende Punktér, ud fra hvilke vi saa ad Konstruktionens
 Vej danne os et Begreb om den Aktivitet, der ligger til Grund. Vor Erkendelse gaar her
 som overalt fra foreliggende, mere eller mindre sporadiske og forskelligartede Erfaringer
 til Opfattelsen af den indre, kontinuerlige Sammenhæng.

33. Der synes dog stadigt at hefte en vis Dunkelhed ved Begrebet Aktivitet. Vi
 have fremhævet, at Sjælelivet helt igennem er aktivt. Denne Aktivitet kan fremtræde mere
 eller mindre koncentreret, saa at (i Overensstemmelse med Fechners Regel) den lavere,
 mere elementære Grad af Aktivitet, en saadan f. Ex., som lægger sig for Dagen i Sans-
 fornemmelse og Reflexbevægelse, i Forhold til en højere Grad af Aktivitet, som i egentlig
 Tænkning og bevidst Beslutning, kan fremtræde som en Passivitet. Men hvad forstaa vi
 da i det Hele taget ved Aktivitet? Vi have jo hidtil brugt dette Ord uden at definere det.

Dersom man vilde sige, at dette Begreb ikke kan defineres, kunde meget synes at
 tale for en saadan Paastand. Ti det er ikke blot det mest fundamentale Begreb i Psyko-
 logien; det er ogsaa Grundbegrebet i enhver gennemtænkt Verdensanskuelse, idet al passiv
 eller hvilende Væren ved nærmere Undersøgelse viser sig som en Virksomhed. Newton
 advarede i sin Tid mod den sanselige Opfattelse af de ydre Fænomener, der skelner
 mellem Hvile og Bevægelse, da «det jo kunde være, at intet Legeme i Virkeligheden er i
 Hvile». Denne Sætning vilde vi kunne udvide til at gælde ikke blot Bevægelse, men al
 Virksomhed. Dog dette vilde her føre os for vidt, hvis det skulde tilstrækkeligt udvikles.
 Min Mening her er kun, at man med lige saa god Ret i Filosofien kunde erklære Begrebet
 Aktivitet for udefinerbart, som man i Fysiken kan erklære Begrebet Bevægelse for ude-
 finerbart¹⁾.

Dog vilde man kunne give en Definition af Begrebet Aktivitet ved at fastholde
 dets nøje Sammenhæng med Begrebet Kausalitet. Spinoza har i Henhold hertil defineret
 Aktivitet paa følgende Maade: «Da siger jeg, at vi virke (agere), naar der sker noget i
 os eller udenfor os, hvis fuldstændige Aarsag vi ere, d. v. s. naar der af vor Natur
 følger noget i os eller udenfor os, som klart og tydeligt kan forstaas af den aléne. Der-
 imod siger jeg, at vi lide (pati), naar der sker noget i os, eller følger noget af vor Natur,
 til hvilket vi kun for en Del er Aarsag»²⁾. Denne Definition har den Fortjeneste at sondre

¹⁾ I «Drei Bücher der Metaphysik» (1879) p. 534 kalder Lotze «den Begriff der Thätigkeit» «einen Begriff, von dem wir glauben werden, dass er etwas Eigenthümliches und in der Welt wirklich Befindliches bezeichne, obwohl wir es ganz unmöglich finden, das, was wir mit ihm im Gegensatze zum blossen Geschehen meinen, auf irgend eine mechanischer Construction sich annähernder Weise zu bezeichnen». — James Ward siger i Mind. 1887. p. 569: «I doubt if activity can be defined in terms that do not already imply it».

²⁾ Ethica III. def. 2. — En lignende Definition findes hos Charles Bonnet: Essai analytique. p. 93.

mellem Fænomenerne, det Givne, «det, der sker i os eller udenfor os», og dets Forklaring. Den appellerer altsaa ikke til nogen speciel Art umiddelbar Bevidsthed, men gaar ud fra, at enhver saadan behøver en Forklaring. Den antyder tillige, at en Del af Aarsagen til, hvad der sker i os eller følger af vor Natur, altid ligger i os selv, saa at vi aldrig ere absolut passive; men den vil indskrænke Aktivitetsbegrebets Anvendelse til saadanne Tilfælde, i hvilke hele Aarsagen ligger i os selv.

Spørgsmaalet er, om den nogensinde fuldstændigt kan ligge i os selv, om nogen Bevidsthedstilstand og nogen Handling kan forstaas ud fra vort foregaaende Bevidsthedsliv alene, og om der ikke stedse er andre medvirkende Forhold. Vi ændre derfor den anførte Definition saaledes: Jo større en Del af Aarsagen til hvad der sker i os eller udenfor os, der ligger i os selv, des mere aktive ere vi. Og dertil maa udtrykkeligt føjes, at selv hvor vi forholde os passive, bestemmes dog Virkningens Art og Grad stedse ogsaa ved vor egen Natur, ikke blot ved det Paavirkendes Beskaffenhed. — I Henhold til, hvad der i det Foregaaende er udviklet, er det et Spørgsmaal for sig, om vi blive os vor Aktivitet bevidst; og den Bevidsthed, vi kunne have om den, er i hvert Tilfælde ikke altid tilforladelig.

Men denne Definition fremkalder da igen det Spørgsmaal: hvad menes der med «os selv» eller «vor Natur»? — Kan dette Spørgsmaal finde nogen Besvarelse, og hvilken?

En hyppig Anskuelse giver følgende Svar. Det ligger i Sagens Natur, at enhver Virksomhed maa udøves af nogen eller noget. Vi maa skelne mellem det, som virker, og selve Virksomheden. Særligt maa vi paa det psykologiske Omraade skelne mellem det, som tænker, føler og vil, og selve Tænkningen, Følelsen og Villien. — Efter denne Anskuelse vilde vi altsaa være des mere aktive (i Henhold til den givne Definition), jo mere de sjælelige Fænomener udspringe af selve Bæreren af alle vore Tanker, Følelser og Beslutninger. Om dette noget, der «er» bevidst eller «har» Bevidstheden, vide vi rigtignok intet; det erklæres for et x . — Dette er den monadologisk-spiritualistiske Teori. Jeg formaar ikke at indse hverken dens Berettigelse eller dens Mulighed.

For det Første kan den nævnte Teoris Opstaaen simpelt hen forklares ved uberettiget Indflydelse dels af sproglige Udtryk, dels af materielle Analogier.

Sproget skelner mellem Subjekt og Prædikat og betegner i Regelen hvert af dem med et eget Ord. Der dannes da et Ord for det virkende Væsen, et andet for dets Virksomhed. Selv hvor det er vanskeligt for Anskuelsen at gøre denne Sondring mellem det Virkende og Virksomheden, anvender Sproget dog et formelt Subjekt; saaledes i upersonlige Sætninger («det regner»). Der ytrer sig her en Trang til at analysere de umiddelbart givne Fænomener og holde de forskellige Elementer i dem ude fra hinanden. Men sondrede sproglige Udtryk og logiske Distinktioner maa ikke uden videre gøres til Et med reale Forskelle. Et er de Fornødenheder, vi føle, naar vi ville tænke over Fænomenerne og

udtrykke vore Tanker, et ganske Andet er selve den reale Tilværelse og dens Forskelligheder. — Hin Distinktion mellem det Virkende og Virksomheden, — det, der «har» Bevidstheden, og selve Bevidstheden, kan maaske finde sin Forklaring ved Sprogbrugen.

Ved materielle Fænomener (som have faaet den aller vigtigste Indflydelse paa Sprogets Udtryksmaade) skelne vi med Lethed mellem Virksomhedens (her: Bevægelsens) Udgangspunkt og selve Virksomheden (Bevægelsen). Vi søge stedse at føre Bevægelsens Udspring tilbage til et Legeme, som befinder sig paa det Sted i Rummet, fra hvilket Bevægelsen antages at stamme. Vi se ofte dette Legeme forblive tilsyneladende roligt paa sin Plads, hvad enten den Bevægelse, det kan volde, virkelig sker eller ikke. Hvad enten Stenen falder ned fra Taget eller ikke, forbliver Jorden tilsyneladende paa sin Plads. Naar den ene Billardkugle sætter den anden i Bevægelse ved at støde til den, kalde vi den første for aktiv i dette Forhold, og vi ere da her ikke i Forlegenhed med Aktivitetens Udspring; vi kunne jo se den og forestille os den, aldeles afset fra, om den i Øjeblikket fremkalder nogen Forandring eller ikke. Paa analog Maade tænker man sig da ogsaa Sjælen sondret fra den Virksomhed, der antages at udgaa fra den. Man frygter ligesom for, at Sjælelivet skal forflygtiges, naar det ikke hænges op paa en Sjælesubstants som paa en forsvarlig Krog, skønt man ikke er saa konsekvent at undersøge, hvor denne Krog er slaaet fast. Sjælesubstanten synes lige saa vel at kunne behøve en «Bærer», som de sjælelige Virksomheder. Det er den anskuende Fantasi, ikke den egentligé Tænkning, som her fører Ordet. Det er rumlige Billeder og Symboler, som forvexles med psykologiske Begreber. Trangen til faste, hvilende Billeder gør, at man ikke kan fastholde Begrebet Virksomhed i dets Ejendommelighed og Konsekvents. Den spiritualistiske Teori kan altsaa forklares ved Fantasiens uvilkaarlige — materialistiske Tendents. Det er ikke blot (smlgn. 26) den ensidige Associationspsykologi, som har ladet sig beherske for meget af Analogien med de materielle Atomer; det er ogsaa Tilfældet for den monadologisk-spiritualistiske Teoris Vedkommende. Forskellen er kun, at hin betragter de enkelte Forestillinger og Følelser som Atomer, medens denne gør selve det bevidste Væsen til en Slags Atom.

For det Andet faar Aktivetsbegrebet kun en højst mystisk Anvendelse efter den nævnte Teori, idet denne selv indrømmer, at vi ikke kende Bevidsthedens Bærer. Vi kunne da ikke udlede noget indre eller ydre Fænomen af den, saaledes at vi derved vinde en klar Forstaaelse af det. En videnskabelig Forklaring faa vi kun, hvor Fænomenerne udledes af noget, hvis Natur vi i Forvejen kende af Erfaring. Men Erfaringer kan jo aldrig vise os hint x . Dette x kunde da i og for sig meget godt være noget andet end «os selv», et andet Væsen, eller andre Væsener, af hvilke Fænomenerne udspringe. Vi vide efter den nævnte Teori jo egentligt kun saa meget, at visse Fænomener ikke kunne finde deres Forklaring ved ydre, materielle Aarsager; at de udledes af x , vil jo kun sige, at deres

Udspring er ubekendt. Og selv om vi kendte det, vilde det staa som en uløselig Gaade, hvorledes Virksomheden kunde udspringe fra noget, som selv ikke var virkende.

Det er fuldstændig rigtigt, at vi ikke kunne gennemskue den sjælelige Aktivitets Udspring, Forløb, Former og Love, ej heller dens Forhold til andre Arter af Aktivitet. Men ingen af disse Gaader løses i mindste Maade ved at antage et særligt Væsen bag ved Aktiviteten. — Hvis man ved at antage, at der ligger noget bag Bevidstheden, blot vil udtrykke netop dette, at der er saare meget ved den sjælelige Virksomhed, vi ikke forstaa, saa har jeg intet mod denne Sprogbrug at indvende, og jeg anvender den selv. Men metafysiske Anskuelser bør ikke bygges paa et saadant Grundlag.

For det Tredie vilde vi meget vel kunne sige, hvad vi forstaa ved «os selv» eller «vor Natur», uden at gaa ind paa den monadologisk-spiritualistiske Hypotese. Idet vi holde os til Erfaringen, se vi Sjælelivet udfolde sig som en Virksomhed, der gennemløber forskellige Stadier og Former. Vi søge at beskrive disse Stadier og Former og at forklare Overgangene mellem dem. Paa ethvert givet Udviklingstrin have vi da Sjælelivet for os med visse Egenskaber og Dispositioner, og det gælder da at forstaa, hvad der, under visse Betingelser, kan udvikle sig af dem. «Vi selv» eller «vor Natur» er paa ethvert givet Trin de Egenskaber og Dispositioner, som vore Bevidsthedsfænomener vise sig i Besiddelse af. Dette er et aldeles klart og forstaaeligt Begreb, og vi behøve ikke at gaa tilbage til mystiske Dybder. Hvor vi nødes til at antage ubevidste Mellemlid og Dispositioner, tydeliggøre vi os dem ved Analogien med de bevidste Virksomheder, ligesom vi paa det materielle Omraade tydeliggøre os Ligevægtstilstanden som en Tilstand, i hvilken modsatte Bevægelsestendenser gensidigt hæmme hverandre. Begrebet Egenskab eller Disposition er ganske vist paa det sjælelige Omraade vanskeligere at tydeliggøre og anvende end paa det materielle Omraade¹⁾; og der er saare mange Dispositioner, som undgaa vor Opmærksomhed. Derfor vil vor psykologiske Viden altid forblive mangelfuld. Men saa meget des større Betydning har det da at bestemme de psykologiske Grundbegreber i saa nøje Tilslutning til Erfaring som muligt.

Jo mere nu den fortsatte sjælelige Udvikling betinges ved de givne Egenskaber og Dispositioner, des mere Aktivitet tillægge vi Sjælelivet; jo mere den betinges ved udefra kommende (uafhængigt af Sjælelivets Fortid opstaaende) Indflydelser, des større Passivitet tillægge vi det. Dette Forhold mellem et Indre og et Ydre strækker sig gennem alle Livets Trin og gør sig gældende lige saa tidligt, som vi i det Hele finde Anledning til at antage et Sjæleliv. Naar Sjælelivet i det Hele kaldes aktivt, saa er det først og fremmest paa Grund af den Enhedsform, med hvilken alt dets Indhold præges, og som ikke kan forklares ved ydre Paavirkning. Men aktivt er Sjælelivet ogsaa, fordi enhver Fornemmelse

¹⁾ Se herom Psykologi p. 162 kfr. p. 76 og 96.

optræder med en Selvstændighed og en Kvalitet, der er betinget ikke blot ved det enkelte, øjeblikkelige Indtryk, men ogsaa ved Bevidsthedens samtidige og forudgaaende Tilstand, — fordi det i Associationsprocessen paa Grundlag af en ofte forsvindende lille Antydning udspinder en lang Række af Forestillinger, — fordi det i den egentlige Tænken, der kan defineres som en med Opmærksomhed fremskridende Association, forfølger en enkelt Sammenhæng i alle dens Konsekventser, — fordi det som villende (i snevrere Betydning) koncentrerer sin hele Energi i Tanken om et Formaaals Virkeliggørelse. Ved alle saadanne sjælelige Ytringer ligger Aarsagen overvejende i en forudgaaende sjælelig Aktivitet og de Dispositioner, den har frembragt.

Ligesom Kloderne i vort Verdenssystem ifølge den Kant-Laplace'ske Hypotese havde en vis Begyndeshurtighed og Begyndelsesretning, da de løsrev sig fra den store Taageklode, saaledes begynder vort Bevidsthedsliv — paa det Punkt, hvor det vaagner fra Ubevidsthedens Nat — med at være aktivt efter de samme Love, som det senere følger. Det begynder med Dispositioner, som ikke blot betinge, hvad det senere kan blive, men ogsaa giver det en vis Selvstændighed overfor ydre Indflydelser. Udviklingen begynder ikke fra et absolut Nulpunkt, men skrider frem fra mere elementære til mere sammensatte Former af Aktivitet. De individuelle Forskelligheder bero paa Aktivitetens Grad og paa den Retning, i hvilken den fra først af bevæger sig.

VI. Sjælelig og fysisk Aktivitet.

34. Det Spørgsmaal, hvorledes sjælelig Aktivitet forholder sig til fysisk Aktivitet, har jeg udførligt behandlet i min Psykologi (2. Udg. p. 62—80, 92—98), hvor jeg har søgt at begrunde Identitetshypotesen, efter hvilken fysisk og sjælelig Aktivitet ikke i deres inderste Grund, men kun i deres fænomenale Fremtræden ere forskellige. Jeg skal her kun vende tilbage til dette Spørgsmaal for at besvare de Indvendinger, Prof. Kroman i 2. Udgave af sin «Tænke- og Sjælelære» har fremsat mod denne Hypotese, hvilken han med et lidet heldigt Navn kalder Duplicismen. (Lidet heldigt er dette Navn af den Grund, at det afleder Opmærksomheden fra, hvad der er det Væsentlige ved Hypotesen, nemlig Hævdelsen af, at det er ét og samme Væsen, en og samme Aktivitet, der fremtræder for os under de to Former.) De fremførte Indvendinger ere væsentligt tre: a) Der skal ikke være nogen naturvidenskabelig Grund til at opfatte Forholdet mellem det Sjælelige og det Materielle paa den Maade, Identitetshypotesen udsiger. b) Det skal, naar Identitetshypotesen lægges til Grund, være uforklarligt, hvorledes vi kunne vide noget om den materielle Omverden. c) Det skal være uforklarligt, hvorledes der kan være Identitet mellem to Ting, der ere saa forskellige som den ydre Mangfoldighed (hvori Legemet består) og

den indre Enhed (som er Sjælelivets Karaktermærke). Enhver af disse Indvendinger prøve vi for sig. Denne Prøvelse vil give Anledning til at belyse Problemet fra nye Synspunkter.

35. a) Naar vi i det Hele ville danne os en Hypotese om et Forhold, der i den Grad ligger paa Grænsen af vor Erkendelse, som Forholdet mellem Bevidsthed og Materie, saa kan en saadan Hypotese kun have nogen Betydning, naar den saa strengt som muligt holder sig til de Principer og Love, der i Forvejen staa fast i Videnskaben. En Hypotese, som begynder med at slaa en Streg over alle Synspunkter og Metoder, ved hvilke vi ellers orientere os i vor Forsken, har aldeles ingen Værdi, ligegyldigt om den ligefrem kan gendrives eller ikke. Den videnskabelige Betydning, en Hypotese kan have paa et Punkt, hvor — som her — egentlig Verifikation er umulig, kan kun være den at vise, hvilke logiske Konsekventser vi med Hensyn til dette Punkt kunne drage af det, som i Forvejen staa fast for os. En Hypotese om Forholdet mellem Sjæl og Legeme, der vilde begynde med at tilsidesætte Inertiens Lov, den første Sætning i den Naturvidenskab, vi hidtil besidde, en saadan Hypotese vilde ikke have nogen Værdi. Hvis det er berettiget ved Problemet om Forholdet mellem Sjæl og Legeme ganske at se bort fra Inertiens Lov, saa eksisterer der aldeles ikke noget Problem af den angivne Art; man har da i de mange Diskussioner om denne Sag plaget sig med indbildte Vanskeligheder, og det bliver inkonsekvent, hvis man vil vedblive at drøfte de forskellige Hypoteser. Sagen frembyder i saa Fald ingen større Vanskeligheder, end der er forbundet med at forstaa, hvorledes den ene Billardkugles Bevægelse kan volde den andens Bevægelse.

Men — siges der — Naturvidenskabens opstiller kun Inertiens Lov som gældende for Forholdet mellem Legemer indbyrdes. Denne Lov finder da naturligvis ingen Anvendelse her, hvor det gælder Forholdet mellem Sjæl og Legeme. — Denne Opfattelse af Inertiens Lov er ikke forsvarlig. Denne Lov er opstillet som Princip for Forklaringen af Legemers Bevægelse i det Hele og indeholder den Fordring, at naar et Legeme forandrer sin Tilstand af Hvile eller retlinet Bevægelse, skal der søges en ydre Aarsag. Den angiver altsaa, hvor vi skulle søge Aarsagen, naar en materiel Forandring (en Bevægelsesændring) sker. Dette var det væsentligste Fremskridt, som blev gjort ved Lovens Opstilling. Galilæi, Lovens første Opdager, vilde netop afvise indre Aarsager til et Legemes Bevægelsesændringer¹⁾. Newton, til hvis Formulering af Inertiloven jeg især holder mig, siger i sin «første Bevægelseslov»: «Et Legeme forbliver i den Tilstand, i hvilken det er, Hvile eller jevn Fremskridten, saa længe ingen ydre Kræfter tvinge det til at forandre sin

¹⁾ Smlgn. Wohlwill: Die Entdeckung des Beharrungsgesetzes (Zeitschrift für Völkerpsychologie. XV). p. 114.

Tilstand», og Begrebet ydre Kraft (*vis impressa*) forklarer han nærmere paa følgende Maade (i den fjerde Definition): «Ydre Kræfter kunne være af forskellig Oprindelse; de kunne hidrøre fra Stød, Tryk eller Tiltrækning.» En nyere Fysiker, Maxwell siger (i sit Skrift «*Matter and Motion*», § 41) efterat have fremstillet Inertiloven: «Det experimentale Bevis for denne Lovs Sandhed ligger i, at vi, hver Gang vi møde en Forandring i et Legemes Bevægelsestilstand, kunne føre denne Forandring tilbage til en Virken mellem dette Legeme og et andet, d. v. s. til en ydre Kraft».

Inertiens Lov angiver den Metode, som Naturvidenskaben har fulgt i al den Tid, den har bestaaet, og som ligger til Grund ved alle de Resultater, den har naaet. Det er da ikke nogen forhastet Paastand, at vi ikke kende nogen Forklaring af et materielt Fænomen, som ikke bestaar i en Paavisning af et andet materielt Fænomen som dets Aarsag. Nu er det en anerkendt Forskningsregel (som Newton har udtalt i sin tredje og fjerde «*regula philosophandi*»), at de Love, Erfaringen klart har godtgjort, maa vi antage som gyldige, indtil nye Erfaringer indskrænke dem. Altsaa maa vi ogsaa antage Inertiens Lov som gyldig for de materielle Fænomener, til hvilke Bevidsthedslivet er knyttet. Da vi nu ikke kunne forklare nogen materiel Forandring i Hjernen af Sjælens Indgriben uden at komme i skarp Strid med Inertiloven, er det en uundgaelig Nødvendighed at se os om efter en Hypotese, der ikke medfører en saadan Indgriben og altsaa ikke bryder Inertiloven. Identitetshypotesen fyldestgør denne Betingelse, idet den opfatter de materielle Bevægelser i Hjernen som ydre, sanseligt anskuelige Former for hvad der foregaar i Sjælen.

Prof. Kroman udtrykker nu ganske vist Inertisætningen anderledes end Newton og Maxwell, idet han blot lader den udsige, at «enhver Bevægelsesforandring skyldes en Kraft»¹⁾. Han udelader altsaa Ordet «ydre». Definitioner ere enhver Mands egen Sag. Men denne Ændring hænger sammen med, at han opfatter Inertisætningen som et simpelt Korollar til den almindelige Aarsagssætning²⁾. Den udsiger da kun, at alle materielle Fænomener have deres Aarsag. Den særegne Betydning, Inertisætningen har havt under den nyere Naturvidenskabs Udviklingsgang — særligt hver Gang en ny Hypotese opstilledes eller en ny Opdagelse gjordes, — den Betydning nemlig, at opfordre Forskerne til at spejde efter bestemte materielle Aarsager, den forstaar man ikke efter Kromans Opfattelse. Dersom Inertisætningen i den Form, i hvilken Galilæi og Newton opfattede den, ikke havde været den stadige (mere eller mindre klart bevidste) Forudsætning, vilde Kant, Laplace og Darwin ikke være blevne førte til deres Hypoteser. — Men det er, som jeg tror, ogsaa med Rette gjort gældende mod Kromans Opfattelse af Inertiloven som en blot Omskrivning af den almindelige Aarsagslov, at den strider mod «saa temmeligt alle Fysikeres og Erkendelses-

¹⁾ Tænke- og Sjælelære. 2. Udg. p. 63.

²⁾ Vor Naturerkendelse. Kbhvn. 1883. p. 292 f.

teorikeres Overbevisning i vore Dage»¹⁾. Efter Autoriteter kan naturligvis dette Spørgsmaal ikke afgøres. Hvad jeg vil slaa fast, er kun, at den Opfattelse af Inertiloven, jeg har holdt mig til, ikke blot er den naturlige, men ogsaa den, der har mest Betydning for de specielle Problemer, og at det særligt er den eneste, der lader forstaa, hvorledes Forholdet mellem Sjæl og Legeme i det Hele har kunnet blive et Problem. —

Naar jeg her har holdt mig til Inertiloven, saa er det, fordi jeg mere og mere bliver overbevist om, at det er i den, det afgørende Punkt ligger ved det hele Problem. Denne Lov er — naar den forstaaes, som Galilæi og Newton forstod den — det typiske Udtryk for Naturvidenskabens Metode, og den indbefatter i sig som i en Hovedsum alt hvad Naturvidenskaben har lært os om den materielle Verden. Den maa da især komme i Betragtning, naar det gælder at fastslaa Forholdet mellem Naturvidenskab og Aandsvidenskab.

I den nyeste Tid er det mest Loven om Energiens Bestaaen, man (første Gang Fechner i hans «Elemente der Psychophysik» 1860) er gaaet ud fra ved Drøftelsen af Problemet om Forholdet mellem Sjæl og Legeme. Det er jo ogsaa klart, at denne Lov ikke kan gælde for de materielle Fænomener, der antages at bevirkes af eller at bevirke sjælelige Tilstande. Her vilde man imidlertid (som jeg allerede har gjort opmærksom paa i min Psykologi. 2. Udg. p. 64) kunne henvise til, at fordi den Retning, i hvilken en Bevægelse gaar, ændres, forøges derved ikke Energiens Sum. Diskussionen maa da her vende tilbage til Inertiloven, som udtrykkeligt fordrer en ydre Aarsag ogsaa til Ændringer i Bevægelsens Retning.

Imidlertid har naturligvis Loven om Energiens Bestaaen en stor Interesse ved Behandlingen af vort Problem, og det er intet Tilfælde, at Diskussionen i de sidste Decennier i saa høj Grad har drejet sig om den. Ved Forklaringen af et Naturfænomen gælder det jo (ifølge Newtons regulæ philosophandi) at holde sig til saadanne Aarsager, der ere paaviste i virkelig Erfaring og ere tilstrækkelige til at forklare Fænomenet. Det er da berettiget at gaa ud fra, at de materielle Forandringer i Hjernen, ligesom alle de materielle Forandringer, der ere blevne nøjagtigst undersøgte, underligge Loven om Energiens Bestaaen. Vi kunne naturligvis ikke paastaa, at det er saa, førend det i det Enkelte er paavist; men hvis vi i det Hele ville danne os en Hypotese, er dette dog den nærmest liggende. Bevisbyrden synes at maatte paahvile den, der her vilde statuere en Undtagelse. Det er en uvidenskabelig Hypotese, som opbygges paa lutter saadanne Undtagelser.

Det vilde nu ganske vist være nødvendigt at statuere Undtagelser, dersom virkelig Erfaring nødte os dertil. For en virkelig Iagttagelse kan ingen Teori, ingen Lov og intet Princip bestaa. Men Sagen er jo netop den, at Iagttagelse her er aldeles umulig. Ingen

¹⁾ Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie. IX. p. 366.

kan iagttage, hvorledes Forholdet er mellem det, der foregaar i hans Hjerne, og det, der foregaar i hans Bevidsthed, og lige saa lidt kan nogen iagttage dette Forhold hos andre. De «Erfaringer», man her beraaber sig paa, ere endnu mere raa end de, paa hvilke man beraabte sig, da man paastod, at Erfaring lærte, at Solen gik rundt om Jorden. —

Det synes klart, at enhver Opfattelse, hvilken Hypotese den saa end slutteligt havner i, eller selv om den slet ingen vil opstille, maa tillægges de her fremførte Betragtninger stor Vægt, da det dog i hvert Tilfælde er i højeste Grad mærkeligt, at vi ere stillede saaledes, at vi ud fra den Viden, vi besidde om den materielle Natur, ikke blot aldeles ikke kunne forstaa Bevidsthedsfænomenernes Fremkomst, men endog ledes til den Konsekvents, at de helt kunde undværes i Tilværelsen, da de tilstrækkelige Aarsager til alle materielle Fænomener maa findes indenfor selve den materielle Natur, dersom Naturvidenskaben bliver ved at skride frem paa samme Maade som hidtil. At kaste et Slør over denne ejendommelige Omstændighed synes mig ikke at være god Filosofi, da det er en af Filosofiens vigtigste Opgaver at bringe os Konsekvensen af vor Viden til fuld og klar Bevidsthed. — Den Mulighed, at de hidtil uopklarede materielle Fænomener (til hvilke først og fremmest saa mange af det organiske Livs vigtigste Fænomener høre) skulde nødvendiggjøre helt andre Principer og Love end dem, der hidtil udelukkende have staaet deres Prøve som ledende Tanker, kan naturligvis ikke udelukkes. Men denne Mulighed er for luftig en Grund at bygge nogen Hypotese paa. I de Huller, Videnskaben til enhver Tid maa lade staa aabne, kan man bygge, hvad det skal være; der kan Fantasien opføre sine Luftkasteller uden at frygte for at komme i Strid med Videnskaben — foreløbigt. — Paa den anden Side gør den Omstændighed, at disse Huller ere der, at vi paa dette Punkt ikke kunne naa mere end en Hypotese, og vel aldrig kunne naa mere. Det gælder kun om ved vor Hypotesedannelse at statuere saa faa Undtagelser som muligt fra de ellers gældende Love, og allerhelst slet ingen at statuere. —

Af den her saa skarpt fremhævede Forskel mellem de sjælelige og de materielle Fænomener følger nu ingenlunde, at de ere «absolut uensartede»¹⁾. En for os irreduktibel Forskel mellem to Egenskaber eller Ytringsformer behøver ikke at være en Forskel i det inderste Væsen: det er jo netop dette, Identitetshypotesen hævder. Dersom vi kendte det Væsen, den Grundvirksomhed, der paa saa forskellig Maade aabenbarer sig for vor indre og for vor ydre Sans, vilde vi vel ogsaa kunne forstaa, hvorledes denne dobbelte Fremtræden er nødvendig. En saadan Viden besidde vi ikke, og ville sikkert for stedse være afskaarne fra at opnaa den. Men derfor have vi ingen Grund til at mene, at der ligger

¹⁾ Kroman: Tænke- og Sjælelære. 2. Udg. p. 116. Efter først at have gjort Identitetshypotesen til «Duplicisme», lader han den her avancere til Dualisme.

to forskellige Væsener til Grund. Svovlets Tilstandsform og Farve variere efter Varmegraden; vi kunne ikke udlede Formen af Farven eller omvendt, men vi kunne indse, at begge afhænge af Varmegraden. Ved Forholdet mellem de sjælelige og de legemlige Fænomener kende vi ikke den sidste Aarsag til begges Sammenhæng; men vi finde, at de variere paa tilsvarende Maade, uagtet de ikke kunne udledes af hinanden, og slutte derfor, at de ere Ytringer af et og samme Væsen. Den sædvanlige (monadologisk-spiritualistiske) Opfattelse gør uberettiget Forskellen saa stor, at den betragter Sjæl og Legeme som to forskellige Væsener. Den fremhæver Modsætningen mellem Sjæl og Legeme, hvor der ingen Grund er til det, og oversér den dér, hvor den store Vanskelighed netop ligger.

Identitetshypotesen gør Front til to Sider. Den hævder overfor Materialismen, at man ikke kan udlede Bevidsthedsfænomenerne af Materien efter det Begreb, Naturvidenskaben giver os om denne. Den hævder overfor Spiritualismen (Descartes og Lotze), at der i denne Irreduktibilitet ikke ligger nogen Grund til at sætte en Grænse for de naturvidenskabelige Principers Gyldighed for alle materielle Fænomener, den menneskelige og dyriske Hjerne indbefattet. For at forstaa, hvorledes Bevidsthedslivet kan blive til paa et vist Trin af materiel Udvikling, maa man da antage, at der ved al materiel Virksomhed, foruden de Egenskaber og Ytringer, Naturvidenskaben konstaterer, ogsaa medvirker en for ydre Sansning ikke fremtrædende Egenskab, og at det er af denne, Bevidstheden bliver til. Man kan da tænke sig den i Analogi med Bevidstheden, eller som et Sjæleliv af forsvindende Intensitet i Sammenligning med det Sjæleliv, vi kende fra vore egne Bevidstheds Fænomener. Naar Stenkastet fremkalder Fornemmelse og Smerte, saa er det altsaa egentligt $a + \alpha$, som fremkalder $b + \beta$, idet a betyder den fysiske Bevægelse ved Stenkastet, α det dertil svarende psykiske Analogon, b den ved Kastet frembragte Hjerneproces og β den til denne svarende Bevidsthedstilstand (Fornemmelse og Smerte). — Ved at opfatte Sagen paa denne Maade bevare vi Kontinuiteten i vor Naturopfattelse, samtidigt med, at vi anerkende de sjælelige Fænomeners Ejendommelighed overfor de materielle.

Naturvidenskabens Principer og Love lære os efter denne Hypotese kun Tilværelsens ydre, for sanselig Anskuelse aabne Side at kende, men Tilværelsen har ogsaa en indre Side, der kundgør sig for os i Selviagttagelsen, og som vi overalt, hvor Selviagttagelsen ikke naar hen, kunne tænke os i Analogi med hvad den viser os. Vi maa udvide vort Materiebegreb, lægge mere ind deri end Naturvidenskaben, der stedse kun bygger paa den ydre Sans, har Anledning til. En saadan Udvidelse er nødvendig, hvis de sjælelige Fænomeners Opstaaen skal blive forklarlig. Denne Udvidelse af Materiebegrebet rækker aldeles ikke ved dettes Gyldighed og Anvendelse og synes at være mere berettiget end den Antagelse, at en materiel Bevægelse pludseligt — i Strid med alt hvad der kan sluttes ud fra de hidtil faststaaende Principer og Love — skulde afbrydes og afløses af en sjælelig Proces.

36. b) Ved den sidste Betragtning have vi allerede forberedt Svaret paa den anden Indvending mod Identitetshypotesen. Denne Indvending gik ud paa, at vor Viden om den legemlige Verden blev uforklarlig, naar der ikke findes Vexelvirkning mellem Sjæl og Legeme.

Denne Indvending har undret mig, da det forekommer mig, at selve Hypotesens Ordlyd, eller dens blotte Navn (naar man ikke omdøber den) indeholder et Svar. Naar der skal være Identitet af Bevidsthed og Hjernevirksomhed, saaledes at Hjernevirksomhed er det ydre, sanselige Udtryk for hvad der samtidigt gaar for sig i Bevidstheden, saa er det klart, at naar en vis Hjernevirksomhed (b) foraarsages ved en vis fysisk Paavirkning (a), opstaar der i samme Øjeblik foruden b ogsaa en Bevidsthedstilstand (β), og at hvis b svarer til a , maa det i sin inderste Grund med b identiske eller sammenhørende β ogsaa svare dertil. Enten jeg, med den sædvanlige spiritualistisk-dualistiske Opfattelse siger, at a frembringer b , og at b derpaa frembringer β , eller jeg, med Identitetshypotesen, siger, at a frembringer b , som er i sin Grund identisk eller¹⁾ sammenhørende med β , maa i denne Sammenhæng komme ud paa Et. Fælles for begge Opfattelser er, at b ikke fremkommer, uden at β ogsaa fremkommer. Om man forklarer Forholdet mellem b og β som et Kausalitetsforhold eller som et Identitetsforhold, gør i denne Sammenhæng aldeles ingen Forskel. Identitetshypotesen har dog ogsaa her et Fortrin; ti medens Spiritualismen maa statuere to Overgange: fra a til b , og fra b til β , behøver Identitetshypotesen kun én Overgang: fra a til $(b + \beta)$. — Den i 35 (mod Slutningen) udviklede Opfattelse viser os, hvorledes vi kunne forstaa, at a kan frembringe ikke blot b , men $(b + \beta)$; det bliver nemlig kun muligt under den Forudsætning, at a i Virkeligheden betyder $(a + a)$. — Det er altsaa for Identitetshypotesen meget vel muligt at fastholde Kontinuiteten mellem den materielle Omverdens Fænomener og de Bevidsthedsfænomener, der svare til dem. Indvendingen falder bort, saasnaart man tilstrækkeligt har tænkt sig ind i Hypotesen. —

Men foruden denne psykologisk-fysiologiske (psykofysiske) Betragtning giver Indvendingen ogsaa Anledning til en erkendelsesteoretisk Betragtning, som er af Betydning i denne Sammenhæng. — Alt hvad vi vide om den materielle Verden, vide vi fra vore Fornemmelser. At disse Fornemmelser igen skrive sig fra den materielle Verden, er en Paastand, der vel er plausibel fra et populært-dogmatisk Standpunkt, men som fra et erkendelsesteoretisk Synspunkt betragtet grunder sig paa en Cirkelslutning. At vi — saa fremt vi hylde Aarsagsprincippet — ikke kunne mene, at vore Fornemmelser opstaa «af sig selv», eller at vi selv frembringe dem af intet (d. v. s. uden given Anledning), følger af sig selv. Men det er, erkendelsesteoretisk set, selvmodsigende at erklære den materielle Verden, som

¹⁾ Hvilken Udtryksmaade man vil bruge, er ligegyldigt. b og β antages at være fænomenalt forskellige, men i deres Grund identiske. Efter det første Synspunkt kunne vi bruge Formlen $b + \beta$, efter det andet Formlen $b = \beta$.

vi kun kende fra vore Sansefornemmelser, for Aarsag til disse. Vore Erkendelsesobjekter ere Bestanddele af selve vor Erkendelse, af vor erkendende Bevidsthed, og Berettigelsen til at antage, at der eksisterer Ting med samme Kvaliteter, som de fremtræde med i vor Bevidsthed, denne Berettigelse skal først godtgøres. Under Indflydelse af de Paavirkninger, det erkendende Subjekt modtager, opstaar der hos det Fornemmelser og Forestillinger, som efter Bevidsthedens Love bearbejdes saaledes, at Billedet af den udstrakte, farvede og tonende Verden danner sig. Men i dette Billede have vi ingenlunde Ret til uden videre at se et adækvat Billede af de Aarsager, hvis Indflydelse paa Subjektet sætter og holder dettes Erkendelsesvirksomhed i Gang.

Den omtalte Indvending synes uden videre at gøre Erkendelsens Genstand (Objektet) til Et med dens Aarsag. Vore Objekter ere de Billeder, der danne sig i Bevidstheden under Indflydelse af visse virkende Aarsager; men umiddelbart have Erkendelsens Genstande og Aarsager intet at gøre med hverandre. For at bruge et (allerede af Lotze anvendt) Billede: vor Erkendelse af den materielle Verden kan sammenlignes med Gnisten, der slaar ud, naar Staalet slaar mod Flintestenen. Men Gnisten ligner ikke Staalet, og det vilde dog være højest urimeligt at paastaa, at man ikke kunde forstaa Gnistens Fremkomst af Flinten, naar det ikke var en Gnist, der paavirkede denne! — Hele Spørgsmaalet, som det er stillet i den nævnte Indvending, forekommer mig at være urigtigt stillet. Det beror paa en Forvexling af det erkendelsesteoretiske Forhold mellem Subjekt og Objekt og det psykofysiske Forhold mellem Bevidsthed og Materie. Disse to Forhold maa vel holdes ude fra hinanden ¹⁾. Det første Forhold vedrører al vor Erkendelse, ikke blot Erkendelsen af den materielle Verden; det andet Forhold er væsentligt et Grænseforhold mellem Psykologi og Fysiologi. Dette sidste er altsaa langt mere specielt end hint, og desuden af en helt anden Karakter.

I vor specielle Forsken og vor praktiske Bevidsthed holde vi os til Erkendelsens Genstande og undersøge deres indbyrdes Sammenhæng. Vi danne da paa Grundlag af vore Fornemmelser et saa nøjagtigt Billede af den materielle Verden som muligt. Men ogsaa de sjælelige Tilstande hos os selv og andre ere Erkendelsesgenstande, skønt de ikke fremtræde for ydre Sansenskuelser eller i Rummets Form. Naar vi nu ville afgøre, hvorledes vi indenfor vort objektive Verdensbillede skulle opfatte Forholdet mellem det Materielle og det Sjælelige, kunne vi kun bygge paa hvad paa den ene Side Naturvidenskaben, paa den anden Side Psykologien lærer os, og vi naa til vor Hypotese ved at drage

¹⁾ I mit Skrift «Spinozas Liv og Lære» (Kbhvn. 1877) p. 100 f. har jeg paavist, hvorledes denne Forvexling fremtræder hos Spinoza. Ogsaa Windelband (Geschichte der neueren Philosophie. I. Leipzig. 1878. p. 211) og Tönnies (Studie zur Entwicklungsgeschichte der Spinoza. Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie. 1883. p. 176 f.) have gjort denne Bemærkning. — Hos Schelling og Hegel spiller denne Forvexling en skæbnsvanger Rolle.

de sidste Konsekventser af disse Lærdomme. Ifølge Identitetshypotesen f. Ex. opfattes Forholdet saaledes, at de sjælelige Tilstande forholde sig til de tilsvarende Hjerneprocesser paa samme Maade som en Cirkelbues konkave Side forholder sig til dens konvexe. Tilværelsen kommer altsaa til at staa for os som en Bue, der kan ses fra to Sider. — Dette er den psykofysiske Betragtning.

Erkendelsesteoretisk spørge vi derimod om, paa hvilket givet Grundlag og ved Hjælp af hvilke Principer vi have dannet dette Verdensbillede, som er vor Erkendelses Genstande, ordnede i en bestemt Sammenhæng. Det givne Grundlag er tilsidst vore Fornemmelser, hvorimod disses Aarsag, og med den Aarsagen til vort hele psykofysiske Verdensbillede, aldrig selv er given, men kun findes ved Hjælp af en metafysisk Hypotese. Ved Bestemmelsen af denne Aarsag træde de forskellige metafysiske Systemer i Modsætning til hverandre, idet ethvert af dem bestemmer den paa sin Maade. I Psykologi og Fysiologi se vi bort fra dette Problem og indordne vore Fornemmelser som Led i den Verdenssammenhæng, vi opbygge paa Grundlag af selve disse Fornemmelser. Men erkendelsesteoretisk er vor Fornemmelse (lige saa vel som vor Tæknings Principer) et Sidste, en oprindelig Forudsætning, der naturligvis ikke kan forklares ved det, der opbygges paa Grundlag af selve denne Forudsætning. —

Til Afvisning af den omtalte Indvending er det tilstrækkeligt at holde sig til den ovenanførte psykofysiske Betragtning. Men da Spørgsmaalet kan have en større Rækkevidde og let kan give Anledning til Misforstaaelse, er jeg gaaet ind paa den erkendelsesteoretiske Side af Sagen.

37. c) Problemet om Forholdet mellem det Sjælelige og det Legemlige vilde ikke høre til de største og mest centrale Problemer for menneskelig Forsken, hvis nogen Hypotese allerede nu kunde antages at have givet en endelig Løsning. Vi kunne ikke naa videre end at lodse os frem i dette Farvand, som er opfyldt af saa mange Skær, idet vi som Sømærker bruge de Principer og Resultater, der hidtil have staaet deres Prøve i vor Erkendelse. Hvad særligt Identitetshypotesen angaar, saa var det kun den dogmatisk-metafysiske Tankegang hos dens store Grundlægger, der kunde føre til den Tro, at Problemet ved den fuldstændigt var løst. Der bliver stadigt Stof nok tilbage for den Forundring, som sætter Tanken i Bevægelse. For mit Vedkommende har jeg ganske vist den — som jeg tror, ikke ubegrundede — Overbevisning, at der her er et skarpt Hjørne, en Station, som vor Verdensanskuelse maa passere. Den maa her, som paa saa mange andre Punkter, i sin Opfattelse af Tilværelsen forlade den tilsyneladende umiddelbart givne Betragtningensmaade. Men tilbage staar stedse den store Mærkelighed, at Tilværelsen frembyder to saa forskellige Sider: paa den ene Side den inderlige Enhed i Bevidstheden, paa den anden Side den ydre Mangfoldighed i Materien.

Det maa her først og fremmest mærkes, at den Vanskelighed, som heri kan ligge, er fælles for alle Teorier, og ikke mindst gør sig gældende i den sædvanlige spiritualistiske Teori. Ti hvorledes vil man kunne forbinde nogen anskuelig Forestilling med den Vexelvirkning, der antages at finde Sted mellem det udstrakte Mangfoldige og den ikke-rumlige Enhed? Gaaden bliver her i det Mindste lige stor, hvad enten man saa antager et Aarsagsforhold eller et Identitetsforhold. Og Gaaden bliver egentligt i begge Tilfælde den samme. Al Kausalitet er Kontinuitet. Hvad vi kalde Aarsag og Virkning, staar for den videnskabelige Erkendelse ikke som to forskellige Ting, men som to Led i én og samme kontinuerlig Proces. Alle videnskabelige Teorier gaa ud paa at formulere en saadan Kontinuitet mellem Fænomener, der for den sanselige Opfattelse staar som forskellige Ting eller Begivenheder. Atomteorien f. Ex. gør det muligt at se bort fra de kvalitative Forandringer og den dermed følgende Diskontinuitet i vor sanselige Erfaring om Stoffernes Forandringer og danner Forestillingen om en Omsætnings- og Omlejringsproces, ved hvilken materielle Smaadele kontinuerligt bevæge sig fra det ene Punkt i Rummet til det andet. Dersom der nu bestod et Kausalitetsforhold mellem legemlige og aandelige Fænomener, maatte en og samme kontinuerlig Proces føre fra Materiens Mangfoldighed til Bevidsthedens Enhed. Jeg vil nu ikke stille den Fordring til den populære Spiritualismes Talsmænd, at de skulle vise os, hvorledes denne Overgang gaar for sig i Virkeligheden. Jeg vil blot spørge, om vi kunne danne os nogen som helst Forestilling om dens Mulighed. Et Brud paa Kontinuiteten maa der i hvert Tilfælde komme dér, hvor den fysiologiske Proces hører op for at afløses (fortsættes kan man ikke kalde det) af den psykiske. Lad os tænke os Resultanten af de fysiske og kemiske Processer i Hjernen som en ret Linie. Denne Linie maa da pludseligt afbrydes; en Iagttager vilde fra et vist Øjeblik af intet se mere. Den rumlige Bevægelse vilde pludseligt være «absorberet». — Et saadant Brud paa Kontinuiteten medfører Identitetshypotesen ikke.

Den Vanskelighed, der bliver tilbage for Identitetshypotesen, mener jeg allerede i min tidligere Fremstilling at have fremhævet saa stærkt som muligt¹⁾ Den materielle Verden fremtræder for os (i hvert Tilfælde i vore Hypoteser) med en ganske anden Kontinuitet, end vi formaa at tænke os for den sjælelige Verdens Vedkommende. Paa den anden Side fremtræder til Gengæld Individualiteten, den sluttede Enhed og Helhed ganske anderledes udpræget paa Sjælelivets Omraade, selv om det vilde være Dogmatisme her at tale om absolut Enhed, da Enheden i vor Erfaring fremtræder i alle mulige Grader lige fra den højeste Koncentration til saadanne Fænomener, hvor Enheden næsten synes tabt i de rent sporadisk opdukkende Bevidsthedselementer. Inden for hver enkelt individuel Enhed er det igen forbundet med Vanskelighed at hævde Kontinuiteten; der svinges mellem

¹⁾ Smlgn. Psykologi. 2. Udg. p. 76, 96, 98, 409.

Bevidsthed og Ubevidsthed, og de psykiske Elementer synes at forsvinde, uden at Ækvivalenter kunne paavises. Vi have uovervindelige Vanskeligheder ved at tænke os en Lov om Energiens Bestaaen for den sjælelige Tilværelses Vedkommende. Baade indenfor den enkelte Bevidsthed og mellem de forskellige Bevidstheder synes Kontinuiteten brudt, og det ovenfor (35 og 36) antydede hypotetiske Supplement naar ikke videre end til en højst vag Antydning af noget med de psykiske Elementer Analogt, der kunde udfylde Lakunerne. Hvis vi i vor Erkendelse af Tilværelsen fuldstændigt formaaede at forbinde disse to Synspunkter: Fænomenernes Kontinuitet og deres Individualitet, saa vilde egentligt alle Gaader være løste.

Det forekommer mig at være et Fortrin ved Identitetshypotesen, at den stiller baade Sammenhængen og Modsætningen mellem den materielle og den sjælelige Natur i saa klar og simpel Belysning. Den slutter sig til den barnlige og praktiske Opfattelse, der betragter Legemet som det ydre Udtryk for Menneskets Personlighed, medens Legemet efter Spiritualismen er et fra Menneskets Personlighed forskelligt Væsen. I videnskabelig Henseende tillader den Fysiologien og Psykologien at gennemføre hver sin Metode og dog at arbejde Haand i Haand med hinanden. Den foregriber intet Resultat. Den paastaar aldeles ikke, at alt i Hjernen er forklaret efter Inertiens Lov og Loven om Stoffets og Kraftens Bestaaen. Men den paastaar, at intet videnskabeligt Resultat hidtil er naat, som ikke bekræftede disse Love, og at en Hypotese, der begynder med at afvise dem, derfor ikke kan have nogen Berettigelse eller Betydning. —

Den sjælelige Aktivitet mister ikke sin reale Betydning i Verden, fordi den i sit Væsen er identisk med en fysisk Aktivitet. Den faar lige saa meget at sige som den Nerveproces, der er dens for ydre Sansning tilgængelige Udtryk. Udviklingshistorien viser os, at Nervesystemet er en af de Dele af Organismen, der først med Tydelighed fremtræde i Anlægget, og at det fra først af indtager en central Stilling i Forhold til de andre Dele af Organismen¹⁾. Der er her et oprindeligt virkende Anlæg, som viser, at Nervesystemets Funktioner, hvis Korrelata de sjælelige Virksomheder ere, ikke ere blotte Virkninger af ydre Indflydelse, men bestemte i deres Natur og Retning ved Individets første Tilblivelse.

Om vi i nogen af de to Ytringsformer have Tilværelsens absolute Natur given, er et Spørgsmaal, som ikke kan besvares. Aand og Materie staa ganske vist som Hovedforskelligheder i vor Erfaring; vi kende intet Tredie foruden dem. Men det er en blot faktisk Tohed, vi her staa overfor. Der er intet kontradiktorisk Forhold mellem dem, saa at en tredie eller en fjerde Ytringsform skulde være en logisk Umulighed. Heller ikke er der, som ved Rummets tre Dimensioner, nogen Anskuelsesumulighed til Stede for Antagelsen af

¹⁾ Se herom: Kölliker: *Entwicklungsgeschichte des Menschen und der höheren Thiere*. Leipzig 1861. Vorlesung VII, VIII, XXV. — R. S. Berg: *Forelæsninger over den almindelige Udviklingshistorie*. København 1887. p. 102—104.

flere Former. Det er derfor ingen løs Paastand, men en Bemærkning, der kaster et Lys over vor Erkendelses faktiske Begrænsning, naar vi henvise til, at Løsningen af Tilværelsesproblemet kan ligge langt dybere end baade de spiritualistiske og de materialistiske Teorier tænke sig det. Det vilde være kortsynet Dogmatisme, naar man her paa dette Grænsepunkt ikke havde et aabent Øje for de forskellige Muligheder, der frembyde sig. Kun langsomt og modstræbende har den menneskelige Verdensanskuelse forsonet sig med Tanken om det fysiske Univers's Uendelighed; den vægrer sig paa lignende Maade ved at indrømme, hvor lidet vi formaa at gennemskue Tilværelsens indre Sammenhæng, men er tilbøjelig til at mene sig tilstrækkeligt udstyret til at kunne fastslaa en afsluttende Erkendelse.

VII. Den sjælelige Aktivitets Lovmæssighed.

38. For Psykologien som for enhver real Videnskab er Aarsagsprincipets Anerkendelse en Livsbetingelse. Kun naar det anerkendes, at de sjælelige Fænomener have deres Aarsager, blive de psykologiske Problemer til. I hvert Tilfælde vilde Psykologien aldrig kunne konstatere, at Aarsagsloven ikke gjaldt; den vilde kun kunne slaa fast, at vi endnu ingen Aarsager kunde finde til visse Fænomener.

Dog vilde det kunne tænkes, at den psykologiske Forsken stødte paa Fænomener, hvis Virkelighed den maatte anerkende, men hvis ejendommelige Natur netop betingedes ved, at Aarsagsloven ikke gjaldt, eller ikke fuldstændigt gjaldt, saaledes at man fik Valget imellem at forkaste saadanne Fænomeners Virkelighed og at anerkende Aarsagslovens Begrænsning. Da nu et Faktum altid har Forrangen for et Princip, kunde Valget ikke blive tvivlsomt.

Et Fænomen af denne Art anses af mange de moralske Følelser (særligt Anger eller Skyldfølelsen) for at være, og man stiller da det Valg enten at forkaste saadanne Følelser som grundede paa Illusion eller at antage Aarsagsløshed. Der skal nemlig med Angerfølelsen være forbundet en uafviselig Forestilling om, at man i det givne Tilfælde kunde have villet anderledes end man vilde, og denne Forestillings Gyldighed skal være den Betingelse, til hvilken Angerfølelsens Bestaaen er knyttet.

En Paastand som denne forvexler Psykologiens Standpunkt med Etikens. Psykologen spørger blot om Bevidsthedsfænomenernes faktiske Opstaaen og Sammenhæng. Han undersøger da ogsaa hin Følelses Natur nærmere. Først undersøger han, om den i den angivne Form, bunden til Forestillingen om at have kunnet ville anderledes, findes hos alle Mennesker. Da der nu faktisk findes dem, som vel kende Anger, men aldrig have havt den klare Bevidsthed om, at de havde kunnet ville anderledes naar hele deres Sinds-

tilstand ikke var bleven ændret, — saa slutter Psykologen, at hvor hin Følelse findes i den angivne Form, skylder den rimeligvis ganske særegne Betingelser sin Opstaaen, og han vil da søge en Forklaring af, hvorledes en saa mærkelig Forestilling, som den omtalte, kan have sat sig fast i Bevidstheden og forbundet sig med Angerfølelsen. Ja, selv om den omtalte Form for Angerfølelse fandtes hos alle Mennesker, vilde Psykologen som teoretisk Forsker ikke kunne stille sig anderledes. De Forestillinger, der forbinde sig med Følelserne og give disse deres specielle Karakter, behøve nemlig ingenlunde at indeholde den virkelige Aarsag til Følelserne. Det er tilstrækkeligt, naar Individet, som har Følelsen, betragter den dertil knyttede Forestilling som gyldig; saa længe han gør det, vil Følelsen bevare sin Karakter. I Følelsernes Psykologi prøves ikke Gyldigheden af de Forestillinger, der bestemme Følelsens Karakter og Retning; naar der blot indgaas en Association af Forestilling og Følelse, er det rent psykologisk ikke af afgørende Betydning, om Forestillingen er gyldig eller ikke.

39. Ad flere forskellige Veje vilde man kunne vise, hvorledes Forestillingen om en Villiesakts Aarsagsløshed kan opstaa.

For det Første kan der henvises til, at jo mere en sjælelig Tilstand lægger Beslag paa vor Interesse og Opmærksomhed, des mindre lægge vi Mærke til de forudgaaende og betingende Omstændigheder. I en stærkt bevæget Følelsestilstand tænke vi ikke paa, at den paa mange Maader er forberedt og indledet ikke blot ved bestemte ydre Erfaringer, men ogsaa ved forudgaaende Bevidsthedstilstande dels af beslægtet, dels af forskelligartet, maaske endogsaa modsat Beskaffenhed. Den hele Tilstand kommer til at staa for os som pludseligt, af sig selv indtraadt, tilbleven af intet, og vi ere utilbøjelige til at gaa ind paa nogen som helst genetisk Forklaring af den. Aller mest gælder dette ved en alvorlig Villiesafgørelse. Naar efter en lang indre Debat den afgørende Beslutning skyder sig frem og i ét Øjeblik fejer alle modstaaende Betænkkeligheder bort, da synes der at foreligge et Brud paa Kontinuiteten. Den nye Tilstand, i hvilken vort hele Sind er samlet i Tanken om Handlingen, staar i en saadan Modsætning til Overvejelsens indre Strid og Splid, at selv om vi bevare en levende Erindring om denne, have vi dog Vanskelighed ved at fastholde den Erkendelse, at der er et Kausalitetsforhold mellem de to Tilstande. Achilles's pludselige og afgørende Selvbeherskelse i det heftige Optrin overfor Agamemnon (i Iliadens første Bog) kunde de gamle Grækere kun forklare sig ved, at Atene kom ned fra Olymp og — kun synlig for den vrede Helt — trak ham i hans Lokker og holdt ham tilbage, da han allerede var begyndt at drage Sværd af Skede. Den gammelgræske Bevidsthed appellerede i saadanne Tilfælde til en guddommelig Indgriben; en moderne Indeterminist vilde her have appelleret til «den frie Villie».

For det Andet kunde man henvise til, at Villiesafgørelsen, Beslutningen, medfører

en ejendommelig Fornemmelse af Uhæmmethed og Kraft paa Grund af, at Sindet næsten fuldstændigt gaar op i én Tanke. Al indre Modstand, al Tvang er falden bort. Alle Tanker og Følelser gaa i samme Retning. Ingen Hensyn eller Skranker agtes. Der sker i Beslutningen et Gennembrud af vort reale Selv, af den Kreds af Bevidsthedselementer, der danner den relativt konstante Del af vor Bevidstheds Indhold, og vi have derved samme Fornemmelse som ved et fuldt og dybt Aandedrag, en Fornemmelse af, at vi nu kom ret til os selv, en potenseret Selvfølelse, der skyder al Tanke om, at denne Tilstand dog selv kun blev til som Følge af andre Tilstande, langt i Baggrunden. Vi føle os suveræne, ubetingede. Men al Foraarsagethed er Betingethed, Begrænsning, Bundethed. Intet Under, at vi ikke i samme Øjeblik kunne gaa helt op i den nærværende Tilstand og klart fastholde Forestillingen om dens Afhængighed af forudgaaende Tilstande!

For det Tredie vil Erindringen om Overvejelsens Tilstand — hvis den kan gøre sig gældende — kunne føre til, at man antager den objektive Mulighed af en anden Beslutning end den virkelig fattede. Der fremstillede sig under Overvejelsen forskellige mulige Handlinger for vort Blik. Vi satte os ind i enhver af dem og revs kun bort fra dem hver for sig, fordi Forestillingen om de andre gjorde sig gældende. Men Forestillingen om en forkastet Mulighed kan være traadt saa levende frem, at den næsten har faaet en sjælelig Virkeligheds Præg for os. (Smlgn. hermed 32). Vi drage os jo ofte selv til Ansvar, blot fordi vi have kunnet tænke paa at foretage en vis Handling. Og i den levende Forestilling om en Handling ere vi — da Aktiviteten ikke begynder paa et vist bestemt Punkt — altid et Stykke paa Vej til at udføre Handlingen. En saadan Handling kommer da i den levende Erindring ikke til at staa som en blot subjektiv, bleg Mulighed; vi tillægge den en vis Objektivitet — og dermed er Illusionen om en real Evne til i det enkelte Øjeblik at ville anderledes, end vi virkelig ville, stærkt forberedt. Jo klarere og intensivere den forkastede Mulighed staar Side om Side med den foretrukne, des større Fristelse er der til at tillægge dem omtrent samme Gyldighed. Det Billede, der naturligt skyder sig frem, viser os to Veje; vi gaa kun ad den ene; men den Vej, vi ikke gaa ad, bliver dog ved at staa for os som en objektivt given Vej, en Realitet. Dette Landevejsbillede overføre vi paa de subjektive Muligheder, vi have kæmpet med.

For det Fjerde. Selv om Angeren ikke altid betinges af Forestillingen om at have kunnet ville anderledes, saa indeholder den dog, hvor den rører sig med Styrke, et levende Ønske om, at man havde villet anderledes. Den Tilstand, i hvilken man i Angerens Øjeblik ser tilbage paa sin Handling, er højst forskellig fra den Tilstand, i hvilken man fattede Beslutningen om at udføre Handlingen. Man har Møje med at identificere de to Jeger, der ytre sig i de to Tilstande. Selvgenkendelsen er vanskelig. Identifikationen sker da let paa den Maade, at man overfører noget fra den nuværende Tilstand til den tidligere. Man tillægger da det tidligere Jeg paa én Gang den Kraft, der

førte til den forkastelige Beslutning, og den Kraft, der i det nærværende Øjeblik fører til at forkaste den. Hvad der i det tidligere Øjeblik var et Enten—Eller, gør man ved en ejendommelig Sammenknytning til et Baade—Og. Medens Angeren ikke nødvendigvis forudsætter Forestillingen om at have kunnet ville anderledes, kan det altsaa vises, at den kan frembringe en saadan Forestilling ved en ganske naturlig psykologisk Proces. Ti saadanne Forskydninger foregaa uafbrudt i vort Bevidsthedsliv.

Endeligt, for det Femte, kan en lignende Illusion som den sidst omtalte gøre sig gældende, naar man under en alvorlig Overvejelse tænker paa Fremtiden¹⁾. Naar jeg saaledes ser fremad, staa det klart mig, at Fremtiden — for det Omraade, min Villie har Indflydelse paa — bliver en anden, alt efter som jeg vælger den ene eller den anden af de Handlinger, jeg drøfter. Fremtiden kommer altsaa til at staa for mig i et dobbelt Lys: dels saaledes som den vilde være som Følge af en vis bestemt Handling, dels saaledes som den vilde være uden denne. Der finder da her let en S sammenskydning, en Art Interferents Sted af de to Fremtidsbilleder. Det heraf resulterende Fremtidsbillede kommer til at staa ubestemt, skiftende, vakkende for mig. Det faar Udseendet af, at Fremtidens Begivenheder i sig selv ere indeterminerede, fordi vi intet klart bestemt Billede af dem kunde fastholde, idet andre Billeder gribe forstyrrende ind. Her gør sig en stadig Oscilleren gældende. — Denne Oscilleren, som hos mange ytrer sig med Hensyn til den Del af Fremtiden, deres Villen kan bestemme, ytrede sig for Oldtidens Tænkere, selv den største af dem, ogsaa hvad Fremtiden i det Hele angaar. Aristoteles lærte, at der til vore problematiske Domme svare objektive Muligheder i Naturen, ligesom der til vore apodiktiske Domme svare nødvendige Forhold i Naturen. Verdensløbet var for ham ubestemt, hvad Universets lavere Sfærer (den sublunariske Verden) angaar. I Skriftet de interpretatione (cap. 9), som i hvert Tilfælde er blevet tillagt Aristoteles, læres det, at den Sætning, at af to kontradiktorisk modsatte Domme maa den ene være sand, den anden falsk, kun gælder for Fortiden og Nutiden, ikke for Fremtiden. Naar vi sige: enten vil der staa et Sølslag eller ikke, saa er det — efter denne Lære — hverken nødvendigt, at der vil staa et Sølslag, eller at der intet vil staa. Ingen af Delene kan i Forvejen være sand. Hvad Fortiden og Nutiden angaar, ere Mulighederne udtømte, men hvad Fremtiden angaar, staa de, ikke blot for den forskende Tænkning, men i selve den reale Tilværelse (hvorledes man saa nærmere har tænkt sig dette!) endnu aabne!²⁾ — Det er naturligt, at Overbevisningen om

¹⁾ Smlgn. herom Darlu i Revue philosophique. Juin 1887. p. 574—576.

²⁾ Smlgn. om denne aristoteliske Lære George Grote: Aristotle. I. p. 183 ff. — I den nyeste Tid har W. Wundt hævdet, at Principet om Ækivalents af Aarsag og Virkning ikke gælder for den sjælelige Kausalitets Vedkommende, men kun for den fysiske Kausalitet. Han opstiller i Modsætning til Ækivalentsprincipet Principet om den stedse voxende sjælelige Energi. Han sætter denne Antagelse i Forbindelse med den Paastand, at vor Kausalforklaring paa det sjælelige Omraade kun

den faste Lovmæssighed danner sig senere for det aandelige Livs end for den ydre Naturs Vedkommende. Og dog er det mest manglende Opmærksomhed, det skyldes, naar det aandelige Liv frembyder Billedet af uregelmæssig Skiften, og i Praxis stole vi i hvert Tilfælde nok saa meget paa den menneskelige Naturs Lovmæssighed som paa den ydre Naturs. Vi ere jo ikke mindre afhængige af Mennesker end af Naturen, og kunde ikke levé mellem Mennesker, naar vi ikke til en vis Grad kunde forudsige deres Handlemaade.

40. Den psykologiske Forsken kan ikke stille sig anderledes overfor Paastanden om Undtagelser fra Aarsagsloven for visse aandelige Fænomeners Vedkommende. Som enhver real Forsken staar og falder den med Aarsagsprincippet. Det er da ogsaa nu temmelig almindeligt indrømmet, at der rent teoretisk ingen Grund vilde være til at hævde Indeterminismen. Derimod paastaas det endnu ofte, at moralske Motiver skulle føre til paa visse Punkter at holde vor Forskerlyst i Tømme og tage Forstanden fangen (om man ellers kan bruge disse Udtryk her; ti Opgivelsen af Aarsagsprincippet skildres undertiden, som om den var den letteste Sag af Verden og ingen Kamp kostede). Hermed flyttes, hvad vel maa bemærkes, det hele Spørgsmaal fra Psykologien over i Etiken.

Jeg maa her tillade mig for mit eget Vedkommende at henvise til, hvorledes jeg i alle mine tidligere Udtalelser om det deterministiske Problem har hævdet dette Synspunkt, at det er et etisk, ikke et psykologisk Spørgsmaal. At det er et etisk Spørgsmaal, vil nu naturligvis ikke sige, at vi kunne appellere til de gængse moralske Forestillinger, der ligesaa lidt i etisk som i psykologisk Henseende ere tilstrækkelig klare og begrundede. Derksom Spørgsmaalet virkelig skal drøftes, maa man gaa tilbage til de Principer, der ligge til Grund for al etisk Vurdering, og paa hvilke derfor al Tale om etisk Betydning og

---

angaar Fortiden, ikke Fremtiden. (Ethik. Leipzig 1886. p. 399 f. — Physiologische Psychologie. 3. Aufl. II. p. 483 f.) Det kan naturligvis ikke negtes, at Aandsvidenskaben i langt ringere Grad end Naturvidenskaben formaar at forudsige Fremtiden. Men er det ikke det Naturligste at udlede denne Omstændighed af vor højst mangelfulde og lidet exakte Viden paa det aandelige Omraade? Fordi meteorologiske Forudsigelser langtfra kunne maale sig med astronomiske Forudsigelser, mene vi jo dog ikke, at der paa det meteorologiske Omraade gør sig en anden Art Kausalitet gældende end paa det astronomiske Omraade. Vor relative Uvidenhed paa det psykologiske Omraade har desuden sin Parallel i en ikke mindre Uvidenhed paa Hjernefysiologiens Omraade, saa at hvad der gælder for de aandelige Fænomener, maatte (efter Identitetshypotesen, som Wundt hylder) ogsaa gælde for Hjernefunktionerne. — Naar der synes at blive ny Energi til paa det aandelige Omraade, er det at forklare i Analogi med den Maade, paa hvilken Organismen under sin Væxt kommer til at raade over større Energi. Det er den fremskridende Differentiation af Organer og Funktioner, som gør en alsidigere Optagen og Anvendelse af Energi mulig. Men herved brydes Ækvivalentsprincippet ikke. — Iøvrigt har jeg, som jeg mener, med tilstrækkeligt Eftertryk paavist, hvilke Vanskeligheder en Gennemførelse af Ækvivalentsprincippet paa det aandelige Omraade lider under. — Det maa bemærkes, at Wundt (Ethik p. 412) indrømmer, at hvor der har dannet sig en virkelig Karakter, ere vi i Stand til ikke blot bag efter at forklare, men ogsaa at forudsige et Menneskes Handlinger Altsaa netop for den højeste Form for sjælelig Kausalitet gælder hin Paastand ikke.

Berettigelse maa hvile. Der maa spørges: hvilken etisk Betydning og Berettigelse have de Følelser (særligt Anger- eller Skyldfølelsen), paa hvilke man ofte grunder Nødvendigheden af at antage Villiens Aarsagsløshed? Og det maa da undersøges, om Aarsagsløshedspostulatet virkelig er en uundgaaelig logisk Konsekvens af det, der udgør hine Følelsers etiske Værdi, eller om den indeterministiske Paastand ikke meget godt kan bortfalde, uden at denne etiske Værdi lider noget Afbræk. Hvis man ikke foretager en saadan Undersøgelse, er det uden al Betydning at appellere til moralske Motiver.

I min første Afhandling om dette Punkt (Kapitlet om Villiens Frihed i «Grundlaget for den humane Etik». 1876) søgte jeg allerede at vise, hvorledes «Angeren bliver forstaaelig og ses i sin store etiske Betydning, selv om vi ikke antage nogen absolut Frihed», og hvorledes den vilde være aldeles overflødig, «dersom den skulde forudsætte, at vi ogsaa havde kunnet handle anderledes under de givne Forhold» (p. 124). Dette Standpunkt har jeg siden stedse lagt til Grund, senest i den nye Undersøgelse af dette Spørgsmaal i min Etik (1887). Min Grundtanke er den: at den Forklaring af Angerfølelsen, som ud fra Determinismen er mulig, ganske stemmer med den Betydning, som fra etisk Standpunkt maa tillægges Angeren. Efter min Opfattelse mødes Psykologi og Etik paa den skønneste Maade i samme Resultat. Jeg forsvarer derfor ikke Determinismen. Men jeg angriber visse gængse og overleverede Forestillinger, der gaa ud fra et etisk uholdbart Begreb om Anger og Tilregnelighed og derved (foruden andre Ulemper) frembringe Disharmoni mellem den psykologiske og den etiske Betragtningmaade.

Anger og Skyldfølelse have, som jeg har søgt at vise, kun Betydning ved at vække Driften til Forandring og Fremgang i Villien. Som blot Rugen over, hvad der ikke kan gøres om, ere de uetiske, idet de slappe Villien og kue Modet. Angeren frembringes ved den skarpe Modstrid mellem hvad min egen Overbevisning anerkender for ret, og hvad Erindringen foreholder mig om min egen Villens Beskaffenhed. Naar man har ment, at ifølge Determinismen den Smerte, der føles over at have villet uret, maa være væsentligt af samme Art som den, der føles ved ikke at være smukkere eller bedre begavet, oversér man dels, at i Villien finder Menneskets reale Selv sit mest potentserede Udtryk, saa at en Selvførdømmelse her virker stærkest og dybest, dels, at medens man ikke kan hjælpe synderligt paa sin Begavelse og sin Skønhed (især ikke paa sin Skønhed), er derimod en Ændring af Villien ikke umulig, netop i Kraft af den psykologiske Lovmæssighed. Derved faar Ulystfølelsen her en særligt aktiv Karakter, som den æstetiske eller intellektuelle Misfornøjelse med sig selv savner. Angerens Smerte og Uro skriver sig fra de to anførte Momenters Samvirken, med den levende Følelse af det Rette som Baggrund. Angeren kan beskrives og forklares lige saa naturligt som i det Hele nogen Følelse kan det med de Midler, der staa til Psykologiens Raadighed. Og med selve denne Forklaring er egentligt den etiske Betydning allerede givet.

Siger nu den, om hvem en etisk forkastende Dom fældes: «Saaledes var nu én Gang min Villie! Jeg kunde i det givne Øjeblik ikke ville anderledes!» — saa bliver Svaret følgende: «Derom er ikke Talen. Vi konstatere blot, at den Villie, du lagde for Dagen, var slet. Og vi sige det til dig, for energisk at henvende din Opmærksomhed derpaa, saa at din Villie kan blive en anden for Fremtiden.» — Vi have i det Hele ikke Ret til at udtale etiske Domme om andre, uden for at vække en bedre Villen hos dem. Etiske Domme maa selv være etisk motiverede. Dette kunde synes at følge af sig selv, men bliver (under den store Lyst til at moralisere og operere med moralske Argumenter) alt for meget overset. Etiske Domme ere ikke berettigede blot som Udbrud, i hvilke man skaffer sig Luft. Selv om det ikke er farisæisk Selvfølelse, der paa denne Maade skaffer sig Afløb, saa overses dog, at det at være Genstand for etisk Misbilligelse er en Lidelse, der — som al Lidelse — ikke maa paaføres nogen uden som nødvendigt Middel til Fremgang. Dette følger ligefrem af de første etiske Grundsætninger¹⁾. Enhver, som udtaler en etisk Dom, paadrager sig derved et etisk Ansvar. Han opererer med Kræfter, som hører til de stærkest og dybest bevægende i Verden, og som derfor ikke bør bruges i Blinde. — Overfor Sindssyge og Bevidstløse udtale vi derfor heller ingen etiske Domme. Og den, der er kuert ved Følelsen af sin Afmagt til at holde sig oppe i etisk Henseende, kue vi ikke endnu mere ved at rette etiske Domme til ham; vi søge derimod netop at styrke hans Selvtillid og hans Selvagtelse. De etiske Dommers teleologiske eller pædagogiske Karakter bliver her aabenbar.

Naar vi sige til et Menneske: «Saaledes burde du ikke have villet!» da hviler denne Udtalelse ingenlunde paa indeterministiske Forudsætninger. Vi foreholde ham kun Modsætningen mellem hans virkelige Villen og den Villen, han selv maa anerkende som den rette. I denne skarpe Modsætning ligger en Brod, en stimulus for Villien. —

Denne Betragtning belyser klart den Paastand, at Determinisme og Etik ere uforenelige. Den etiske Lov lever i Bevidstheden som Motiv, og etiske Domme udtales — paa etisk Maade — for at blive Motiver. Og Determinismen er Læren om Villiens fuldstændige Motiverethed. Det er da ikke godt at se, hvorledes der her skulde være nogen Uforenelighed.

Problemet om «Villiens Frihed» er derfor aldeles ikke uløseligt. Det finder sin klare og bestemte Afgørelse ved Fastsættelsen af de etiske Principer. Af disse maa Indeterminismen enten følge eller ikke følge. Jeg undervurderer ikke Vanskelighederne ved Fastsættelsen af disse Principer; jeg tør sige, at jeg har søgt at stille disse Vanskeligheder i saa klart Lys som muligt; men hvis man i det Hele vil lægge bestemte Principer til Grund ved sine etiske Reflexioner, maa man dog kunne blive klar over, om Indeterminismen

¹⁾ Se min Etik (1887). p. 73—75.

er en Konsekvents af dem eller ikke. Og hvilken Værdi en Appel til det Etske kan have, som ikke lægger bestemte Principer til Grund, forstaar jeg ikke.

41. I den nye Behandling af Spørgsmaalet om Villiens Frihed, som Prof. Kroman har givet i 2. Udgave af sin Tænke- og Sjælelære, er nu ogsaa en lignende Betragtningmaade antydet. Han har her udtalt (p. 310), at Determinismen og Indeterminismen hver gaa ud fra sit Skyldbegreb, og at det Spørgsmaal staar tilbage: hvilket Skyldbegreb er det rette? — Med dette Spørgsmaal burde den hele Debat være begyndt. Den vilde da have været frugtbare. Men denne Betragtningmaade betegner i hvert Tilfælde et stort Fremskridt i Forhold til Behandlingen af samme Spørgsmaal i Forfatterens Skrift «Vor Naturerkendelse» (Kbhvn. 1883), hvor Determinismens Mulighed kun indrømmedes, hvis man forkaster Ansvarsfølelsen. Der gjordes i dette Skrift ikke noget Forsøg paa at fremdrage den Mulighed, at det eneste etisk holdbare Begreb om Ansvar og Anger kunde være et saadant, som netop Determinismen baade kunde og maatte lægge til Grund. Ved «virkeligt Ansvar, virkelig Skyld og Anger» (Vor Naturerkendelse. p. 246) forstodes i det tidligere Skrift saadanne Former for disse Følelser, som kun Indeterminismen kunde anerkende. — Endnu i sin nye Fremstilling yder Forfatteren dog ikke lige Ret og Skel for begge Parter. I det Mindste kunne hans Udtryk forstaas saaledes, som om det med Determinismen forenelige Skyldbegreb var mere overfladisk end Indeterminismens. Har man engang erklæret det for et etisk aabent Spørgsmaal, hvilket Skyldbegreb der er det rette, saa maa man ogsaa tage alle Konsekventserne. Det vil da navnlig være klart, at dersom der skulde være etiske Betæneligheder ved Indeterminismens Skyldbegreb, saa blive disse Betæneligheder des større, jo «dybere» dette Begreb er.

Det har sikkert højligt undret de fleste Læsere af «Vor Naturerkendelse», at Forfatteren i sin sidste Fremstilling protesterer saa bestemt mod at blive betegnet som Indeterminist¹⁾. Hele Forsvaret for Indeterminismen, og ikke mindst den Belysning, i hvilken

¹⁾ I samme Note, i hvilken min ærede Kollega gør Indsigelse imod, at jeg har regnet ham til Indeterministerne, replicerer han til nogle Bemærkninger, jeg i min Etik har gjort om Indeterminismens Forhold til den religiøse (særligt den teistiske) Verdensanskuelse. Jeg søgte at vise, at Indeterminismen er uforenelig med Teismen, altsaa med den gængse religiøse Opfattelse (til hvilken der var henvist), fordi den ophæver Guds Almægt og Alvidenhed. Kromans Svar gaar ud paa følgende: 1) «Betegnelsen «almægtig» betyder jo ikke, at Guddommen er eneste Aarsag, men at alle andre Aarsager ere satte og atter kunne hæves af ham». 2) Indeterministen kan kun da ikke tro paa en alvidende Gud, «saafremt han antager Guddommens Viden ensartet med den menneskelige. Men en saadan Opfattelse næres nu om Stunder vel neppe af ret mange». (p. 312.) Hertil maa jeg bemærke: 1) Almægt kan hverken sætte eller ophæve noget, som ingen Aarsag har. Ti baade at sætte og at ophæve er at være Aarsag, og Magtens Omraade strækker sig kun saa langt, som Aarsager virke; gives der noget, der ingen Aarsag har, er det eo ipso unddraget Magten, og denne er altsaa ikke Almægt. 2) Hvilken Forestilling kunne vi danne os om en Viden, der ikke bestaar

Determinismen stilles (se især «Vor Naturerk.» p. 250—253), er af den Beskaffenhed, at det i hvert Tilfælde er undskyldeligt, om man har ment, at Forfatteren stod i et langt inderligere Forhold til Indeterminismen end det at være dens Advokat. Imidlertid maa han jo være sin egen bedste Fortolker. Og Hovedsagen er, at den nye Fremstilling i hvert Tilfælde fremhæver noget, der ikke var udtalt i den tidligere. — Der er nogle Punkter af almindelig Interesse, som jeg her skal gaa noget nærmere ind paa.

I den nye Fremstilling udtales der, at den største Del af Villiens Psykologi kan fremstilles, uden at man behøver at komme ind paa det deterministiske Problem. (Se p. 304, 312.) Tidligere synes Forfatteren ikke at have været saa sikker herpaa. I «Vor Naturerkendelse» (p. 244) var han ikke uden Betænkelighed ved, at en Determinist brugte Udtryk som f. Ex. at «naa». Dersom ethvert Udtryk, der betegner Drift og Higen, skulde indeholde hele Problemet i sig, saa maatte Forfatterens egen Fremstilling af Villiens Psykologi have faaet en helt anden Karakter. Det er til afgjort Fordel for hans Psykologi, at han har overvundet denne Betænkelighed. — Jeg fremdrager her dette Punkt kun for dertil at knytte en Bemærkning. Prof. Kroman sætter den Omstændighed, at saa stor en Del af Psykologien kan behandles, uden at Spørgsmaalet om «Friheden» behøver at komme frem, i Forbindelse med den psykologiske Forskens ringe Exakthed. Men naar man reducerer Indeterminismen, eller rettere Indeterminationen, til en saa forsvindende lille Størrelse, som Kroman gør, saa vil man — uden Fare for at blive gendreven — kunne indføre den selv i de mest exakte Erfaringsvidenskaber. Ingen Kemiker vil nogensinde kunne modbevise den Paastand, at naar Vand dannes af Ilt og Brint, skabes en Billiontedel af intet, eller at denne Vanddannelse ingenlunde er en kontinuerlig Proces, men at i et forsvindende lille Øjeblik (f. Ex. en Billiontedel af et Sekund) tilintetgøres Ilten og Brinten, og der skabes strax Vand i Stedet for. Men den Slags Paastande har enhver Erfaringsvidenskab, ogsaa Psykologien, Ret til roligt at lade ligge, overladende Bevisbyrden til dem, der ønske at hævde dem.

---

i Indsigt i Sagens begrundede Sammenhæng? Skal den guddommelige Viden være saa forskellig fra den menneskelige, at den ikke bygger paa den tilstrækkelige Grunds Princip, saa er det kun et Ord, vi bruge, ikke en Tanke, naar vi kalde den for Viden. (Og vi befinde os jo ogsaa netop paa det Omraade, hvor Ordene pleje at træde i Begrebernes Sted.) Jeg havde sagt: «Hvis man hævder, at vi her staa overfor et «Mysterium», saa maa man se til, hvorledes man kan skelne mellem Mysterium og Selvmodsigelse». Det forekommer mig ikke, at der ved Modbemærkningen er givet noget Svar herpaa. Ogsaa min Protest imod, at Determinismen særligt skulde være Udslag for en antireligiøs Retning, maa jeg opretholde. Kirkens Historie viser, at de egentligt religiøse Naturer stedsde have hældet til Determinismen, medens Naturer, der førtes mere i etisk end i religiøs Retning, (ved en Misforstaaelse) hævdede Indeterminismen. Ikke al Determinisme er religiøs; men al sand Religiøsitet maa være deterministisk, idet den maa hævde den inderlige Enhed mellem Mennesket og dets Gud, saa at Mennesket føler sig gennemstraalt af Guddommen og vedkender sig kun at kunne ville og udrette, hvad den guddommelige Virken fuldbyrder i dets Indre. —

Det er Selvmodsigelsen i min ærede Kollegas Standpunkt i dette Spørgsmaal, at han har reduceret Indeterminismen til noget saa Forsvindende, at den hverken har nogen teoretisk eller praktisk Betydning længere. Imidlertid søger han i sin nye Fremstilling at vise, at den saare ringe Del af Villiesakten, der efter hans Teori skal være (eller kunne antages at være) aarsagsløs, dog ikke er uden Betydning. — Den Del af Villiesakten, som ikke er aarsagsbestemt, er (hedder det p. 308) dog ikke «opdukket af intet»: Jeget anvender blot vilkaarligt en vis Del af den Energi, som det i det Hele sidder inde med. — Hertil maa jeg svare følgende.

Man kan kun ved at benytte et Billedsprog skelne mellem Jeget og dets Energi. Jeget selv ytrer sig i en mere eller mindre kraftig Virksomhed, og det er netop denne Virksomheds Vækkelse i det rette Øjeblik og i den rette Retning, det kommer an paa. Hvis man nu vil sige, at der maa skelnes mellem Jeget selv og dets Virksomhed, saa kan Jeget kun betyde den potentielle Energi, der kan gaa over til aktuel Energi; men selve denne Overgang kan ikke foregaa, uden at en Udløsning finder Sted. Hvis man negter, at der behøves en Impuls, for at denne Udløsning skal finde Sted, paastaar man eo ipso, at noget «opdukker af intet», nemlig selve Energiens Udløsning i dette Øjeblik og i denne Retning. Selv om man lægger nok saa stor Vægt paa den menneskelige Villies Energi (og det kan Deterministen helt vel gøre), maa man dog ikke glemme, at i det Mindste «et Differentiale af et Stød» stedse behøves, for at denne Energi skal blive anvendt. Uden saadanne Impulser kan vor Villie lige saa lidt virke, som vort organiske Liv kan bestaa uden Aandedræt. Impulserne behøve ikke i hvert Øjeblik at komme udefra. I Kraft af de almindelige psykologiske Love dels om Forholdet mellem Forestillingerne indbyrdes, dels om Forholdet mellem Forestillinger og Følelser, ville udløsende Motiver kunne udvikle sig af selve Jegets Indre. I denne, men ogsaa kun i denne Betydning kan man sige, at Jeget udløser sin egen Energi. Men det maa da ikke glemmes, at al Forestillingsvirksomhed og Følelsesbevægelse selv er en Anvendelse af Energi og ikke forløber uafhængigt af en Villen. Vi komme, saa længe vi tænke klart og bestemt paa psykologisk Vis, aldrig udenfor et System af Vexelvirkninger dels mellem indre og ydre Betingelser, dels mellem indre Betingelser indbyrdes. Kun ved at holde Forestillingen om Jeget hen i mystisk Ubestemthed kan dette undgaa.

Naar det siges, at Jeget «vilkaarligt» anvender en Del af sin Energi, hvad forstaaes da ved Ordet «vilkaarligt»? Dersom det tages i den i Psykologien sædvanlige Betydning (smlgn. 29), betyder det, at der i Bevidstheden forud for Akten gør sig en Drift eller en Beslutning gældende. Men hele Spørgsmaalet vender jo saa tilbage, idet der maa spørges, om denne Drift eller Beslutning opstaar efter psykologiske Love eller ikke. —

En etisk Betænkelse vækker den indeterministiske Teori paa dette Punkt, idet den frister til at stole paa de ubestemte Muligheder, som vi ikke forud kunne gøre os til

Herrer over. Om hin ubegribelige Minimaltilgift til den naturligt udviklede Villen vil indtræde i et givet Øjeblik, raade vi jo forud ikke for. Hvis vi kunde bestemme vor egen fremtidige Villen, vilde denne jo blive determineret! Determinismen opfordrer os derimod alvorligt til at danne en god og fast Grundvold, idet den viser os, at enhver af vore Villiesakter, ja enhver af vore Tanker og Følelser lægger en Sten til Bygningen af vor fremtidige Karakter, og at vi ikke i hvert Øjeblik kunne begynde forfra. Medens Indeterminismen lærer, at vi kunne høste uden at saa (og uden at der i det Hele taget er saat), indskærper Determinismen, at som vi have saat, ville vi ogsaa høste.

I den nye Udgave af «Tænke- og Sjælelære» gøres som Svar paa denne Indvending følgende Bemærkning. «Hver Gang Subjektet handler paa en vis Maade, vil dets totale Beskaffenhed ændres en Kende i samme Retning, og det virker saaledes daglig selv med til Dannelsen af den Karakter, hvis øjeblikkelige Beskaffenhed giver den enkelte Handling dens væsentligste Særpræg» (p. 308). Vi staa da her ved det Spørgsmaal, om Indeterministen kan anerkende Øvelsens Lov for Villiens Vedkommende. Jeg kan ikke indse, hvorledes det er muligt uden Selvmodsigelse. Enhver aarsagsløs Villen (eller aarsagsløs Del af en Villen) er ifølge Sagens Natur ikke bestemt ved noget som helst Forudgaaende. Selv om en hel vanemæssig Tendents paa en eller anden Maade er frembragt, kunne de indeterminerede Tilgifter i hvert Øjeblik slaa ind i nye Retninger. Det er et rent Tilfælde, om en saadan minimal Tilgift virker i samme Retning som en tidligere. Mellem de indeterminerede Tilgifter indbyrdes kan der intet Kausalitetsforhold finde Sted. Hvis min «frie» Villen om en Time lettere gik i en vis bestemt Retning, fordi min «frie» Villen i det nærværende Øjeblik gaar i denne Retning, saa vilde den ikke være «frie».

Lige saa lidt kan jeg indse, hvorledes man ud fra indeterministiske Forudsætninger kan hævde en vis Ansvarlighed for de indeterminerede Tilgifters Virkninger. Disse Virkninger ere jo dog nødvendige, og dersom Ansvar og Aarsagsløshed skulle staa og falde med hinanden, saa kan Ansvar heller ikke strække sig længere end selve den aarsagsløse Villen gaar. Saa snart Aarsagsloven træder i Kraft efter det indeterministiske Intermezzo, og det gør den, saa snart Villiesaktens Virkninger udvikle sig, maa Ansvar ogsaa holde op.

Man vil maaske hertil svare, at den deterministiske Etik jo dog gør os ansvarlige for mere end vi direkte have villet, ogsaa for vore Beslutningers og Handlingers Virkninger, som vi jo dog ikke behøve at have villet, skønt vi vilde selve Handlingen. Denne Replik vilde oversé, at hvad der (efter den deterministiske Etik) lægges os til Last, og hvad der indskærpes os med Eftertryk gennem Straffen, naar Talen er om Virkninger, der ikke vare tilsigtede, er, at vi have handlet kortsynet og letsindigt. Kun saadanne Virkninger bør vi derfor drages til Ansvar for, som vi muligvis kunne komme til at forudse og til ved grundigere Overvejelse at undgaa. Det er derfor aldeles konsekvent, naar Ansvar i den

deterministiske Etik udstrækkes til at omfatte ogsaa fjernere Virkninger af Handlingen. Men for Indeterminismen er denne Mulighed afskaaren, da den én Gang for alle har knyttet sit Skyldbegreb til Postulatet om Aarsagsløsheden. Skal det afgørende Moment i Villies-afgørelsen være aarsagsløst, saa kan det ikke nogensinde bestemmes ved nogen Tænken over Villiesaktens mulige Virkninger. Enhver Berettigelse til at gøre Ansvar gældende for disse, kommer altsaa til at mangle.

42. Den Række af Spørgsmaal, som ere drøftede i denne Afhandling, ere ikke vilkaarligt sammenstillede. Skridt for Skridt har det ene Spørgsmaal ført os til det andet. Den ledende Traad har været Sjælelivets lovmæssige Sammenhæng og de Former, under hvilke den kundgør sig paa Forestillingernes og Villiens Omraade. Den Mulighed er, som jeg ogsaa har gjort opmærksom paa, ikke udelukket, at den, der er enig med mig i et Punkt, derfor ikke er enig med mig i alle andre Punkter. Man kan f. Ex. give mig Ret hvad Teorien om Genkendelse angaar, og dog være uenig med mig med Hensyn til Forklaringen af Lighedsassociationen. Men dermed bortfalder ikke Berettigelsen af at forbinde de foregaaende Undersøgelser til et Hele, selv om jeg maa indrømme, at den ydre Anledning til, at netop disse Spørgsmaal her behandlede sammen, var den, at Forskere, for hvem jeg nærede Agtelse, med Hensyn til dem vare komne til andre Resultater end jeg. Der er herved kommet et dialogisk Moment ind i Behandlingen, som ved Drøftelsen af denne Slags Spørgsmaal ikke er til Skade. I det Mindste indrømmer jeg villigt, at flere af de Indvendinger, der ere gjorte mod mine Synsmaader, have givet mig Anledning til at udvikle dem til større Klarhed og Nøjagtighed, eller dog at forsøge derpaa.

